

КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ І ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ: СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Збірник наукових праць

Переяслав - 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

***КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ
І ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ:
СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ***

Збірник наукових праць

Переяслав – 2025

УДК 314/316:17.021.3](477):355.48(082)
К 68

*Рекомендовано вченою радою Університету Григорія Сковороди
в Переяславі (протокол № 9 від 29 квітня 2025 р.)*

Рецензенти:

Свириденко Д.Б. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри ЮНЕСКО з наукової освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова;

Олексенко Р.І. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, політології та психології Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Редакційна колегія:

Хамітов Н.В. – доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, провідний науковий співробітник Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, Президент Міжнародної асоціації філософського мистецтва;

Герасимова Е.М. – докторка філософських наук, професорка кафедри філософії і соціальної антропології імені професора І.П.Стогнія Університету Григорія Сковороди в Переяславі;

Рик С.М. – кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії і соціальної антропології імені професора І.П.Стогнія Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

К 68 Консолідація українського суспільства в умовах війни і повоєнного відновлення: соціально-антропологічні аспекти: зб. наук. праць. Переяслав (Київська обл.): Домбровська Я.М., 2025. 144 с.
ISBN 978-617-8562-20-5

Збірник наукових праць містить результати досліджень учених, викладачів, наукові пошуки докторантів, аспірантів, здобувачів вищої освіти щодо соціально-антропологічних вимірів війни і миру, консолідаційної ролі громадянського суспільства в умовах гібридних загроз сучасності, соціально-антропологічних чинників національної стійкості українського народу, консолідаційних властивостей національної культури і світогляду, соціально-антропологічних засад консолідації українського суспільства і західно-європейського світу, вітчизняних і зарубіжних філософсько-антропологічних досліджень консолідації суспільства у воєнний і повоєнний час.

Для науковців, здобувачів вищої освіти та усіх, хто цікавиться філософсько-антропологічними проблемами сучасності.

ISBN 978-617-8562-20-5

ЗМІСТ

Александрова Олена (<i>Україна, Київ</i>), Стадник Микола (<i>Україна, Київ</i>) Національна ідентичність як чинник консолідації українського суспільства в умовах воєнного часу	6
Бойко Анжела (<i>Україна, Черкаси</i>) Освіта як засіб консолідації суспільства	13
Бойченко Михайло (<i>Україна, Київ</i>) Морально-мобілізаційний потенціал основних ідей праці Імануеля Канта «До вічного миру»	18
Василькевич Ярослава (<i>Україна, Переяслав</i>), Кікінежді Оксана (<i>Україна, Тернопіль</i>) Філософсько-педагогічна спадщина Григорія Сковороди та її значення для гуманізації українського суспільства національної освіти/школи побудови егалітарно-освітнього простору в умовах сьогодення	26
Гасвська Оксана , (<i>Україна, Переяслав</i>) Консолідація суспільства як організаційне явище	40
Городецька Оксана (<i>Україна, Тернопіль</i>) Розвиток критичного мислення як дієвий чинник консолідації суспільства	46
Дев'ятьяров Станіслав (<i>Україна, Переяслав</i>) Штучний інтелект як чинник консолідаційних суспільних трансформацій	53
Дідух Тарас (<i>Україна, Тернопіль</i>) Роль українських церков та релігійних організацій в консолідації українського суспільства під час російсько- української війни	58

Заїчко Владислава (Україна, Київ)

Перетин кордонів: еволюція національної ідентичності українських біженців у Польщі

68

Крисаченко Валентин (Україна Київ)

Консолідація українського суспільства: гуманітарні пріоритети

73

Любовий Ярослав (Україна, Київ)

Консолідація суспільства з погляду концепції А.Маслоу про «суспільства з високою синергією та суспільства з низькою синергією»

81

Мадрига Тетяна (Україна, Івано-Франківськ)

Волонтерство як приклад консолідації суспільства в умовах війни

86

Майстренко Олександр (Україна, Переяслав)

Кравченко Олена (Україна, Переяслав)

Соціальна справедливість в умовах консолідації сучасного українського суспільства

92

Муляр Володимир (Україна, Житомир)

Російсько-українська війна: екзистенційний конфлікт кочовика і антеїста

98

Овчарук Максим (Україна, Київ)

Ідентифікація мілітарних впливів на процес становлення й розвитку української політичної нації

104

Омельченко Юрій (Україна, Київ)

Знищення громадського суспільства в Росії як передумови її перетворення на мілітаристську державу

107

Савелюк Наталія (Україна, Тернопіль)

Концепт «війна» у свідомості українців

111

Скрипак Ірина (*Україна, Київ*)

Інтеграційні процеси як спосіб запобігання антропологічному відчуженню біженців і унеможливленню воєнних конфліктів: досвід Люксембургу і ЄС

118

Терепиций Сергій (*Україна, Київ*)

Демократичні цінності в освітньому контексті: теоретичний погляд на інтеграцію українських дітей та молоді у польських школах

124

Хоменко Ольга (*Україна, Переяслав*)

Вплив політичних еліт на процес консолідації українського суспільства

131

Юхименко Наталія, (*Україна, Переяслав*)

Маковська Олена (*Україна, Київ*)

Цивілізаційні ризики російсько-української війни

139

Олена АЛЕКСАНДРОВА.

докторка філософських наук, професорка
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка, (Україна, Київ)

Микола СТАДНИК,

доктор філософських наук, професор
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка, (Україна, Київ)

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ЧИННИК КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Консолідація, як процес, в умовах воєнного часу потребує глибокого аналізу. Важливим для філософії державотворення в Україні постає утвердження національної та громадянської ідентичності. Її основи закладені як історичною, соціальною, так і нормативно-правовою базою. Так, правову основу у сфері утвердження національної та громадянської ідентичності становлять Конституція України, Закони України «Про національну безпеку України», «Про освіту», «Про закордонних українців», «Про волонтерську діяльність», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті», «Про основи національного спротиву», «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [1]. Мета, основні завдання та пріоритети державної політики у цій сфері передбачають досягнення єдності в українському суспільстві шляхом подолання суперечностей соціокультурного, мовного, регіонального характеру на основі європейського та євроатлантичного курсу, забезпечення дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина.

Основними завданнями є: формування у громадян України, у тому числі дітей та молоді на основі поваги до прав людини активної громадянської позиції, духовних цінностей, національної самобутності; оборонної свідомості та громадянської стійкості; патріотизму; поваги до державних символів, державної мови, суспільно-державних (національних) цінностей, розуміння їх важливості. З іншого боку, формування та збереження української національної ідентичності у громадян, які усвідомлюють свою належність до української нації; забезпечення розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин; усунення впливу держави-агресора (держави-окупанта) в інформаційній, освітній, культурній сферах; активізація діяльності інститутів громадянського суспільства для досягнення цілей державної політики; поширення інформації про ветеранів війни, формування у суспільстві традицій вшанування пам'яті загиблих (померлих) ветеранів війни; формування готовності громадян до виконання конституційного обов'язку щодо захисту незалежності та територіальної цілісності України [2].

Пріоритетним є: верховенство права – визнання людини, її прав та свобод найвищими соціальними цінностями, що визначають зміст і спрямованість державної політики; законності – відповідності Конституції та законам України, міжнародним договорам; ефективності – найбільш повне досягнення цілей державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності з раціональним використанням визначеного обсягу бюджетних коштів; відсутності дискримінації

передбачає рівний доступ усіх суб'єктів до участі у проєктах у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності; відкритості – прозорість процесу формування і реалізації державної політики у цій сфері, регулярне публічне звітування про результати досягнення її цілей; наступності – нерозривний зв'язок з національною історією, культурою і традиціями українського народу; диспозитивності – свобода у виборі форм реалізації проєктів; партнерства – широке застосування форм і методів державно-приватного партнерства, залучення інститутів громадянського суспільства та волонтерів; патріотизму – спрямування публічної політики на формування громадянської стійкості, протидію проявам дискримінації, корупції, колабораціонізму, сепаратизму, пропаганди тоталітарних режимів; системності – комплексного та послідовного здійснення державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, формування цілісної системи світоглядних уявлень, принципів та переконань, що базуються на суспільно-державних (національних) цінностях України; обґрунтованості – визначення пріоритетних напрямів та завдань державної політики у цій сфері щодо суспільних потреб, з урахуванням кращого міжнародного досвіду; результативності – розроблення та реалізація проєктів з метою досягнення конкретних вимірюваних показників (результатів); політичної неупередженості – недопущення політичної агітації, пропагування або рекламування політичних партій, рухів чи ідеологічних течій під час реалізації проєктів[3].

Основними суспільно-державними (національними) цінностями України є: соборність – єдність,

неподільність усіх територій України, духовна єдність українців, які проживають на території України, а також єдність усіх громадян незалежно від національності та віросповідання, побудову процвітаючої демократичної національної держави; самобутність – національна ідентичність, неповторність, оригінальність, які виявляються окремою особою чи групою осіб у ментально обумовленому художньо-мистецькому світосприйнятті, національно прийнятних способах спілкування, діяльності, поведінки. Самобутність українського народу визначається його історією, культурою, традиціями та українською мовою; воля – здатність, намір, кероване намагання, прагнення досягти мети. Проявом волі українського народу є героїка боротьби за незалежність України, прагнення до самостійності, невпинний пошук шляхів досягнення свободи; гідність – відстоювання своїх духовно-моральних і державницьких позицій, усвідомлення власної ваги та громадянського обов'язку у міжнародному співтоваристві.

Пріоритетними документами у цій сфері є: стратегія утвердження української національної та громадянської ідентичності; державні цільові, регіональні та місцеві програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності; плани заходів центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування. При їх розробці враховуються положення щорічних та позачергових послань Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України, інших документів стратегічного характеру, що схвалюються Президентом України, положення Програми діяльності

Кабінету Міністрів України, міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, положення Рекомендацій парламентських слухань про стан реалізації державної політики.

Складовими чинниками є: національно-патріотичне виховання; військово-патріотичне виховання; громадянська освіта. Метою цього процесу в умовах воєнного часу є формування оборонної свідомості, громадянської стійкості на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, соціальної активності та відповідальності, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України. Національно-патріотичне виховання охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства, насамперед сфери освіти і науки, молодіжну та соціальну сфери, культури і мистецтва, реклами, відновлення та збереження національної пам'яті, краєзнавства, туризму, охорони довкілля, фізичної культури і спорту, профорієнтації на військові спеціальності, цивільної оборони та цивільного захисту, безпеки і оборони України, зав'язків із закордонними українцями. Основою національно-патріотичного виховання є: громадянсько-патріотичне виховання; духовно-моральне виховання; співпраця із закордонними українцями. Воно стосується громадян України і закордонних українців усіх вікових груп та здійснюється шляхом: популяризації суспільно-державних (національних) цінностей України; здійснення заходів з формування оборонної свідомості та громадянської стійкості; поширення знань про видатних особистостей українського державотворення;

залучення інститутів громадянського суспільства до виконання завдань національно-патріотичного виховання; залучення громадян України, насамперед дітей та молоді, до участі в заходах національно-патріотичного спрямування; організації та здійснення виховних і просвітницьких заходів; формування навичок критичного мислення, медіа грамотності та запобігання поширенню недостовірної інформації; залучення закордонних українців до збереження і популяризації української мови, культури, а також формування та збереження національної ідентичності; залучення ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності до здійснення заходів національно-патріотичного виховання [4].

Питання національної ідентичності, національних інтересів України, подальшого буття українського народу як суб'єкта історії стає чи не визначальним в оцінці діяльності української еліти та значимості першорядних завдань, які висувуються на порядок денний. Виходячи з історичного досвіду, нинішній етап розвитку, як і сто років тому, знову поставив перед Україною вирішення наступних завдань щодо спільної історичної пам'яті, щільності та інтенсивності мовних і культурних зв'язків; про загальну рівність людей, організованих у громадянське суспільство. Зрозуміло, ці питання гостро постають мають в умовах російсько-української війни. Почуття національної ідентичності підсилюються державною і народною символікою. Такі атрибути як прапор, герб, вишиванка стали потужним імпульсом до розвитку національної ідентичності. Знижують поріг ідентичності або підвищують його завдані різними режимами травми: це війни, голодомор,

репресії, потужна політика фальшивої інтернаціоналізації, чорнобильська катастрофа. Лікування від цих травм залежить насамперед від правдивої оцінки засобів травмування, від історичної правди подій. Зберігати культуру, пам'ятати героїчну історію народу – це основне завдання публічного управління. Саме цілісність культури сприяла збереженню українського народу. Отже, підсумовуючи можна сказати, що в умовах такої важкої російсько-української війни у XXI столітті відбувається переосмислення багатьма людьми справжньої суті пропаганди рф про «один народ» і про «звільнення українців від нацизму». Вражає героїзм і чуття великої та єдиної родини тих, хто захищає нашу землю і тих, хто забезпечує надійний тил. Важливо, щоб приховані представники «руського міра» зникли назавжди з нашого життя. А для цього потрібно протиставити їм нашу справжню багату культурну спадщину і на її основі виховувати справжніх європейців. Бо в основі збереження національної ідентичності лежить матеріальна і нематеріальна культурна спадщина народу, тяглість традицій. А їхня доступність для всього суспільства залежать від рівня науки та освіти тощо.

Список використаних джерел

1. Закон України "Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності" // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
2. Svistunov, O, Panchenko, A., Stadnyk, M., Li M. (2020) Strategic management of intellectual capital of the enterprise in the framework of informatization of the economy. Academy of Strategic Management Journal, Volume 19, Issue 1, URL: <https://www.abacademies.org/articles/Strategic-management-of-intellectual-capital-of-the-enterprise-in-the-framework-of-informatization-of-the-economy-1939-6104-19-1-488.pdf>
3. The Factors of Constitutional Support for the Rule of Law in the System of Public Authorities' опублікована. Журнал: WSEAS Transaction on

Environment and Development. Видавництво: WSEAS Press, Греція
Індексується: Scopus
<https://www.scopus.com/sourceid/10300153374>. Social Sciences:
Development; Environmental Science: Management, Monitoring,
Policy and Law. ISSN: 1790-5079, E-ISSN: 2224-3496. V. 18, 2022, p.
182-190. // <https://wseas.com/journals/articles.php?id=1459>: <https://wseas.com/journals/ead/2022.php>

4. Boichuk, O., Lyebyedeva, Y., Stadnyk, M., Mishchuk, A., & Shcherbin, L. (2023). Effectiveness of virtual space in the socialization process of teenagers (under martial law). Amazonia Investiga, 12(63), 266-276. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.63.03.25>

Анжела БОЙКО,

докторка філософських наук, професорка,
завідувачка кафедри філософських і
політичних наук Черкаського державного
технологічного університету, (Україна,
Черкаси)

ОСВІТА ЯК ЗАСІБ КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Останні роки розвитку українського суспільства визначилися зростаючою потребою в консолідації та формуванні гуманітарної безпеки держави. Проблема консолідації знаходиться в світоглядній площині, а саме тому освіта в цьому процесі має одну з визначальних функцій. Розкриваючи це питання варто визначити ті вектори, які формують майбутнє консолідоване суспільство та реалізуються через освіту. По-перше, це формування, усвідомлення та поширення спільних цінностей та культури. Освіта може і повинна використовуватися для прищеплення учням спільних цінностей, таких як повага до різноманіття, справедливості, відповідальності та демократія. Такий

підхід створює відчуття спільної ідентичності та єднання серед членів суспільства. Вивчення історії, літератури та інших гуманітарних наук може допомогти молодому поколінню зрозуміти спільну спадщину та культуру свого суспільства. Сформовані переконання і можуть формувати каркас гуманітарної безпеки держави в разі усвідомлення таких поглядів для більшості населення країни.

По-друге, освіта як інструмент соціалізації сприяє на формування прагнення та розуміння потреби в активній громадянській участі. Освіта може дати людям знання та навички, необхідні для того, щоб бути активними та відповідальними громадянами. Це включає в себе розуміння політичної системи, вміння критично мислити та оцінювати інформацію, а також готовність брати участь у громадському житті. Коли люди почуваються поінформованими та залученими, вони з більшою ймовірністю будуть брати участь у голосуванні, волонтерській роботі та інших формах громадської активності.

По-третє, саме освіта сприяє соціальній мобільності населення та економічному розвитку держави. Шляхом освіти повинен відбуватися вихід на якісний та вищий рівень життя та підвищення свого соціального статусу. Це робиться шляхом надання їм навичок та знань, необхідних для отримання кращої роботи та досягнення більшого економічного успіху. Значна кількість людей з доволі високим рівнем життя (т.зв. «середній клас») призводить до загального економічного розвитку та прогресивного розвитку суспільства.

Наступний фактор, який вирішується в освітньому проблемному полі – це зменшення нерівності та

соціальної напруженості. Освіта може допомогти зменшити нерівність у суспільстві, надаючи всім людям, незалежно від їхнього походження, можливість досягти успіху. Це може допомогти зменшити бідність, злочинність та інші соціальні проблеми, які часто виникають через нерівність. Коли люди почуваються, що з ними поводяться справедливо та що вони мають можливість досягти успіху, вони з більшою ймовірністю будуть жити в мирі та злагоді один з одним.

Варто зупинитися і на такому аспекті, що саме освіта сприяє і вчить міжкультурному діалогу та порозумінню – допомогти людям з різних культур зрозуміти один одного та цінувати свою різноманітність. Це може бути досягнуто шляхом вивчення різних мов, культур та релігій. Люди можуть розуміти та цінувати різні точки зору, що є реальним фактором зменшення конфліктів та сприяти миру та порозумінню.

Звичайно, освіта не є єдиним фактором, який сприяє консолідації суспільства. Інші важливі фактори включають в себе економічну справедливість, політичну стабільність та сильне відчуття соціальної справедливості. Однак освіта є потужним інструментом, який можна використовувати для сприяння позитивним змінам у всіх цих сферах. Інвестиції в освіту є інвестицією в майбутнє нашого суспільства. Саме освіта формує більш поінформованих, активних та відповідальних громадян, які з більшою ймовірністю будуть жити в мирі, злагоді та процвітанні.

Проблемі освіти консолідації суспільства присвячено чимало наукових праць, серед яких можна, на наш погляд, акцентувати увагу на таких, як Амартія Кумар Сен та його погляди на розвиток людського

капіталу. Індійський економіст і філософ, який отримав Нобелівську премію з економіки в 1998 році за свою роботу з питань бідності та розвитку. Сен стверджував, що освіта є ключовим фактором у боротьбі з бідністю та сприянні соціальній справедливості. Він підкреслив важливість не лише формальної освіти, але й неформальної освіти та освіти на все життя. (Sen, 1999).

Не менш актуальними видаються погляди Марти Нуссбаум, американська філософиня, яка досліджує етику, політичну філософію та філософію освіти. Нуссбаум стверджує, що освіта має допомогти людям стати "здатними громадянами", які здатні критично мислити, співпереживати іншим та діяти відповідно до своїх цінностей. Вона також підкреслила важливість естетичної освіти та розвитку емоційного інтелекту. (Nussbaum, 2011).

Варто брати до уваги і погляди німецького філософ Акселя Хоннета, який досліджує соціальну теорію, критику капіталізму та філософію освіти. Хоннет стверджує, що освіта має допомогти людям розвинути критичну свідомість та стати активними учасниками демократичного життя. Він також підкреслив важливість публічної сфери та ролі освіти у її підтримці. (Honneth, 2015).

Долучилась до розгляду освіти для комунікації й американська лінгвістка Дебора Таннен, яка досліджує гендерну комунікацію, мову та освіту. Таннен стверджує, що різниця в стилі мови між чоловіками та жінками може призвести до непорозумінь та конфліктів у класі та в інших соціальних контекстах. Її робота підкреслила важливість міжкультурної комунікації та гендерної чутливості в освіті. (Tannen, 1990).

Проблема освіти і науки є такою, до якої дотичні багато інших дослідників, які працюють у цій галузі, і вони роблять значний внесок у наше розуміння того, як освіта може використовуватися для сприяння позитивним змінам у суспільстві. Важливо зазначити, що не існує єдиного "правильного" підходу до освіти для консолідації суспільства. Різні науковці пропонують різні теорії та ідеї, і важливо критично оцінювати їхню роботу та розробляти підходи, які найкраще відповідають конкретним потребам та контекстам. Однак, загалом, дослідження освіти для консолідації суспільства показує, що освіта є потужним інструментом, який можна використовувати для формування консолідованого суспільства.

Список використаних джерел

1. Sen A.K. Delopment as Freedom / A.K. Sen. – New York: Oxford University Press, 1999. – 366 P.
2. Nussbaum M. Creating capabilities : the human development approach. Harvard : Harvard University Press, 2011. 237 p.
3. Honneth A. Die Idee des Sozialismus: Versuch einer Aktualisierung. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2015. 116 p.
4. Tannen D. You just don't understand: Women and men in conversation. New York: William Morrow & Co., 1990. P. 330.

Михайло БОЙЧЕНКО,

доктор філософських наук, професор, в.о.
завідувача кафедри української філософії
та культури Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
(Україна, Київ)

МОРАЛЬНО-МОБІЛІЗАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСНОВНИХ ІДЕЙ ПРАЦІ ІМАНУЕЛЯ КАНТА «ДО ВІЧНОГО МИРУ»

У наш час багато говорять про мобілізацію – передусім, військову: як про вище втілення адекватного прийняття на себе людиною громадянського обов’язку у часи війни. Однак, громадянська мобілізація зовсім не означає автоматично готовність певної особистості воювати і вмирати за Батьківщину. Якщо застосувати таку готовність до ситуації громадян країни-агресора, одразу постає абсурдність такого лінійного і одновимірного ототожнення. Адже для громадян росії їх справжня мобілізація до виконання обов’язку перед державою мала би полягати у відмові від військової мобілізації. І справді – громадянська відповідальність, за Кантом, полягає у самостійному прийнятті особистістю адекватного рішення у ситуації, що склалася, а не у сліпому виконанні нею наказів. Врешті, до того, як стати у стрій, громадянин ще не має такого обов’язку – лише вже будучи військово мобілізованим громадянин має беззастережно коритися наказам свого командира. А перед тим, як брати до рук зброю і йти вбивати інших людей, кожен має спочатку для себе вирішити, чи бажає він цього і чи вважає це абсолютно невідворотним і справедливим. Очевидно, що у випадку громадянина країни, яка веде оборонну війну, таке позитивне рішення у ситуації такого важкого вибору

прийняти набагато легше, аніж у випадку громадянина країни-агресора.

Але ці міркування є справедливими лише щодо тієї особистості, яка до мобілізації військової пройшла власну моральну мобілізацію, тобто здійснила для себе ревізію своїх моральних принципів, якщо вони є, або доклала зусиль для їх творення і прийняття, якщо їх досі не завдала собі клопоту сформувані. Саме на міцних засадах власних моральних принципів і можна надалі проходити власне військову мобілізацію – таку, що буде стійкою і надійною, таку, що не дасть за першої небезпеки або непевності змінити свої погляди, кинути зброю і зрадити.

Адже моральна перемога, як і моральна поразка, є найважливішими у будь-якій битві, якщо брати до уваги її значущість у загальній ході війни, а не оцінювати її лише з погляду воєнної майстерності і залучення необхідної зброї і живої сили. Свого часу британський воєнний історик Безіл Генрі Лідел Гарт написав класичну працю «Стратегія. Непрямий підхід», у якій наочно, на конкретних прикладах воєнної історії показує, що переламним моментом у ході воєнних дій нерідко виявлялися битви, у яких одна зі сторін зазнавала моральної поразки, інколи нищівної (Liddell Hart, 1954). Не один раз такий перелам відбувався, коли перемогу отримували меншими силами або у менш вигіршній з воєнного погляду позиції. Саме моральна правота зміцнювала дух тих, хто мав менший воєнний ресурс і сприяла попри усі інші об'єктивні обставини перемагати сильнішого супротивника. Для цього потрібна була не лише гранична віра у свою правоту (бо з такою вірою можна і героїчно програвати), але й високий ступінь концентрації усіх своїх воєнних

навичок, доречне залучення воєнного розрахунку, високий ступінь колективної самоорганізації. Усе це неможливо без інтенсивної особистої моральної налаштованості і високого ступеню колективної солідарності. Воєнна зброя і військова майстерність є лише вістрям моральної мобілізації, яка виявляє себе головною зброєю у війні.

Можливо, саме тому так багато зусиль російські агресори докладають нині у намагання деморалізувати українське суспільство в цілому і українських військових особливо. Саме тому спецслужби російської федерації так багато ресурсів інвестують у інформаційно-психологічні операції (ІПСО), у яких за допомогою поширення тенденційно підібраних фактів, підтасованої, а той відверто брехливої інформації намагаються похитнути віру українського суспільства у своє воєнно-політичне керівництво, у спроможності нашої власної армії гідно чинити опір, а в українських військових намагається посіяти сумніви у тому, що їх поважають і підтримують в тилу, а не розважаються і бенкетують у них за спинами.

Моральна мобілізація також важлива для того, щоби пам'ятати, що кінець війні кладе не сама по собі перемога, а встановлення надійного миру – тобто окреслення тих моральних засад, на яких переможений воєнною силою визнає справедливий характер цієї перемоги і відмовиться від тих цінностей, посиляючись на які, починав і вів війну. Або ж країна-агресор відмовляється, нехай і вимушено, в результаті нищівної поразки, від свого месіанізму, який виправдовував її мілітаризм загалом і розв'язання цієї конкретної війни зокрема. Або ж переможена країна (не приведи Господь) визнає неспроможність власної культури,

держави і ідеології до продукування життєздатної суспільної стратегії і вимушено приймає культурні зразки, суспільні інститути і цінності агресора-переможця. Наразі, як і багато десятиліть і століть до того, росія прагне нав'язати Україні свої стандарти – культурні, економічні, політичні, релігійні тощо. Однак, зовсім не виключено, що у випадку своєї воєнної поразки росія все ж визнає, нехай і не одразу, нехай і дуже поступово – але все ж визнає вищість цінностей світової демократії, навіть без того, щоби українська армія заходила на її територію. Адже очевидно, що у протистоянні з росією Україна тримає свої позиції саме завдяки тому, що разом з Україною єдиним фронтом виступають багато у чому лідери сучасної світової демократії.

Ці питання можна філософськи прояснити, звернувшись до праці Імануеля Канта «До вічного миру» (1795) (Kant, 1977). Попри те, що Кант доволі складно формулює застосування своїх загальних правових принципів до державного права, міжнародного права і права всесвітнього громадянства, самі ці принципи доволі прості і нечисленні, а застосовувати можна їх і до сучасної ситуації війни в Україні, причому не заходячи глибоко у юридичну казуїстику.

Правове оформлення застосування цих загальних правових принципів можна поставити у другу чергу – передусім варто спробувати розібратися з ними по-філософськи, тобто по суті справи: «Держави, які готуються до війни, повинні ознайомитися спершу з максимами філософів про умови можливості громадського миру» (Kant, 1977: 227). У цьому полягає перший принцип, до якого звертається Кант. Не

вдаватися у тонкощі хитросплетінь чинного законодавства, не займатися «крючкотворством», а бути відвертими перед самими собою.

Отже, візьмемо одну з найгостріших політично і все більш гострих у військовому вимірі проблем – проблему мобілізації до армії. Візьмемо її не у загальному обширі, а у її найбільш проблемному сегменті: як проблему мобілізації до армії тих, хто ухиляється від цієї мобілізації найбільш радикальним чином – нелегально утікаючи за кордони України.

Філософська постановка питання вимагає поставити питання руба: чи є вони досі громадянами України по суті, а не по наявності у них деяких відповідних документів? Чи готові вони нести на собі ганьбу втікачів, ганьбу, від якої вони не зможуть сховатися передусім у власних очах? Вочевидь це апеляція більше до сумління, що для політики не може бути вирішальним аргументом і навряд чи спрацює як політичний інструмент. Кант це добре розуміє для аналогічних ситуацій.

Другий основний правовий принцип Канта полягає у тому, щоби при вирішенні політичних питань, які за Кантом є завжди практичним застосуванням наявних правових норм, не йти хибним шляхом моралізаторства, а конкретно у цьому випадку – політичного моралізаторства, але натомість зайняти позицію морального політика, тобто політика, який прагне, якщо не буквально і в усьому, то в усякому разі хоча би теоретично і по суті з'ясовувати, що від нас вимагала би мораль. «Тепер я можу уявити морального політика, тобто того, хто приймає принципи державної розсудливості таким чином, щоб вони могли співіснувати з мораллю, але не можу уявити собі

політичного мораліста, який формує мораль таким чином, щоби вона давала перевагу державному діячу» (Kant, 1977: 231-232).

Мова йде тут не про вимогу до всіх стати більш етичними у своїй особистій поведінці (це вже справа сумління кожного, а не політики), а про те, щоби усі дотримувалися кращих, а не гірших звичаїв, властивих своєму народу. Тобто, прикладаючи цей принцип до нашого випадку, мова йде про те, чи бажає людина залишатися українцем так, щоби пишатися цим, зберігати при цьому власну гідність, а не відчувати презирство оточуючих до себе як результат того, що він подає приклад чогось поганого в українцях, а не чогось кращого в них. Тут варто шукати більш функціональне рішення, яке саме в силу своєї прагматичної реалістичності має стати моральним. І Кант на прикладі міжнародних відносин показує, що базис має дати торгівля: «Це комерційний дух, який не може співіснувати з війною і рано чи пізно оволодіває кожним народом» (Kant, 1977: 225). Тобто, і у внутрішній політиці державним діячам слід так розташовувати вимоги законодавства, щоби навіть люди протилежних інтересів (наприклад, бійці-добровольці і ухилянти-втікачі) діяли кожен для досягнення свого інтересу, але в результаті діяли на користь суспільства як цілого. Кант згадує навіть спільноту чортів (*ein Volk von Teufeln*), яка також мала би підпорядкуватися міркуванням дотримання вигід раціонального урядування, якби все ж ці дияволи були носіями розуму (Kant, 1977: 223). Але якщо в силу якихось обставин – раптового переляку, певних партикулярних упереджень чи інших підстав не поважати державу – окремі громадяни все ж не пристануть навіть на такі

раціональні пропозиції (тобто, діятимуть гірше чортів), тоді державі не залишатиметься нічого іншого, як застосувати до них легітимне насильство: «...це вирішення важкого завдання також необхідне для того, щоб громадянське суспільство стало цілим, і оскільки, крім цієї різниці в окремій волі всіх, необхідно додати об'єднуючу причину, щоб виявити спільну волю, до якої жодна окрема неспроможна: тоді в здійсненні цієї ідеї (на практиці) не можна очікувати жодного іншого засновку правової держави, аніж груба сила, на примусі якої згодом буде засновано публічне право» (Kant, 1977: 230).

Однак, на нашу думку, і Кант також натякає на це, слід чітко розрізняти покарання державою тих, хто умисно і злісно відступає від закону, від заохочення до рекомендованого державою суспільного блага. Таке заохочення ніяк не може бути результатом покарання, чи тим більше самим покаранням. У нашому випадку це означає, що ніяк не можна перетворювати покарання ухилинтів у примусову військову мобілізацію. Мобілізація на захист держави – це висока честь, але аж ніяк не покарання. Та й який вояка вийде з того, хто тікає від мобілізації? Але таких людей не варто одразу жорстко засуджувати чи одразу карати: можна запропонувати для них інші, немілітарні форми участі у протидії агресору – від участі у кібервійні (що можна здійснювати і з-за кордону України) до виконання різних обслуговуючих, але не менш невід'ємних від загальної справи оборони завдань, які можна здійснювати в тилу, або на певній відстані від лінії фронту.

Третій основний правовий принцип Канта полягає у тому, щоби здійснювати з'ясування усіх політико-

правових проблем публічно. Вже у першій попередній статті імовірного договору про вічний мир Кант рішуче відкидає можливість залучати у нього якісь таємні, приховані наміри – це одразу зробило би цей договір мізерним з правового погляду (Kant, 1977: 196). Право має силу саме завдяки своїй публічності, своїй величч, своїй прямоті, а не завдяки прихованим маніпуляціям, темним вивертам і якомусь крюкотворству: «Ця шана, яку кожна держава віддає поняттю права (принаймні на словах), доводить, що в людині все ж ще можна було би знайти моральніше, хоч і до пори призаснуле, налаштування, яке опанувало би все ж колись злий принцип в ній (якого вона не може заперечити), і сподіватися, що опанувало би так само колись ще й у інших» (Kant, 1977: 209).

Звісно, під час війни є свої секрети, є потреба деякі рішення приймати таємно. Але питання масової мобілізації є передусім у своїй основі питанням моральним. Це питання готовності громадян виконувати свій обов'язок навіть не стільки перед державою, скільки перед суспільством, перед Батьківщиною. Тому тут має бути гранична відвертість передусім держави перед громадянами – не має бути якихось «пасток» для ухилянтів. Але держава має запропонувати здорову альтернативу для тих, хто боїться смерті, для тих, хто не готовий брати одразу до рук зброю і йти на передову. Якщо цього не було зроблено раніше, треба робити це зараз. Але – відкрито і чесно. Тоді можна очікувати, і не стільки вимагати, скільки заохочувати тих, хто виявився не найбільш хоробрим – проявити свої кращі якості громадянина.

Список використаних джерел

1. Kant, I. (1977). *Zum Ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf*. Kant: Werke in zwölf Bänden. Band 11, Frankfurt am Main 1977, S. 195-252.
2. Liddell Hart, B. H. (1954). *Strategy: The Indirect Approach*. New York: Frederick A. Praeger. 420 p.

Ярослава ВАСИЛЬКЕВИЧ,

кандидатка психологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри психології Університету
Григорія Сковороди в Переяславі,
(Україна, Переяслав),

Оксана КІКІНЕЖДІ,

докторка психологічних наук, професорка,
професорка кафедри психології Терно-
пільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка,
(Україна, Тернопіль)

ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ГУМАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ/ ШКОЛИ ПОБУДОВИ ЕГАЛІТАРНО-ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Сучасне українське суспільство відзначається інтенсивними зусиллями до гуманізації в усіх аспектах суспільного життя. Це виявляється, насамперед, у наданні людям права на творче самовираження та вільний розвиток. Значна увага приділяється розширенню прав і свобод особистості та залученню громадян та їх об'єднань у процес прийняття рішень.

Постать Григорія Сковороди в умовах повномасштабної війни росії проти України є символом спадкоємності вікової історії нації у її боротьбі за українську державність та національну ідентичність, перемоги людяності, гуманності над злом. Його ідеї та погляди служать джерелом для формування національної та громадянської свідомості, пошуку автентичного та індивідуального усвідомлення життя українського народу. Сковорода є духовним наставником, що додає життєздатності нації та надихає на боротьбу за свободу і незалежність.

На думку В. Кременя, нинішня логіка розвитку соціально-політичного і культурного життя сприяє трансформації гуманізму і філософської антропології у новий світогляд – людиноцентризм. Вчений зазначає: «Поняття людиноцентризму має глибокий філософський сенс. Термін людиноцентризм охоплює різні, але водночас концептуально спрямовані аспекти філософської думки, що зосереджена на людині. Тілесність, дарування, духовність, освіченість, моральність, раціональність та цілеспрямованість – це окремі фрагменти змінної картини людського буття, які відкривають нові аспекти, але не вичерпують безмежного змісту» (*Кремень, 2009*).

Учені стверджують, що методологічні підвалини людиноцентризму виникали у контексті історико-педагогічних і етнопсихологічних процесів, символізуючи спадкоємність багатовікової історії нації. Зокрема, дослідники української ментальності, такі як Я. Калакура, О. Рафальський та М. Юрій, визначають новий тип культури України – відкриту культуру, де кордони і культурне прикордоння відіграють умовну роль, сприяючи формуванню унікального культурного

простору і менталітету (*Калакура, 2017: 277-280*). Відгомони трагедії українського народу, повної втрати свободи – політичної, економічної, духовної у другій половині XVIII століття, пронизують усю творчість Г. Сковороди. Дослідник життя і творчості філософа Юрій Барабаш зазначає, що український етнос, його історичну традицію, культуру і мову мандрівний філософ сприймав як одне ціле (*Барабаш, 2014*).

Розгляд учення українського філософа Григорія Сковороди з позиції гуманістично-екзистенційної психології дав змогу виокремити багатогранні контексти, зокрема, побачити в людському індивіді активну діяльну особу, суб'єкта самоздійснення, життєтворчості та свободотворчості.

Гуманістичні погляди українського Сократа знайшли в українській психологічній та педагогічній думці широкий відгук і продуктивно розвиваються. Сучасна психологія і педагогіка акцентують увагу на розвитку індивіда в системі процесів самопобудови і самоздійснення, гармонізації його внутрішнього світу із зовнішнім в умовах соціокультурної різноманітності, що спричинено євроінтеграцією та глобалізацією (Г. Костюк, П. Чамата, В. Роменець, Г. Балл, І. Бех, М. Боришевський, Т. Говорун, В. Кремень, В. Кравець, В. Куєвда, С. Максименко, В. Моляко, В. Москаленко, В. Татенко, Т. Титаренко та інші учені).

Науковці зазначають, що український філософ був не тільки мислителем, а й педагогом-новатором свого часу. Його педагогічні погляди характеризувалися гуманізмом, демократизмом, патріотизмом, який поєднувався з духовним вихованням дітей. Г. Сковорода глибоко вірив у силу науки і освіти знедоленого народу. Його педагогічні погляди мали важливе значення для

розвитку природних здібностей дітей, всебічне і гармонійне виховання дитини, поєднання розумового і фізичного розвитку тощо, що співзвучно ключовим принципам Нової української школи (Тетерина, 2001: 178-210).

Ідея високої етичності, моральної рівноправності людини підносить творчість Г. Сковороди на рівень кращих представників тогочасного просвітництва та є актуальною нині.

У контексті людиноцентристської парадигми визначено напрями дослідження особистості як суб'єкта життєтворчості в психології, пошук методик і шляхів формування особистості, що відповідає Сковородинським принципам самоспостереження, шляхетності й аскетизму. Це вимагає усвідомлення власних психологічних і духовних ресурсів на шляху до мудрості та щастя.

У праці «Григорій Сковорода: філософія свободи» Мирослав Попович підкреслює, що літературні та філософські діалоги Сковороди представляють собою витончену трансформацію реальних розмов мислителя з простими людьми. Це відображає дійсні інтонації суперечки або монологу проповіді, що надає цим творам особливої живості та автентичності.

Феномен ідентичності у сучасному суспільстві, як сутнісну характеристику людського буття, досліджували такі філософи, як Є.Бистрицький, С. Пролєєв, О. Білий, С. Лозниця, Р. Зимовець, Р. Кобець. Вони розглядають поняття ідентичності в контексті громадянського суспільства та специфіки формування національно-культурної української ідентичності й сучасного державотворення (Бистрицький, 2015).

Етнотрадиції визначають і забезпечують суспільно-психологічну та етнокультурну спадкоємність, підтримувану народом для збереження етнокультурної і ментальної ідентичності. Як зазначає М.Боришевський, «аналіз психологічних і соціально-психологічних особливостей національної свідомості й самосвідомості, а також взаємопов'язаних з цим феноменів (зокрема, національної ідеї), свідчить про їх тісний зв'язок з світоглядними орієнтаціями особистості та її духовністю» (Боришевський, 2010: 322-323).

Г.Балл підкреслює, що одним із шляхів реалізації культуротвірної функції психології є діяльність психологів-практиків, спрямована на психологічну підтримку людей в складних ситуаціях. Він стверджує, що збагачення психологічних знань, поглиблення саморозуміння, сприяння самовизначенню та самореалізації представників різних спільнот значно впливає на розвиток культури та суспільства. Психолог має реалізовувати дієвий гуманізм та дотримуватись професійних принципів у роботі з клієнтами (Балл, 2014: 10).

Гуманістичні концепції «сродності», самопізнання, «філософії серця» та вільнодумства вивчаються крізь інтегративний, генетичний і суб'єктно-вчинковий підходи, пропонуючи психологічні орієнтири для духовного та інтелектуального розвитку особистості.

Національна психологія пов'язує культуротворчу функцію з ідеєю суб'єктності людини, визначаючи її роль у самодетермінації буття у світі та авторському ставленні до подій життя (В.Роменець, В.Татенко). За В.Роменцем, вчинок є «живим осередком», способом особистісного існування в світі, що допомагає розуміти

природу людини і світу в їх пізнавальному та практичному контекстах (Роменець, 2006:12).

Особливу увагу слід приділити темі стійкості та незалежності людини, яку ґрунтовно досліджував В.Роменець. Визнання важливості вчинкової активності для людини як соціальної істоти та людства загалом призвело до розроблення *вчинкового підходу* (В. Роменець та ін.) (Роменець, 2006).

Основні категорії психології вчинку співзвучні екзистенціальним аспектам людського життя, які відображені у філософсько-психологічних поглядах Г.Сковороди. Його твори та життя просякнуті критикою суспільства та водночас звернені до кожного, хто здатен почути та зрозуміти. Взаємодіючи з колективними і індивідуальними суб'єктивностями, Сковорода стверджував первинність суб'єктивності людини (Історіографічні 2013:100-101).

Українська психологія має значну традицію всебічного осмислення особистісних якостей, відповідальних за стійкість та незалежність людини, її здатність робити самостійний вибір і дотримуватися його, всупереч негативним впливам. Найбільш комплексний перелік цих характеристик і їх глибоке осмислення знаходимо у творах Григорія Сковороди.

У межах нашого дослідження надзвичайно важливо взяти до уваги думку В. Татенка щодо соціально-психологічних механізмів, які впливають на процес формування нації з точки зору суб'єктно-вчинкової перспективи. Науковець наголошує на необхідності ретельно опрацьовувати питання соціально-психологічної підтримки та методологічного забезпечення діяльності колективного суб'єкта у цьому процесі. Зокрема, він підкреслює значення організації

моніторингу соціально-психологічного стану, аналізу мотиваційної динаміки, оцінки рівня компетентності, відповідальності, креативності та згуртованості. Крім того, важливо завчасно виявляти можливі проблеми та своєчасно здійснювати їх корекцію (Татенко, 2021:122-124).

Розглянемо педагогічні ідеї Григорія Сковороди, видатного українського філософа. Його погляди на етичність та моральну рівноправність як основу справедливого суспільства підкреслюють важливість гуманізму, патріотизму та демократизму. Сковорода акцентував увагу на духовному вихованні дітей, що, на його думку, сприяє розвитку їхніх природних здібностей та гармонійному формуванню особистості, інтегруючи розумовий і фізичний розвиток. Ці погляди напрочуд актуальні для сучасної освіти, зокрема для Нової української школи.

Ідеї Сковороди про високу етичність і моральну рівноправність роблять його творчість важливою як тоді, так і зараз. Аналіз його концепцій у призмі сучасної психології пропонує нові підходи до розуміння та розвитку особистості з антропологічного та наукового погляду. Ідеал людини, яка дбає як про тіло, так і про душу та цінує свободу – духовну, соціальну та національну, відображає філософські прагнення Григорія Сковороди. Мирослав Попович вважає, що «Філософія свободи» Сковороди повинна стати центральною національною ідеєю сучасної України, адже цінності свободи, справедливості та солідарності є ключовими для сучасного суспільства (Попович, 2016: 311-331).

Світогляд Сковороди про ідеальне суспільство, де панує любов, рівність і справедливість, є втіленням

української національної ідеї. Він вірив, що самопізнання допомагає людині знайти свій життєвий шлях та своє місце в суспільстві (Василькевич, Кізь, Кікінежді, 2022; Василькевич, Левчик, Кікінежді, 2023).

Григорій Сковорода твердо вірив у духовне відродження свого народу, у добру природу навіть глибоко зіпсованих суспільством людей. Джерело лиха він шукав не в інших народах, а в падінні її соціальної верхівки, що зрадила моральним засадам свого народу. Філософ був упевнений у силі народу і говорив, що народ, який заснув, обов'язково прокинеться: «Вони мудрують: простий народ спить, але в кожному сні існує прокидання, а той, хто спить, не труп і не задубіла падаць. А коли він виспить, то прийде до тями....» (Сковорода, 2005 : 234). Тому образ Сковорода є символом мудрості, нескореності української нації.

Григорій Сковорода приділяв величезну увагу дослідженню того, як людині через самопізнання знайти своє справжнє життєве покликання. Його відомі слова «Світ ловив мене, та не спіймав» і концепція «сродної праці» стали основою для багатьох інтелектуальних пошуків вчених Києво-Могилянської колегії. П. Чамата, розвиваючи ці ідеї, досліджував аспекти самопізнання та самосвідомості в збірнику статей «Нариси історії вітчизняної психології» (1952-1959).

Український психолог Г. Костюк запропонував власну теорію особистості, яка наголошує на тому, що індивід розвивається в суспільну істоту – особистість – у процесі формування свідомості й самосвідомості, розвиваючи систему психічних властивостей та здатність активно брати участь у соціальному житті. На думку Костюка, особистість є складною цілісною «системою систем», в якій психічні властивості індивіда

як окремого суб'єкта і об'єкта соціальних відносин інтегруються та диференціюються через комунікацію з іншими людьми і різні види діяльності. Його відданість теорії гетеростазу дала імпульс для розвитку теорій особистості, що базуються на інтеграції мотивів, спрямованих на самореалізацію та особистісне зростання (серед інших, Турбан, 2014). Зміни в соціальному світі стимулюють особистість трансформувати своє розуміння себе і навколишніх, сприяючи розвитку самопізнання та прагнення до самовдосконалення (Турбан, 2014).

Ідея «сродної праці» видатного мислителя утверджує рівність, гідність людської особи як основи справедливого суспільного устрою. У діалозі «Розмова, названа алфавіт, чи буквар світу» філософ вимальовує образ досконалого світоустрою, ідеально гармонізованого соціуму, з усім багатством і різноманітністю його окремих «спорідненостей». Це образ водограю, оточеного різної форми, краси та місткості посудинами. Г.Сковорода пише: «Бог подібний до багатого водограю, що наповнює різні посудини, відповідно до їхнього об'єму. Над водограєм напис: «Неоднакова всім рівність». Ллються з різних руок різні струмені у різні посудини, що стоять довкола водограю. Менша посудина має менше, але тим однакова вона з більшою, що так само повна. Бо що є дурніше, як рівна рівність, яку дурні у світ ввести марно хочуть?» (Сковорода, 2005 : 436-437).

Григорій Сковорода акцентує на «сродність» українців до добра та на їхню «несродність» до зла, відстоюючи гідність та свободу України: «Однак хай не звабить, друже, те, що Тетервака названо Фридриком. Коли тобі неприємно, згадай, що ми всі такі. Адже всю

Малоросію Великоросія називає тетерваками. Чого соромитися? Тетервак-бо – птиця дурна, але не злоблива. Не той дурний, хто не знає..., але той, що знати не хоче» (Сковорода, 2005: 124-125). Україна в боротьбі між правдою і кривдою постає як невеликий край, де «панувала простота й царювала дружба, що робить мале великим, дешеве дорогим, а просте приємним».

Світогляд Григорія Сковороди про ідеальний суспільний устрій, «духовної республіки» з рівними відносинами між людьми, з пануванням любові, рівності, справедливості, добра є уособленням української національної ідеї про виховання нової людини через самопізнання, здібність пізнати саму себе, визначити власний життєвий шлях, знайти і зайняти в суспільстві гідне для себе місце (Сковорода, 2005:155).

Сковорода вбачав місію «природного воїна» в боротьбі за справедливість, захисті невинних та охороні основ суспільства – Правди. Його слова «А хто воїном народжений бути – дерзай, озброюйся!... Що може бути солодше природженому воїнові, як військова справа? Захистити від образи, захистити страдну й безборонну невинність, заступатися за основу суспільства – правду...» віддзеркалюють цей ідеал (Сковорода, 2005:438).

Покликання «природного воїна» великий українець вбачає у місії долати кривду, захищати невинність, оберігати основу суспільства – ПРАВДУ». «А хто воїном народжений бути – дерзай, озброюйся!... Що може бути солодше природженому воїнові, як військова справа? Захистити від образи, захистити страдну й безборонну невинність, заступатися за основу суспільства – правду...» (Сковорода, 2005: 439).

Гуманістичне суспільство, за Сковородою, – це те, яке цілеспрямовано переймається забезпеченням вільного і осмисленого вибору для всіх його членів. У діалозі «Розмова, названа алфавіт, чи буквар світу» Г. Сковорода вимальовує образ досконалого світоустрою, ідеально гармонізованого соціуму, з усім багатством і різноманітністю його окремих «спорідненостей». Це образ фонтана, оточеного різної форми, краси та місткості посудинами. Сковорода пише: «Бог подібний до багатого водограю, що наповнює різні посудини, відповідно до їхнього об'єму. Над водограєм напис: «Неоднакова всім рівність». Ллються з різних рурок різні струмені у різні посудини, що стоять довкола водограю. Менша посудина має менше, але тим однакова вона з більшою, що так само повна. Бо що є дурніше, як рівна рівність, яку дурні у світ ввести марно хочуть?» (Сковорода, 2005: 436-437).

Національна психологія зосереджується на визнанні активної ролі соціального суб'єкта, який через взаємодію та взаєморозуміння здатен впливати на політику і право. Це трактування підкреслює, що саме активний суб'єкт є ключовим джерелом розвитку політичних і правових структур, приділяючи особливу увагу соціокультурним умовам формування політичної і правової свідомості.

Як наголошує В. Кремень, що філософія «екзистенції серця» Григорія Сковороди є далекоглядною передвісницею прийдешнього людиноцентриського підходу у філософії, який орієнтується на вічні цінності та прагне осмислити фундаментальні основи існування (Кремень, 2022).

Український мислитель звертає увагу на критичну важливість для людини розуміння свого місця в світі та

своїї життєвої мети. Людей закликають знаходити в своєму житті те, що належить до загальнолюдських цінностей, і що наповнює їх існування змістом. Втрата себе, на думку Сковороди, не полягає в нескінченній турботі про фізичні потреби, а в надмірному захопленні ними, у забутті моральних цінностей. Отже, основними елементами людиноцентриського підходу Григорія Сковороди стають «міра» і «вдячність». Відчуття міри спонукає до задоволення малим. Якщо заздрість є джерелом багатьох пристрастей і незаконних дій, то почуття міри веде до раціонального та чесного життя, забезпечуючи «сталість і здоров'я серця».

В основі концептуальної моделі Сковороди лежить ідея ціннісного прийняття себе та інших, що сприяє взаємній повазі та регулює комунікацію. Такий підхід дозволяє формувати правову систему взаємодії, яка пізніше переноситься на ширший соціальний контекст. Усвідомлення відповідальності є однією з основних ознак громадянської позиції та професійної компетентності майбутніх психологів, що сприяє вирішенню складних життєвих ситуацій та підтримці соціальної згуртованості.

Міждисциплінарний вимір філософсько-просвітницької спадщини Григорія Сковороди, з одного боку, відображає основні риси та ціннісні орієнтири національної ментальності, а з іншого – стає засадничим підґрунтям автентичного українського буття, що утверджується в сьогоденні, дає змогу виявити потужний потенціал духовно-морального виховання, є правдивим дороговказом для національної боротьби нашого народу проти російського агресора за свободу, самостійність та незалежність України.

Список використаних джерел

1. Балл Г.О. (ред.) (2014) Культуротвірна функція психологічної науки : монографія / Г. О. Балл, Н. А. Бастун, О. В. Губенко, В. В. Депутат, О. В. Завгородня, Ю. М. Крилова-Грек, В. Ф. Литовський, В. О. Медінцев, С. О. Мусатов, І. Є. Разделенко ; за ред. Г. О. Балла. К.-Кіровоград : Імекс-ЛТД. 264 с.
2. Барабаш Ю. Дух животворить. Київ: Темпора, 2014. 478 с.
3. С.Бистрицький, С.Пролеєв, О.Білий, С.Лозниця, Р. Зимовець, Р.Кобець (2015). Національна ідентичність і громадянське суспільство. К.: ДУХ І ЛІТЕРА. 452 с.
4. Боришевський М. Й. (2010). Дорога до себе: від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія. К.: Академвидав. 416 с.
5. Василькевич Я. З., Левчик Н. С., Кікінежді О. М. (2023). Етико-педагогічні погляди Григорія Сковороди в контексті сучасності. Latest directions of modern science : Abstracts of III International Scientific and Practical Conference (January 23 – 25, 2023). Vancouver. P. 242-247 <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/28686>
6. Калакура Я. С., Рафальський О.О., Юрій М. Ф. (2017). Ментальний вимір української цивілізації. Київ: Генеза. 560 с.
7. Кікінежді О. М., Василькевич Я. З. (2019). Психологічна безпека особистості в контексті егалітарно-освітньої парадигми. Психологічна безпека особистості у змінному світі: міжнародна колективна монографія / за заг. ред. І.В.Волженцевої. Переяслав-Хмельницький (Київ.обл.) : Домбровська Я.М.. С. 287-304. <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/13279>
8. Кікінежді О. М., Василькевич Я. З. (2023). Психологічні виміри духовно-інтелектуального становлення особистості в контексті егалітарної парадигми. Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в XXI столітті : міжнар. період. зб. наук. праць. Харків : НДВП «Інтелект-Експрес-Капітал».. Вип. 5. С. 262–267. DOI: <https://doi.org/10.58962/2708-4809.WSNOS.2023.46>
9. Кікінежді О.М., Кізь О.Б., Василькевич Я.З. (2022). Особистість у філософсько-просвітницькій спадщині Григорія Сковороди: психологічний аспект. Вісник Національного університету оборони України: збірник наук. праць. Київ : НУОУ. Вип.6 (70). С.49-57 DOI: 10.33099/2617-6858–22–70–6–49-57
10. Кравець В., Кікінежді О., Василькевич Я. (2023). Формування гендерно справедливого середовища у закладах освіти України: євроінтеграційний контекст. Новий колегіум: науковий

- інформаційний журнал. Харків : Колегіум. № 1-2 2023 (110). С. 15-23. DOI :10.30837/nc. 2023.1-2.15
11. Кремень В.Г. (2009). Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. К.: Педагогічна думка. 520 с.
 12. Кремень В. Г.(2022) Філософія Григорія Сковороди в контексті людиноцентризму. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4 (2). С. 1-8. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4202>
 13. Попович М. (2016). Бути людиною. Видання 3-є, перероблене. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 336 с.
 14. Роменець В. А. (2006). Вчинок і постання канонічної психології. Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії; за заг. ред. В.О.Татенка. К.: Либідь. С.11–37.
 15. Татенко В. О. (2021). Соціальна психологія націєтворення: суб'єктно-вчинковий підхід : монографія. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. 2-ге вид., переробл. і допов. Кропивницький : Імекс-ЛТД. 142 с.
 16. Тетерина Дарина (2001). Григорій Сковорода – український письменник, філософ і педагог. Київ-Мюнхен, РВА «Тріумф». 324 с.
 17. Сковорода Г. (2005) Твори: У 2 т. 2-є вид., виправ. Київ: ТОВ «Видавництво «Обереги». Т.1. 528 с. (Київська б-ка давнього укр. письменства. Студії; Т.1 (5)).
 18. Сковорода Г. (2005). Твори: У 2 т. 2-є вид., виправ. Київ: ТОВ «Видавництво «Обереги», Т.2. 480 с. (Київська б-ка давнього укр. письменства. Студії; Т. 2 (6)).
 19. Турбан В. В.(ред.) (2014). Становлення психологічної думки в Україні: провідні ідеї та історія розвитку: колективна монографія / В. В. Турбан, Л. З. Сердюк, Ю. Т. Рождественський [та ін.]. К.-Кіровоград: Імекс-ЛТД. 306 с.
 20. Kikinezhdі O. M., Vasylykevych Ia. Z. (2019). The problem of personal self-realization of Ukrainian youth in European integration: gender aspect // Advanced trends of the modern development of psychology and pedagogy in European countries: Collective monograph. Riga: Izdevnieciba "Baltija Publishing". P.184-201. <http://l2u.su/qcxV>
 21. Василькевич Я. З., Кізь О. Б., Кікінежді О. М. Психологічний дискурс ідей Григорія Сковороди. Духовний код української ідентичності у вимірі міжкультурної комунікації (до 300-річчя від дня народження Г. С. Сковороди) зб. матеріалів міжнародної наук.-

- прат. конф., Київ, 10 – 11 листопада 2022 р., С. 120-122.
https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u368/zbirnik_materialiv_konferenciya_duhovniy_kod_ukrayinskoyi_identichnosti_u_vimiri_mizhkulturnoyi_komunikaciyi.pdf
22. Кікінежді, Василькевич, 2019; Кікінежді, Кіз, Василькевич, 2022; Кікінежді, Василькевич, 2023 Кравець, Кікінежді, Василькевич, 2023, Kikinezhdi, Vasylykevych, 2019; Kikinezhdi et al (2020).)
23. Kikinezhdi O. M. et al (2020). Zhyska H. Ya., Chip R.S., Vasylykevych Y.Z. and Hovorun T.V. Psychology of the Gender-Equitable Environment: Research of Problems. Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment 8. No. 3. PP. 538–547. doi: [10.6000/2292-2598.2020.08.03.31](https://doi.org/10.6000/2292-2598.2020.08.03.31)
24. Творчість Г. С. Сковороди як метатекст української культури. Пам'яті Мирослава Поповича: Матеріали XXVI Харківських міжнародних сквородинівських читань (ОКЗ «Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди», 28-29 вересня 2018 року). Харків: Майдан, 2018.
25. Сковорода Г. Твори: У 2 т. К.: ТОВ «Видавництво «Обереги». 2-е вид., виправ. (Київська б-ка давнього укр. письменства. Студії; Т. 1 (5), 2005. 528 с.
26. Історіографічні та методологічні координати теорій соціальної психології: монографія; за наук. ред. М. М. Слюсаревського. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 360 с.

Оксана ГАЄВСЬКА,

докторка філософських наук, професорка,
професорка кафедри філософії і соціальної
антропології імені професора І.П.Согнія
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі, (м. Переяслав, Україна)

КОНСОЛІДАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЯВИЩЕ

Пропонується методологічний погляд на консолідацію з точки зору організаційного потенціалу суспільства, зокрема і особливо в умовах війни і післявоєнного відновлення України. Характеризувати

такий стан соціальної системи пропонується як кризовий, посткризовий, тобто коли присутня загроза її (системи) існуванню як цілісному утворенню.

Ключові слова: *філософія управління, методологія управління, консолідація суспільства, організаційне явище, організаційний потенціал.*

Знання про організаційні можливості систем, про організацію як форму їхнього існування, про об'єктивний рух самокерованих систем є, по-суті, універсальним методологічним ключем в процесі пізнання різними науками, зокрема філософією управління, наукового управління суспільством, соціального управління тощо. В контексті нашого дискурсу проблема консолідації суспільства займає одне з центральних місць, оскільки це той утворюючий фактор, що постійно живить і підтримує системну впорядкованість за допомогою свого організаційного потенціалу та вбудованого в «тіло» системи структурованого механізму управління.

Соціально-системний стан суспільних відносин в Україні є таким, у якому рівень консолідованості, згуртованості всіх частин (елементів) є основною енергією її (системи) виживання, хоча така характеристика є більш емоційною, ніж науковою. Якщо ж виживання певної соціальної системи охарактеризувати з точки зору науки соціального управління, то це означає дії, спрямовані на збереження її цілісності, функціональності та розвитку. Саме так стоїть сьогодні питання на порядку денному української нації та суспільства, передусім через агресивні дії російської федерації по відношенню до нашої країни.

Енергія виживання, консолідація зусиль українців як нації та суспільства, виявили себе як така потужна організаційна енергія, яка дозволила створити

соціально-системні засади не тільки збереження своєї політичної, економічної та духовної суб'єктності, а й консолідувати цивілізований світ проти зазіхань на демократичні загальнолюдські цінності, які дозволяють підтримувати світовий порядок. В процесі такого філософсько-управлінського аналізу консолідації суспільства, організаційних її можливостей в кризових і посткризових умовах соціальної системи України, є необхідність наступної постановки питання: 1. Організаційна спроможність консолідованості як енергії впорядкування системи, особливо в умовах війни та післявоєнного відновлення. 2. Що означає консолідована модель системи суб'єкт-об'єкт управління суспільством? 3. Формування консолідованості суспільства та управління як організаційний вплив на консолідацію нації.*

Щодо консолідованості суспільства і управління, то її для формування в організаційному потенціалі української соціальної системи, як вже відмічалось, наявна основна енергія, якою може житись і об'єкт, і суб'єкт управлінської діяльності – той рівень самоорганізації, у даному контексті консолідованості, який створює можливість самозбереження України як національного і державного утворення. В цій конструкції рівень суспільної консолідованості, згуртованості виступає як об'єктом соціально-системного управління, так і його суб'єктом. При цьому ступінь ефективності управління суспільством тим вища, чим більше включає в себе знання про самоорганізаційний потенціал об'єкту (суспільства, території, людини) і який, у свою чергу, має володіти якомога більшими можливостями для його використання. Ці дві сторони управлінської діяльності,

їх взаємодія і взаємовплив і є основним джерелом саморозвитку всіх соціальних систем.

Більш практично в організаційному плані це виявляється у ступені віддалення суб'єкту управління від його об'єкту. Йдеться не про фізичну віддаленість, а про межі управлінської енергії, яку має управлінське рішення. Тому організаційним розподілом, наприклад, управлінських функцій, та й сама функція як управлінське явище набуває характеру розрахунку організаційних меж, якими має керуватися управлінець, надаючи максимальний простір для політичної, економічної та духовної консолідації суспільства.

Інформаційне забезпечення системи суб'єкт-об'єкт управління, зворотний зв'язок в соціально-системному вимірі є необхідною умовою ефективності проходження управлінського процесу, наближення до консолідованої моделі управління суспільством. Наприклад, не маючи інформації про кінцевий або, навіть поточний результат у якісний та кількісному виразі, досягнутий попереднім рішенням, управлінець може підсилити його неспроможність або неправильність, що може знизити його ефективність. Тому для того, щоб управління користувалось системною інформацією, вона має мати форму фізичних сигналів, які несуть в собі інформаційну енергію управлінського змісту, управлінську енергію. Для цього управлінець має побачити таку інформаційну енергію в консолідованій системі суб'єкт-об'єкт соціального управління, здатну викликати системні порушення та необхідність термінового організаційного втручання. Важливим є те, що інформація, яка несе в собі викривлений зміст, вносить відповідно такі зміни в консолідовану систему, які призводять до зниження

довіри, авторитету управлінця, а це означає передусім порушення всієї консолідованої конструкції.

Це тим більш необхідно, що система реагує не на будь-який сигнал, а лише на той, який відповідає її інтересам, потрібний їй в певному часі і просторі. Таке бачення консолідуючої енергії в системі суб'єкт-об'єкт управління через обмін інформації в системі дає можливість використання консолідуючого чинника для створення певного соціального ефекту.

Управлінська енергія присутня і в самоуправлінні як властивості соціальної системи, і в управлінні як діяльності, яка виступає у професійній або непрофесійній формі. Обмін енергіями між ними здійснюється на основі системного принципу зворотного зв'язку, що означає обмін інформацією про стан об'єкту та ефекту, досягнутого під дією керуючої системи. Невідповідність фактичного стану системи заданому є тим корелятивним сигналом, який вимагає приведення її (системи) у відповідність із заданим режимом. Викликаний подібний стан може відбутись через циркуляцію в консолідованій системі інформації маніпулятивного або популістського характеру. Яскравими тому прикладами є виборчі процеси в Україні та у світі, які ми спостерігаємо останнім часом. Маючи організаційний вплив на консолідоване суспільство, управлінець, особливо вищого рівня, може задіяти всі можливості для створення ситуації, при якій консолідація суспільства буде «використана» не в інтересах самого суспільства, а в особистих інтересах, навіть особистих амбіцій. В цьому і полягає небезпека непрофесійного управління (особливо в умовах війни!), яке навіть використовуючи консолідуючий потенціал суспільства, може перетворити його на свій антипод.

Прикладів в масштабі країни таких чимало – це й радянська форма консолідації або певні тоталітарні форми суспільної консолідованості навколо певного політичного режиму. Тому професіоналізм в системі управління, тобто професійна демократія як поняття і явище – це, на переконання авторки, така консолідована модель суспільства, яка створює максимальну можливість недопущення таких або подібних станів, на кшталт загрози виживанню не тільки певного суспільства, а й світу в цілому.

** Зрозуміло, що в межах тезового викладення процесу та тим більше результатів свого наукового пошуку, зробити це не можливо, тому продовження теми авторка планує, по-перше, у наступному збірнику, по-друге, у більш розгорнутому вигляді у статті, опублікованій незабаром.*

Список використаних джерел

1. Гаєвська О.Б., Гаєвський Б.А. Організаційний потенціал України в системі наукового управління суспільством: монографія / О.Б. Гаєвська, Б.А. Гаєвський. – Київ: КНЕУ, 2018.–255 с.
2. Гаєвська О.Б. Демократія як організаційне явище. / Міждисциплінарний дискурс у дослідженні феномену соціального // Збірник матеріалів міжнародної наук.-практ. інтернет-конф.; 28 березня 2020 р., м. Київ.–Київ: КНЕУ, 2020.–С.56-59.
3. Гаєвська О.Б. Організаційний вплив у соціально-системному вимірі /Міждисциплінарний дискурс у дослідженні феномену соціального//Збірник матеріалів міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.; 30 березня 2021 р., м. Київ. – Київ: КНЕУ, 2021. С.181-184.
4. Гаєвська О.Б. Управлінські аспекти формування національної держави: загрози суверенітету / Міждисциплінарний дискурс у дослідженні феномену соціального. //Збірник матеріалів міжнародної наук.-практ. інтернет-конф.; 30 березня 2023 р., м. Київ. – Київ: КНЕУ, 2023.–С.145-149.

Оксана ГОРОДЕЦЬКА,

кандидатка педагогічних наук, доцентка
кафедри менеджменту і методології освіти
Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної
освіти, (Україна, Тернопіль)

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК ДІЄВИЙ ЧИННИК КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Консолідація та соціальна єдність країни – це єдність всіх громадян, заснована на загальному відчутті зрілості, яка неможлива без спільних цілей та інтересів, єдності дій. Руденко Ю. зауважує, що «лише демократична консолідація залучає до досягнення національної консолідації максимальну кількість членів суспільства на засадах добровільної і творчої участі, конкурентності, раціоналізму і критичного мислення» (Рубан, 2023: 44).

Тамбовська Х. визначає мислення як складний психологічний і соціально-історичний феномен. Воно розглядається як процес пізнавальної діяльності індивіда або людей, що характеризується узагальненням і опосередкованим відбиттям дійсності (Тамбовська, 2011).

Грінченко Б. був переконаний, що головною метою школи має бути розвиток розумових сил учнів, а не надання готової інформації. Самостійне мислення, на думку педагога, допоможе школярам у роботі з новою інформацією (Лякішева, 2022: 9).

Критичне мислення – це здатність людини визначати проблеми, знаходити їхні причини й передбачати наслідки, формувати альтернативні гіпотези їхнього розв'язання. Людина з критичним

мисленням уміє аналізувати, синтезувати, досліджувати, перевіряти й обґрунтовано оцінювати правдивість інформації. Це також вміння активно, творчо, індивідуально сприймати інформацію, оптимально застосовувати потрібний вид розумової діяльності, мати особисту, незалежну думку та вміти коректно її відстоювати, уміти застосовувати здобуті знання на практиці.

Критичне мислення – це процес, під час якого людина може охарактеризувати явище або предмет, виразити своє ставлення до нього шляхом полеміки або аргументації власної думки, знайти вихід з будь-якої ситуації та який найчастіше починається з постановки проблеми, продовжується пошуком і осмисленням інформації, закінчується прийняттям рішення щодо розв’язання поставленої проблеми.

Критичне мислення включає: обробку, перевірку, аналіз, синтез та оцінку інформації; логічну побудову думки; комунікацію; мобільне мислення; відкритість до сприйняття думок інших та принципів у відстоюванні своєї позиції; прийняття обґрунтованого рішення; переконливу аргументацію; розуміння, виділення та розв’язання проблеми; генерування нових ідей. Усі сфери розумової діяльності людини вимагають високого рівня критичного мислення, що дозволяє досягати кращих результатів при виконанні конкретних задач (Хоменко, 2021).

Гальперін П. вважав: «Критично мислити – це оцінювати результат своїх розумових процесів, визначати хід міркувань, який привів до саме таких висновків або ті важливі чинники, які були враховані при прийнятті рішень (аргументи та докази)» (Лякішева, 2022: 6).

Останнім часом з'явилося чимало праць українських учених з проблеми формування критичного мислення учнів і студентської молоді. Так, Пометун О., Пилипчатіна Л., Сущенко І., Баранова І. стверджують, що критичне мислення – це: а) мислення, яке сприяє формуванню здатності людини усвідомлювати власну свідому позицію щодо певного питання; уміння знаходити нові ідеї; аналізувати, досліджувати події та критично їх оцінювати; б) нестандартне мислення, що ґрунтується на спроможності бачити та оцінювати альтернативи, пріоритети, визначати достовірність і доцільність фактів, явищ, подій; в) практичне мислення, яке на основі теоретичних знань дає можливість ухвалити необхідні відповідальні рішення; г) рефлексивне мислення, спосіб корекції і виправлення людиною помилок, допущених у процесі її мислення, що перебуває у безперервному пошуку; д) багаторівневе та варіативне явище, що в ньому відображаються морально-етичні настанови, соціально-політичні риси, оцінний досвід, ціннісні орієнтири, знання людини, способи розумових і практичних дій; е) мислення, спрямоване на пошук стратегій вирішення життєвих і навчальних проблем; виявлення та оцінку альтернатив і пріоритетів, їх доцільності; визначення достовірності фактів, явищ, подій; розвитку його сприяють вміння і навички аналізу, синтезу, порівняння, зіставлення фактів, формулювання обґрунтованих висновків; є) мислення, в основі якого лежить здатність людини розрізняти цінність інформації, тобто відокремлювати потрібну інформацію від непотрібної, шкідливу від корисної, потрібної від зайвої. Воно спрямоване на опрацювання інформації за допомогою ефективних мисленнєвих прийомів: аналізу, синтезу,

порівняння, поєднання фактів тощо, а також її оцінювання щодо джерела, досвіду, спостереження, правильного міркування і зібраних даних (Лякішева, 2022: 6).

Властивостями критичного мислення, які дозволяють усвідомлювати його як особистісне досягнення індивіда, на погляд Мороченкової І., є:

- рефлексивність (уміння працювати не тільки зі знаннями, але й із власними способами одержання знань);
- прагматичність (уміння застосовувати отримані знання на практиці);
- суб'єктність ("особистісність" одержуваного знання, присвоєння його людиною, убудованість у систему досвіду) (Тамбовська, 2011: 2).

Де застосовувати критичне мислення?

- Обробка інформації.
- Комунікація.
- Прийняття рішень.
- Розв'язання проблем.
- Генерування нових ідей.

Тобто, як ми бачимо, майже всі сфери розумової діяльності людини вимагають високого рівня критичного мислення, що дозволяє досягати вищих результатів при виконанні конкретних задач (Хоменко, 2021).

Одна із найголовніших ідей критичного мислення – правильних відповідей може бути багато. Ще одна важлива характеристика процесу навчання критичного мислення – це право учнів робити помилки.

Чим більше учень зробить помилок, тим швидше він:

- Дізнається, яка була проблема;
- Подивиться на питання під іншим кутом;
- Відкине неефективні методи вирішення
- Знайде рішення.

Часто помилки сприймаються як щось неприпустиме й діти бояться помилятися. Завдання вчителя – пояснити школярам, що це не страшно й навіть корисно. Необхідно надавати слово учням, а педагогам говорити якомога менше. Вчителі повинні бути провідниками, стимулювати учнів до роздумів, уважно вислуховувати їхні міркування (Хоменко, 2021).

Основними методами розвитку критичного мислення є такі:

1. Задавати питання і не приймати на віру все, що нам пропонують.
2. Шукати докази, що підтверджують або спростовують отриману інформацію.
3. Накопичувати знання і розширювати світогляд. Що стосується розвитку критичного мислення у дітей, то важливо орієнтуватися не на запам'ятовування ними фактологічного матеріалу, а на постановку проблеми і пошук її вирішення (Томілова, 2020: 10).

Чаффі Д. (автор книги “Шлях мислення. Кроки до багатого життя”) визначає ознаки, з допомогою яких можна визнати себе як людину, що критично мислить:

- відкритість до інших думок, тобто здатність уважно прислухатися до інших поглядів, оцінювати різні шляхи вирішення проблеми;
- компетентність – прагнення обґрунтовувати свою думку за допомогою реальних фактів і знання справи;

- інтелектуальна активність – виявлення інтелектуальної ініціативи у конфронтаційних ситуаціях, небайдуже сприйняття подій;
- допитливість – вміння проникнути у сутність джерел інформації;
- незалежність мислення – відсутність побоювання непогодження з групою, нездатність до некритичного слідування думкам інших;
- проникливість – здатність до проникнення у сутність питання, явища, інформації, не розпорощуватися на дрібні деталі;
- самокритичність – розуміння особливостей свого мислення;
- вміння дискутувати – уважне ставлення до протилежних думок, вміння висувати ідеї, які об'єднують (Шапаренко, 2021: 220).

Важливо, щоб у педагогів був сформований алгоритм механізму розвитку критичного мислення:

1. Сприйняття інформації (доцільно використовувати різні джерела інформації).
2. Аналіз висновків-інформації.
3. Зіставлення їх із протилежними точками зору.
4. Розробки системи доказів на підтримку відповідної точки зору.
5. Прийняття рішення, яке ґрунтується на доказах. Найчастіше критичне мислення спрямоване на певну мету, але може бути і творчим процесом, де завдання не ясні (Шапаренко, 2021: 221).

Отже, критичне мислення – це здібність, яку можна розвивати, вчитися правильно використовувати.

Щоб цього досягти, педагогам необхідно застосовувати спеціально розроблені ефективні методики.

Сьогодні Україна постає перед низкою непростих внутрішньополітичних, економічних, міжнародних та військових викликів, тому є необхідність у більшій консолідованості суспільства, щоб знайти на них ефективну та гідну відповідь.

Значна частина українського суспільства не готова до демократичного розвитку, не здатна свідомо й критично аналізувати, оцінювати та осмислювати складності реального життя. Увага до розвитку самостійного критичного мислення є не тільки наслідком демократичного способу життя, але й чинником формування та консолідації суспільства, що необхідно для збереження цілісності держави та перемоги у *російсько-українській війні*.

Список використаних джерел

1. Кашуб'як І.О. Розвиток критичного мислення молодших школярів під час узагальнення математичного матеріалу. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Сер. 17. Теорія і практика навчання та виховання*. 2019. С. 80–86.
2. Красівський О., Мороз О. Чинники консолідації українського суспільства на сучасному етапі його розвитку: ціннісно-культурний, політичний та соціально-економічний виміри. *Ефективність державного управління*. 2019. Вип. 3(60), т. 1. С. 24–39. DOI: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.60.2019.186741>. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/31880/Kashubiak.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 02.04.2024).
3. Лякішева А. В., Вітюк В. В., Кашуб'як І. О. Кейсбук методів і прийомів технології розвитку критичного мислення в Новій українській школі : навч.-метод. посіб. для вчит. поч. класів ЗЗСО та студ. спец. 013 Початкова освіта. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Луцьк : ФОП Іванюк В. П., 2022. 116 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/21285/1/casebook.pdf> (дата звернення: 02.04.2024).
4. Рубан А.О. Консолідація українського суспільства як вагомий чинник зміцнення державного суверенітету в умовах російсько-

- української війни. *Актуальні проблеми політики*. 2023. Вип. 71. С. 42–48. DOI <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.6> URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/71_2023/6.pdf (дата звернення: 02.04.2024).
5. Тамбовська Х. В. Розвиток критичного мислення як засіб формування інтелектуальної культури учнів. *Наука і освіта* : наук.-практ. журнал. 2011. № 4. С. 426–428. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/4_2011/47.pdf (дата звернення: 02.04.2024).
 6. Томілова Т.С. Критичне мислення : презентація. *На Урок: освітній проєкт* : веб-сайт. 2020. URL: <https://naurok.com.ua/prezentaciya-kritichne-mislennya-141846.html> (дата звернення: 02.04.2024).
 7. Хоменко І. Розвиток критичного мислення: кому, для чого і як? *Institute respublica* : веб-сайт. 2021. URL: <https://inrespublica.org.ua/novyny/rozvytok-krytychnogo-myslennya-komu-dlya-chogo-i-yak.html> (дата звернення: 02.04.2024).
 8. Шапаренко Х. А., Бакуменко Т. К. Використання технології “критичного мислення” як засобу особистого саморозвитку та самовдосконалення здобувачів педагогічних закладів вищої освіти *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2021. Вип. С. 219–224. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.83.45>. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/36721/Shaparenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 02.04.2024).

Станіслав ДЕВ'ЯТЬЯРОВ,

аспірант спеціальності 033 Філософія
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі, (Україна, Переяслав)

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ЧИННИК КОНСОЛІДАЦІЙНИХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Починаючи розмову про штучний інтелект потрібно насамперед визначити, що ми розуміємо під штучним інтелектом. Що ми розуміємо під словом

«штучний»? Штучним називається щось, що імітує природне та має схожі властивості. Слово «інтелект» походить від латинського слова *intellectus* та означає розуміння, мислення, значення (Баранов, 2023). Досі не існує однозначного визначення інтелекту та були створені декілька визначень. Можна сказати, що інтелект передбачає можливість людиною раціонально мислити та ефективно приймати рішення. З іншої сторони інтелектом можна вважати здатність людини адаптуватися та процвітати в якомусь середовищі. Штучний інтелект імітує функції людського інтелекту. Його реалізація може набувати різних форм починаючи від простих експертних систем, які можуть давати відповіді на запитання, використовуючи достатньо простий та детермінований алгоритм, та закінчуючи штучними нейронними мережами, які імітують структуру головного мозку та можуть вирішувати дуже складні задачі.

Чи можна вважати штучний інтелект системою, що має свідомість? На даний момент скоріше ні, оскільки штучний інтелект лише імітує функціонал людського інтелекту. Зокрема штучному інтелекту не властиві такі здібності як самоусвідомлення та рефлексія. Для ілюстрування принципу роботи штучного інтелекту можна згадати мисленнєвий експеримент Джона Серля «Китайська кімната» (Searle John, 1980). Експеримент показує, що можна виконувати певні дії, які будуть призводити до цілком осмисленого результату, але при цьому не усвідомлювати їх. Ми вважаємо, що на даному етапі розвитку штучного інтелекту він не має розуміння того, що він робить, і процес його функціонування не можна назвати мисленням.

Раніше створення повноцінного штучного інтелекту було лише фантазією письменників але останнім часом технології досягли такого рівня, що дозволяють реалізувати штучний функціонал, що досить вдало імітує людську мисленнєву діяльність. Зокрема штучні нейронні мережі, які зараз є найбільш розвиненим варіантом реалізації штучного інтелекту, використовують деякі принципи функціонування головного мозку людини. Штучний інтелект виконує значну роль в нашому житті навіть, якщо ми не здогадуємося про це. Він використовується як для аналізу наших вподобань, коли ми щось купуємо в онлайн-магазинах, так і для передбачення результатів виборів. Дехто навіть передбачає, що штучний інтелект замінить собою в майбутньому дипломатію. Я ставлюся дещо скептично до таких прогнозів оскільки ми, вочевидь, не можемо використовувати для побудови стратегії функціонування держави методи, правильність яких ми не можемо перевірити. Ми змушені використовувати штучні нейронні мережі в тих ситуаціях коли не маємо визначеного алгоритму розв'язання нашої проблеми. Отже в таких ситуаціях стає неможливо або дуже складно підтвердити правильність рішень, які приймає така мережа. Використання штучного інтелекту для задач, що виникають у повсякденному житті, є цілком припустимим, оскільки, у випадку некоректних результатів, не призводить до суттєвих наслідків.

Як вже зазначалося раніше, штучний інтелект є тільки імітацією справжнього людського інтелекту, та сприймати його на даний момент потрібно виключно як інструмент для вирішення певних практичних задач, а не для вирішення долі держави чи людства в цілому.

Водночас ми не застраховані від того, що хтось з можновладців буде базувати свої рішення на результатах роботи штучного інтелекту.

Використання штучного інтелекту несе очевидну користь для суспільства, оскільки дозволяє автоматизувати деякі функції, які виконує держава. Вочевидь це дозволить підвищити рівень довіри суспільства до рішень та послуг, які будуть надаватися такими системами на основі штучного інтелекту. Держава не може утримувати величезний штат працівників, які могли б вчасно реагувати на потреби суспільства та приділяти їм достатньо часу. Тим більше такі витрати зараз є недоречними для України, яка переживає дуже складні часи. Використання систем на основі штучного інтелекту може суттєво спростити доступ громадян до деяких адміністративних послуг та позбутися людського фактору в усіх його проявах, починаючи від помилок і закінчуючи свідомими злодіяннями. Штучний інтелект зможе консультувати людей в більшості очевидних ситуацій та скеровувати до спеціалістів лише у випадку неможливості вирішити питання самостійно.

Використання штучного інтелекту та інформаційних технологій значно розширює можливості громадян до самоосвіти та, таким чином, сприяє підвищенню освіченості та громадянської свідомості. До певної міри зникають обмеження, що заважають всім громадянам отримувати освіту на однаковому рівні. Раніше важко було уявити повноцінне навчання не виходячи з дому але зараз можливо проходити програми провідних закладів вищої освіти і отримувати відповідний сертифікат про успішне завершення навчання прямо за домашнім комп'ютером.

Важливою складовою консолідації суспільства є довіра до державних інституцій та рішень, які приймаються цими інституціями. Як вже було сказано раніше, використання штучного інтелекту для прийняття стратегічних державних рішень є ризикованим але можна використовувати його для прийняття простих рішень з мінімальним ризиком. Наприклад, використання автоматизованих камер фіксування швидкості автомобілів на дорозі та визначення номеру порушника дозволяє уникнути людського фактору. Водій-порушник автоматично отримує квитанцію про порушення правил дорожнього руху але, у випадку помилки, може оскаржити рішення в суді. Подібні технології підвищують рівень довіри в суспільстві до судової системи.

З іншої сторони ми таким чином підходимо до ситуації коли технології дозволяють занадто просто контролювати людей та потенційно використовувати отриману інформацію з метою фальсифікації певних процесів. Використання штучного інтелекту для прийняття рішень дозволяє уникнути зловживань зі сторони зацікавлених осіб. Фактично посадові особи не мають отримувати прямого доступу до певних даних, таких як зображення з камер спостереження. Подібна чутлива інформація має спочатку аналізуватися штучним інтелектом і, тільки при наявності ознак правопорушень, привертати увагу працівників правопорядку.

Наостанок потрібно зачепити проблему використання штучного інтелекту для фальсифікації даних. На даному етапі розвитку технології дозволяють підробляти голос та зображення, створюючи достатньо переконливу картину для більшості громадян. Тепер

навіть відеоматеріали перестають бути однозначними доказами. Звичайно, такі підходи можуть використовуватися для створення позитивної з точки зору суспільства пропаганди, але важливо не заходити занадто далеко.

Ми живемо в епоху коли межа між реальним та штучним зникає і, з подальшим розвитком технологій, відрізнити одне від іншого буде все складніше. Тільки якісне переосмислення та формування правильного розуміння технологій на основі штучного інтелекту дозволить консолідувати суспільство та уникнути небажаних та, навіть, руйнівних наслідків.

Список використаних джерел

1. Баранов, О.А., 2023. Визначення терміну «штучний інтелект». Інформація і право, (1 (44)), с. 32-49.
2. Searle, J., 1980. Minds, Brains, and Programs.
3. Мар'єнко, М. and Коваленко, В., 2023. Штучний інтелект та відкрита наука в освіті. Фізико-математична освіта, 38(1), с. 48-53.

Тарас ДІДУХ,

кандидат історичних наук, методист
кафедри менеджменту і методології освіти
Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної
освіти, (Україна, Тернопіль)

РОЛЬ УКРАЇНСЬКИХ ЦЕРКОВ ТА РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Важливу роль у духовному та суспільно-політичному житті українського народу займає релігія. Сила впливу релігії на значну частину громадян

зумовлена не лише магією священних канонів, а й тривалістю культурно-історичної традиції, яка увібрала в себе ціннісні настанови, норми, уподобання, особливості ментальності, що склалися упродовж століть. Її інтегруюча, консолідаційна функція закладена у самій природі сакрального, яке стимулює людину до самовдосконалення. Зазвичай релігії відводиться роль соціального амортизатора: вона допомагає людям долати відчуття самотності й відчуження в часи соціальних негараздів і життєвих криз (Войналович, 2020: 149).

Релігійне піднесення кінця 1980–1990 рр., ставши і для України часом своєрідного «релігійного ренесансу», було невіддільне від піднесення національного й від перших кроків українського державотворення, вкотре, далеко не вперше в українській історії, актуалізувало проблему ролі релігії і релігійних інститутів у процесі формування української нації (Войналович, 2020: 151).

Безсумнівний взаємозв'язок релігії з політичними і суспільними змінами, які на українському ґрунті, перебуваючи під значними внутрішніми і зовнішніми впливами, відзначаються досить несистемним, неоднозначним і непередбачуваним за своїми наслідками характером, зумовлює особливу потребу пошуку ефективних шляхів забезпечення міжконфесійної злагоди і порозуміння, віднайдення оптимальних моделей партнерських взаємин церкви, суспільства та держави, дієвих механізмів залучення інтегративного потенціалу релігійного комплексу до справи зміцнення національної єдності та консолідації українського суспільства (Войналович, 2020: 152).

Україна – релігійно плюральна країна, релігійне життя якої завжди вирізнялося багатоманітністю. Навіть за радянських часів у ній офіційно реєструвалося 9 релігійних напрямів. Станом на 2020 рік у країні налічувалося понад 100 віросповідних напрямів (понад 50 – християнського, близько 10 – орієнталістського, 7 – рідновірського, 5 – мусульманського, 7 – іудейського й одиниці інших, зокрема етнічних і синкретичних релігій; десятками можна лічити нові релігійні напрями). Окрім того, більше десятка різних релігійних течій з тих чи інших причин залишаються незареєстрованими, адже офіційна реєстрація релігійних спільнот в Україні не є обов’язковою (Войналович, 2020: 155).

Поліконфесійність релігійного ландшафту сучасної України слід пояснювати і особливостями релігійності українського народу: здавна проживання на єдиних теренах представників різних релігійних вірувань спонукало до постійного спілкування, навіть співжиття, формуючи переконання, що релігійність є чимось особистісним, а відмінності віросповідного вибору – не приводом для упереджень, ворожнечі, протистоянь. Тож традиційна релігійна толерантність українського народу, кордоцентричність його релігійності (чуттєво-релігійне ставлення до життя, яке не потребувало створення якихось складних богословських систем, де, власне, частіше всього й виникає міжконфесійне протистояння) формували й Україну як країну конфесійно плюральну (Войналович, 2020: 159; Колодний, 2019: 187).

Великою мірою новочасну релігійно-суспільну атмосферу країни і, зокрема, перебіг і характер процесів українського релігійного простору визначають події,

пов'язані з Революцією Гідності 2013–2014 рр. та триваючою російсько-українською війною. Сутність подій Революції, її масштаби і напруження неможливо усвідомити без урахування політичного чинника. Церква, не як якась конкретна конфесійна організація, постала у ті дні саме як спільнота об'єднаних у цілісну духовно-релігійну систему представників різних віросповідань, які, ефективно взаємодіючи між собою та з громадою Майдану, задовольняли його духовно-релігійні потреби. Українські церкви, православні, католицькі, протестантські, ісламські та іудейські релігійні діячі і духовні авторитети з гідністю продемонстрували свою можливість та готовність виконувати місію духовних поводитирів народу в його найважчі і переломні історичні моменти. Усі ці обставини надавали підстави фахівцям стверджувати про феномен постання на Майдані справжньої Громадянської церкви України (Майдан і Церква, 2015: 12; Войналович, 2020: 161).

З 2014 року українське релігійне середовище перебуває під тиском нечуваних до цього викликів і загроз, продукованих російсько-українською війною. Серйозною перевіркою на міцність його підвалин є і поверховий, несистемний характер суспільних реформ, що супроводжуються падінням життєвого рівня населення, зростанням його невдоволеності і соціальної розгубленості. За таких обставин суспільний запит на церкву як свого роду «ідеальний тип» справедливої, некорумпованої інституції, рівень відчуженості якої від «простої людини» значно менший, порівняно з владними і політичними структурами, особливо зріс (Войналович, 2020: 161).

За таких обставин саме церкви, активно включившись у реалізацію низки важливих соціальних, освітніх, виховних, культурницьких програм, критично оцінюючи неефективність існуючого суспільного договору в Україні, пропонують його кардинальний перегляд на засадах християнської демократії, на яких збудовані успішні суспільства європейських країн. Керівники більшості українських церков та релігійних організацій долучилися до формулювання низки досить чітких і рішучих запитів до влади й зверталися з відповідальними закликами до громадянського суспільства щодо суспільно-політичної ситуації в Україні, посягань на свободу віросповідання та спроб розпалення міжконфесійної ворожнечі, ситуації на Сході країни, підтримки благодійництва та волонтерської діяльності, подолання моральної недуги, корупції тощо. Консолідованою і послідовною у цьому контексті є позиція Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій (ВРЦ і РО), утвореної у грудні 1996 р. як міжконфесійної інституції. Її метою є об'єднання зусиль конфесій у справі духовного відродження України та координації міжцерковного діалогу як в Україні, так і за її межами, участь у розробці проєктів нормативних актів з питань державно-конфесійних відносин та здійснення комплексних заходів доброчинного характеру. ВРЦ і РО представляє понад 90% усіх релігійних організацій України, серед яких — православні, греко- і римо-католицькі, протестантські та євангельські церкви, а також іудейські та мусульманські релігійні об'єднання. Свідченням солідарної позиції релігійних лідерів є заяви і звернення ВРЦ і РО зі суспільно значущих і соціально важливих

питань, понад 40 з яких було ухвалено лише упродовж 2014–2019 рр. (Войналович, 2020: 162).

У листопаді 2016 р. члени ВРЦ і РО відвідали зону АТО і ухвалили важливе звернення щодо утвердження миру та поступу українського суспільства. Ієрархи і релігійні лідери закликали міжнародне співтовариство зробити все можливе для збереження територіальної цілісності, суверенітету і недоторканності кордонів України, включаючи український Крим і Донбас; скласти зброю тих, хто взяв її до рук незаконно, і тих, хто прийшов на українську землю як загарбники; не допускати у своїх висловлюваннях мови ворожнечі. У зверненні засуджуються порушення прав людини на окупованих територіях, міститься висока оцінка діяльності українських військових та висловлюється солідарність з мешканцями Донбасу (Войналович, 2020: 162–163).

Вагомими є зусилля українських ієрархів і релігійних лідерів зі зміцнення міжнародної коаліції на підтримку України. Заслугує належної оцінки їхній внесок в інформування західної громадськості і релігійних середовищ про російську агресію, прийняття відомих Резолюцій ООН, Європарламенту, ПАРЄ, ПА НАТО із засудженням релігійних переслідувань в анексованому Криму і на окупованих територіях Донбасу (Войналович, 2020: 163).

УПЦ МП після зміни глави Церкви – відходу митрополита Володимира (Сабодана) і обрання на його місце у серпні 2014 р. митрополита Онуфрія (Березовського) – все більше відгороджувалася від суспільства, держави, вірних інших церков, заганняючи себе в добровільне гетто. Жодного слова щодо засудження сепаратизму, російського вторгнення, як і

дій борців за імперську ідею на Донбасі (зокрема, бойовиків «Руської православної армії», батальйону «Православний Схід») не прозвучало з боку духовних лідерів Церкви з часу кровопролиття на Сході України. Саме за їх мовчазної згоди та безпосередньої участі бойовиків мілітарних «православних» утворень з початком неконвенційної війни Росії проти України на неконтрольованій нею території Донбасу розгорнулися безпрецедентні за своїми масштабами і формами переслідування за релігійною ознакою усіх віруючих, які не належали до упривілейованої Церкви Московського патріархату і яких було стигматизовано як «сектантів» або «бандерівців – пособників Заходу». Вбивства служителів культу і віруючих, катування, утримування у полоні, захоплення культових споруд та інших належних релігійним організаціям будівель для розміщення в них загонів бойовиків та використання як вогневих позицій стали звичними явищами на непідконтрольній Україні території (Войналович, 2020: 170).

Важливе значення церков і релігійних організацій як консолідуючого чинника українського суспільства продемонстрували події після початку повномасштабного російського вторгнення в Україну. Уже 24 лютого 2022 року Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій виступила з публічним зверненням у зв'язку з військовою агресією Росії проти України:

«Дорогі брати і сестри, український народ!»

На жаль зусилля багатьох людей у всьому світі, в тому числі нашої Ради, не допустити розв'язання війни, не досягли успіху. Відбувся неспровокований напад з боку Росії та Білорусі на Україну.

В цих умовах ми закликаємо зберігати спокій, не піддаватися паніці, виконувати розпорядження української державної та військової влади. На боці України – правда і світова спільнота. Ми віримо, що з допомогою Божою добро переможе.

Ми підтримуємо Збройні сили України та всіх наших захисників, благословляємо їх на захист України від агресора, підносимо за них свої молитви.

Звертаємося до релігійних і політичних лідерів світу – вже зараз зробіть все можливе, щоби зупинити наступ агресора на Україну.

Просимо Бога в цей гіркий час випробувань благословити наш народ. Київ, 24 лютого 2022 року» (Звернення ВРЦіРО у зв'язку з військовою агресією Росії проти України).

Повномасштабне російське воєнне вторгнення зумовило кілька важливих тенденцій у конфесійному середовищі України, оскільки релігійні організації стали активними учасниками гуманітарного фронту. Разом із органами влади, міжнародними благодійними об'єднаннями, волонтерськими рухами церкви і деномінації долучилися до вирішення нагальних проблем, що стосуються налагодження життєдіяльності суспільства. Українські конфесії працюють за різними напрямками. Ключові з них:

- забезпечення населення, яке постраждало від війни, найнеобхіднішим (продуктами харчування, одягом, засобами гігієни тощо);
- забезпечення внутрішньо переміщених осіб притулком (розміщення на власних локаціях, допомога в пошуку житла, участь у зведенні тимчасових помешкань);

- підтримка ЗСУ (закупівля / виготовлення та постачання відповідним бойовим підрозділам військового спорядження, тактичного обладнання, амуніції, автотранспортних засобів);
- логістичний супровід у сфері охорони здоров'я (доставляння з-за кордону медичного обладнання, техніки, спеціальної апаратури, життєвонеобхідних лікарських препаратів);
- проведення інформаційно-комунікативної діяльності (підтримання моральної стійкості суспільства, мобільне реагування у складних гуманітарних ситуаціях, зміцнення міжнародного партнерства в контексті протистояння російським загарбникам, формування правдивого уявлення про Україну серед світового співтовариства) (Здіорук, 2023: 8).

Підкреслимо, що повномасштабний воєнний напад РФ, що розпочався 24 лютого 2022 р., чітко продемонстрував – Православна церква України та Українська православна церква Московського патріархату перебувають по різні боки лінії фронту. ПЦУ одразу категорично й однозначно засудила російське вторгнення, виступила за негайне відновлення територіальної цілісності Української держави, долучилася до процесу забезпечення підтримки України на міжнародній арені, виявилася активним учасником кампанії з надання гуманітарної допомоги потерпілим громадянам, внутрішньо переміщеним особам (ВПО), Збройним Силам України (ЗСУ). Натомість УПЦ МП, попри десятки тисяч жертв серед цивільного українського населення, зруйновані

українські міста і села, тотальний терор, тортури, публічні страти, гвалтування, в т. ч. малолітніх дітей, приниження, масові викрадення сотень тисяч українських дітей, насильне вивезення майже 3 млн українських громадян, здійснення геноциду Української нації, екоциду внаслідок підриву дамби Каховської ГЕС, навіть після того, як російські окупанти знищили сотні культових споруд (серед них переважна більшість – храми УПЦ МП), не наважилася вийти за рамки багаторічної промосковської тактики і продовжує: заперечувати російську воєнну агресію проти України; прикривати шовіністичну політику російського державного та церковного керівництва; формувати образ «гонимої церкви»; протидіяти визнанню української автокефалії помісними православними церквами; оспорювати тисячолітні церковні канони тощо (Здіорук, 2023: 7–8).

Отже, вплив релігії на суспільно-політичні процеси в Україні залишається дуже значним. Під час триваючої російсько-української війни церкви і релігійні організації, за винятком УПЦ МП, активно сприяють зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Войналович В. А. (2020). Етноконфесійні детермінанти суспільної консолідації. Етнополітичні чинники консолідації сучасного українського суспільства / ред. кол. О. Рафальський (голова), В. Войналович, М. Рябчук. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 149–225.
2. Державно-церковні та суспільно-релігійні відносини в умовах війни Росії проти України : аналіт. доп. / [С. І. Здіорук, В. В. Токман] ; за ред. С. І. Здіорука. Київ: НІСД, 2023. 36 с. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.07>.
3. Звернення Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій у зв'язку з військовою агресією Росії проти України. Прийнято

24 лютого 2022 р. у м. Києві. <https://vrciro.org.ua/ua/statements/uccro-address-regarding-russian-military-aggression-against-ukraine>.

4. Колодний Анатолій. Українська релігійна плюральність в її природі та виявах // Історія релігій в Україні: актуальні питання / за заг. ред. О. Киричук, І. Орлевич, М. Омельчук. Львів: Логос, 2019. 252 с.
5. Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка. Видання друге / Українська асоціація релігієзнавців / за заг. ред. д. філос. н. Л. О. Филипович і к. філос. н. О. В. Гаркуші. Київ: Саміт-Книга, 2015. 656 с.

Владислава ЗАЇЧКО,

аспірантка кафедри соціальної філософії,
філософії освіти та освітньої політики
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова, (Україна,
Київ)

ПЕРЕТИН КОРДОНІВ: ЕВОЛЮЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ У ПОЛЬЩІ

У статті розглядається вплив масштабної міграції на особистісну і колективну ідентичність українців, які були змушені залишити свою країну через військовий конфлікт. Аналізується, як зміна середовища впливає на культурну ідентичність, зв'язки з батьківщиною та адаптацію до нової соціокультурної реальності у Польщі. Обговорення також торкається стратегій збереження культурної унікальності у контексті інтеграції та асиміляції. Важливу увагу приділено ролі освіти і громадських ініціатив у підтримці ідентичності серед українських мігрантів. Подібне дослідження важливе для розуміння ширших соціальних процесів, що відбуваються у сучасному міграційному ландшафті Європи.

Ключові слова: українські біженці, ідентичність, культурна адаптація, міграція, Польща, соціокультурна інтеграція, освіта, громадські ініціативи.

Філософія освіти може надати глибокий аналіз та інсайти щодо того, як освіта впливає на ідентичність українських біженців, які переїхали до Польщі. Освіта, як фундаментальний аспект людського розвитку, відіграє ключову роль у формуванні ідентичності на особистісному та колективному рівнях, особливо у контексті міграційних змін. Коли українські біженці потрапляють у нове соціокультурне середовище, їхні ідентичності неодмінно піддаються трансформації, відчуваючи вплив нових культурних норм, освітніх систем та соціальних очікувань.

На цьому етапі освітній процес може служити як міст, що з'єднує минуле та майбутнє біженців. Завдання освіти полягає не лише в академічній підготовці, а й у підтримці учнів у пошуку та збереженні їхніх корінних культурних ідентичностей в новій країні. Такий підхід може допомогти мігрантам відчувати себе менш ізольованими та більше інтегрованими у новому суспільстві, зберігаючи при цьому зв'язок з їхньою первісною культурою. Освітні установи повинні розглядати культурну чутливість та багатомовність як фундаментальні елементи в навчальних планах, що відображає багатокультурність сучасного світу. Це включає в себе викладання української мови, літератури та історії у школах, де навчаються біженці, що не тільки допомагає утримувати мову та культуру, але й підтримує психологічне благополуччя студентів, дозволяючи їм зберегти зв'язок зі своєю ідентичністю.

Інтеграція українських біженців у польське суспільство зустрічає численні виклики, які впливають

на їхню ідентичність та соціальне становище. Згідно з дослідженням, велика частина українців у Польщі зіткнулася з труднощами адаптації, особливо через бар'єри мови та доступу до освіти та роботи. Вони також зіткнулись зі складнощами у спробах зберегти власну культурну та національну ідентичність у новому середовищі [1].

Освітні інституції відіграють критичну роль у процесі адаптації, пропонуючи спеціальні програми для українських дітей. Ці програми включають не тільки викладання польської мови, але й підтримку у вивченні української програми, що допомагає учням підтримувати зв'язок з їхньою культурою [2]. Це зусилля важливе для збереження культурної ідентичності дітей, що є надзвичайно важливим у контексті триваючої війни в Україні.

Значна частина українських біженців стикається зі складнощами реінтеграції через бюрократичні та регуляторні виклики, які виникають під час спроб відновити своє правове становище після повернення до Польщі з візитів в Україну [2]. Ці виклики можуть посилити відчуття ізоляції та відчуженості серед біженців, що ускладнює їхнє соціальне та культурне включення.

На додаток до інституційних зусиль, громадські ініціативи та волонтерські організації в Польщі активно працюють над наданням допомоги українським біженцям. Це включає не лише надання житла та засобів до існування, але й психологічну підтримку та допомогу у вирішенні правових питань, що є критично важливим для забезпечення безпеки та добробуту біженців.

Українські біженці у Польщі стикаються з численними викликами, які впливають на їхню

ідентичність та процес інтеграції. Важливим аспектом є підтримка їхньої культурної та національної ідентичності, що зокрема відіграє велику роль у шкільному середовищі. Польські школи впроваджують особливі програми для українських дітей, спрямовані на збереження української мови та культури, при цьому намагаючись інтегрувати їх у польське суспільство [1].

Окрім освітніх зусиль, багато українців зазнають складнощів через правові та регуляторні бар'єри, особливо після повернення з візитів в Україну. Це може ускладнювати процес відновлення їхнього статусу та інтеграцію у польське суспільство, збільшуючи відчуття ізоляції та відчуженості [3].

Спільноти та волонтерські організації в Польщі відіграють значущу роль у підтримці українських біженців, зокрема надаючи житло, засоби до існування та психологічну підтримку. Важливо, щоб така допомога включала комплексні заходи, спрямовані на вирішення правових питань, оскільки це сприяє безпеці та добробуту біженців, дозволяючи їм відчувати себе більш захищеними та інтегрованими у нове суспільство [3]. Дозвольте зосередити вашу увагу на п'яти ключових аспектах:

1. Українські біженці у Польщі зіткнулися з викликами адаптації, які впливають на їхню особистісну та культурну ідентичність. Важливим інструментом підтримки їх ідентичності є освіта, яка включає не тільки навчання польської мови, але й збереження української мови та культури через спеціальні програми.
2. Школи відіграють ключову роль у процесі соціалізації та інтеграції біженців. Вони

забезпечують не лише академічні знання, але й допомагають українським дітям відчувати себе частиною спільноти, підтримуючи їхню культурну унікальність.

3. Громадські організації та волонтерські групи відіграють критичну роль у забезпеченні допомоги біженцям, включаючи житло, психологічну підтримку, та допомогу у вирішенні правових питань. Це сприяє більшій соціальній стабільності та інтеграції біженців у польське суспільство.
4. Попри значні зусилля у підтримці українських біженців, існують системні бар'єри, які ускладнюють їхню повноцінну інтеграцію. Ці виклики включають мовний бар'єр, доступ до роботи, та невизначеність їхнього правового статусу, що потребує подальшого втручання та підтримки на державному рівні.
5. Необхідно зосередитися на розробці та впровадженні довготривалих стратегій, які б сприяли інтеграції та включенню українських біженців у польському суспільстві. Це має включати поліпшення освітніх програм, забезпечення соціальних послуг та розробку політик, які заохочують і сприяють культурному обміну та взаєморозумінню [4].

Завершуючи, досвід українських біженців у Польщі нагадує нам про значення освіти та соціальної підтримки в процесах інтеграції. Ідентичність, культурна унікальність, та соціальна адаптація біженців є складними аспектами, які вимагають всебічного підходу та уваги з боку приймаючих спільнот. Переосмислення освітніх практик і політик може

допомогти створити більш інклюзивне та гармонійне суспільство, здатне приймати та підтримувати осіб, які змушені шукати нове життя далеко від дому через війну.

Список використаних джерел

1. The New Humanitarian (2023), <https://www.thenewhumanitarian.org>
2. Respect International (2023), <https://respect.international>
3. International Rescue Committee (2023), <https://www.rescue.org>
4. Заїчко, В. В. (2023). Ідентичність та демократичні цінності в контексті концепції відкритої освіти. Демократичні цінності в освіті: виклики та можливості в епоху пост-правди, 20-22.

Валентин КРИСАЧЕНКО,

доктор філософських наук, професор,
завідувач відділу військово-патріотичного
виховання Науково-дослідного інституту
українознавства МОН України, (Україна,
Київ)

КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ГУМАНІТАРНІ ПРІОРИТЕТИ

Пошук підвалин, шляхів та механізмів консолідації українського суспільства є запорукою і самого її існування, і подальшого успішного розвитку. Орієнтація на гуманітарні пріоритети передбачає вивершення в центр суспільного буття громадянина, з його правом на свободу, гідність і честь. Громадянин же постає і найбільшою соціальною цінністю, як творець держави, яка покликана захищати і оберігати його інтереси. Існують також засадничі морально-етичні та духовно-практичні регулятиви міжлюдських взаємин, котрі уможливають пошук суспільного консенсусу та злагоди.

Особливу роль відіграють інформаційно-комунікативні можливості формування єдиного простору взаєморозуміння, спілкування та прийняття рішень. Відповідальність і справедливість при цьому повинні мати не лише правовий, але й екзистенційний вимір, а пошук компромісів повинен стати шляхом до узгоджених вчинків на всіх рівнях та гілках влади. Сформоване громадянське суспільство має, з одного боку, уникати спокуси перебрання на себе невластивих йому політичних функцій, а з іншого, повною мірою здійснювати свою людиноцентричну діяльність по захисту прав і свобод кожного члена суспільства.

Досить розповсюдженою в політичній думці, а серед пропагандистів з країни-агресора – домінуючою, є точка зору, що Україна не спроможна самотужки подолати існуючі загрози та небезпеки, і що для цього потрібні ефективні зовнішні організатори. Це стає зрозумілим з контексту праць сучасних глобалістів, з їхньою апеляцією щодо всепланетної системності та взаємозалежності, тобто наголос робиться на врахуванні позитивного досвіду та креативної помочі з боку західних країн.

В цьому випадку подібна взаємодія постає своєрідним каталізатором для власної моделі стійкого(усталеного) розвитку, ідеологія якої також знаходиться в річищі сучасного глобалізму. Таким чином, і наголос робиться на самоорганізаційних можливостях українського народу, на його здатності – перевіреної часом – у важку годину згуртуватися і спільними зусиллями вершити свою долю. А тому, необхідно вишукувати ефективні гуманітарні ядра-організатори, котрі стануть каталізаторами об'єднавчих процесів.

На характер і спрямованість української гуманітарної політики суттєвий вплив справляють зовнішні дестабілізуючі чинники, насамперед з боку рашизму. При цьому використовуються найрізноманітніші засоби та напрямки такого впливу, зокрема інформаційні, політичні, дипломатичні, культурні, економічні та військові, які здійснюються шляхом тиску, шантажу, заохочення, підкупу та відвертого примусу.

Об'єктами такого впливу постають владні, управлінські та професійні структури, ті чи інші партійні чи олігархічні групи інтересів, формування та організації громадянського суспільства, різноманітні соціальні, етнічні та територіальні спільноти тощо. Головною метою постає збереження тотального контролю над Україною та трансформація її в частину нового імперського геополітичного простору московії. Провідними ідеологемами при цьому постають ностальгічні редукції за радянським минулим та утвердження цінностей і пріоритетів «руського міра» як, начебто, єдино прийнятних для українського суспільства. Скоординованими зовнішніми зусиллями створюється певна віртуальна фантомна реальність, яка подається як дійсно існуюча, справжня і єдино можлива. Подібним чином сконструйована, зазомбована українська спільнота, на думку агресора, в своєму життєвому виборі і повинна орієнтуватися на нав'язану ззовні матрицю поведінки і дії.

Деструктивний вплив зовнішнього, чужого відбувається у двох взаємопов'язаних вимірах: діахронному та синхронному. Перший або історичний вимір, спрямований на утвердження та збереження української минувшини як невід'ємного складової

російської, зокрема радянської системи, котра в такому поданні міфологізується та ідеалізується, і постає як світ бажаний, омріяний та смисложиттєвий, як такий, лише в якому і можливе повноцінне буття людини. Синхронна або актуальна площина існування спільнот своїм концентром має творення спільної фантомної ідентичності представників «русского міра», нівелювання української самодостатності, заперечення самого онтологічного факту існування українства.

Вкручені, імплантовані подібним чином у масову свідомість частини українського суспільства подібні стереотипи стають своєрідними маніпулятивними регуляторами свідомості тих громадян України, котрі не поділяють загальнонаціональні, загальнодержавні цінності та конституційні норми життя, і стають зручним матеріалом для сепаратистських настроїв та рухів.

Україна як самодостатній суб'єкт міжнародних відносин здійснює певну діяльність, спрямовану на освоєння предметної і духовної дійсності, і є, водночас, носієм певних рис, котру уможлиблюють таку діяльність. Функціонуючи суб'єктом, Україна сама є (і повинна залишитись) об'єктивною реальністю, тобто має онтологічний вимір, володіючи при цьому певними раціональними та духовно-практичними засобами, котрі дозволяють осягати світ і трансформувати його в бажаному для себе напрямку. Важливим при цьому для суб'єкта не обмежуватись лише споглядальною позицією, а активно вживатись у суще, номінуючи в ньому себе і власні інтереси та цінності, створюючи необхідне умови для їх опредметнення.

Зasadничою метою суспільної діяльності є забезпечення добробуту власних громадян, тобто

високий рівень життя з відповідними матеріальними, фінансовими, валеологічними, креативними та іншими його складниками. Безумовно, даний показник увіходить до першорядних пріоритетів національних інтересів України, і забезпечити його належить самій українській нації. В концептуальному річищі мова йде про її самоствердження, тобто використання політичних здобутків від визвольних змагань на користь власного соціально-економічного розвитку. На жаль, хисткий стан економік, людські та матеріальні втрати від російської агресії, не дозволяють повною мірою реалізувати вимоги щодо належного рівня добробуту українських громадян. Таким чином, гальмом постає рашистська тоталітарна реальність, котра намагається утримати України в зоні власних геополітичних інтересів.

Національні особливості України є результатом впливу чинників різноманітного ґатунку: природного, соціального, політичного, культурного, економічного та ін., причому їхнє значення не завжди тлумачиться як рівноцінне та неминуче. Водночас, існують консолідаційні первні, концентри ціннісного об'єднання всього українського народу, котрий змушений відстоювати і захищати власні цінності, причому як матеріальні, так і духовні. З цією метою громадяни самоорганізуються, об'єднуються і виступають в обороні як свого особистого, так і спільного дому – України. Героїзм, патріотизм, відданість, мужність, аскетизм, колективна воля – головніші з ментальних рис такої базової особистості українця.

Старанно дбати про власну країну, наповнюючи її достатком і свободою, надійно захищати від зазіхань на

незалежність та територіальну цілісність держави, і власним розумом думати про долю майбутніх поколінь – до таких кроків спонукує увесь історичний набуток і зміст нашого національного характеру. Україна як інтегральний носій національних цінностей мусить імплементувати в систему своїх міжнародних комунікативних зносин, причому як офіційних, так і неурядових, наступні риси поведінки: наполегливість, послідовність, стійкість, відповідальність, вимогливість, обов'язковість, доброзичливість, розуміння, толерантність, щирість.

Безперечно, саме національна самобутність України є екзистенційним гарантом її історичного буття, постаючи визначальною складовою у прагненнях української нації зберегти свою національну ідентичність. При цьому суспільні рухи, як і в інші кризові період и минувшини, консолідуються навколо загальнонаціональних пріоритетів смислів та цінностей, вважаючи першочерговими завданнями не лише захист не лише власного суверенітету та територіальної цілісності держави, але й цивілізаційних демократичних цінностей загалом. Опредметнення архетипів та культурних кодів нації переконує в неминучості перемоги добра над злом, утвердженні самодостатньої, розвиненої та незалежної України. Його сутнісні складові постають запорукою гідної відсічі у важкій повномасштабній війні Росії проти України. Це переконливо підтверджується феноменом нездоланного спротиву України повномасштабній військовій російській агресії, в підвалинах якого якраз і знаходяться архетипові ментальні коди українського буття.

Для українського суспільства національні цінності були і є системоорганізуючим чинником власного буття

та розвитку. Саме цей світоглядний предикат визначав своєрідність українського етносу, його розуміння держави, громади, сім'ї та значення конкретної особистості у світі, національні цінності творили надійний підмурівок доброзичливого, толерантного ставлення до інших, породжували почуття відповідальності з свої вчинки та спонукали до налагодження справедливості і взаєморозуміння. Саме через це національні цінності ставали чи не найголовнішою перепорою перед намірами різноманітних агресивних зайд підкорити Україну, а її народ перетворити на слухняне стадо безсловесної худоби, «холопську/бидлячу» (залежно від сленга окупанта) юрбу без роду-племени. Національні цінності є тим стягом, знаменом, під яким гуртувалось не одне покоління українців у визвольних змаганнях проти загарбників, саме вони постають тим духовним началом, на основі якого нині вибудовується успішна незалежна європейська українська держава.

Державна політика соціального інвестування в гуманітарну сферу виступає ефективним механізмом не тільки збереження, але й примноження креативної консолідації суспільства. Подолання внутрішніх ліній розмежування, досягнення суспільної злагоди та солідарної участі громадян в захисті національних інтересів України підвищує рівень довіри на всіх ієрархічних рівнях соціуму, породжує синергетичний ефект дієвості стратегічного планування.

В цьому контексті креативна функція української політичної нації полягає в індукуванні руху до соціетального стану суспільства. Такий стан передбачає відповідність наступним критеріям: в політичній сфері – утвердження реальної демократії та розвиток

громадянського суспільства; в економічній – утвердження модернових технологій та продуктивного землеробства; в соціальній – розбудова системи гарантування високого рівня життя та самодостатності людини; в культурній – утвердження громадянської ідентичності, колективної свідомості, мультикультуралізму, ціннісних пріоритетів нації-держави. У політико-правовому вимірі це означає побудову соціальної держави, в якій високий рівень життя та добробуту всіх громадян є стратегічним смислом і мірилом діяльності всіх гілок та рівнів влади.

На світоглядному рівні, належним чином репрезентовані засобами масової інформації, здобуті висновки сприятимуть формування цінностей і переконань взаємної поваги і розуміння, уміння знаходити консенсус в складних ситуація. Поза сумнівом, гіркий досвід українського суспільства, як в умовах війни необхідно прагнути єдності та взаємної підтримки, не може залишити байдужими громадян інших країн, особливо тих, в яких спостерігаються схожі події.

Дослідження значення і ролі гуманітарних пріоритетів в консолідації українського суспільства в соціально-ціннісних вимірах здатне сприяти подальшому науковому пошуку в даному напрямку, використовуватись як теоретична і методологічна складова при розробці державних програм суспільного розвитку, законодавчих актів, культурологічних проєктів, коригування відповідним чином навчальних програм в закладах середньої та вищої освіти.

Ярослав ЛЮБИВИЙ,

доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту філософії імені Г. С. Сковороди
НАН України, (Україна, Київ)

КОНСОЛІДАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА З ПОГЛЯДУ КОНЦЕПЦІЇ А. МАСЛОУ ПРО «СУСПІЛЬСТВА З ВИСОКОЮ СИНЕРГІЄЮ ТА СУСПІЛЬСТВА З НИЗЬКОЮ СИНЕРГІЄЮ».

Наразі у світі відбувається епохальна цивілізаційна трансформація, що покликана подолати глобальні екологічні та військово-політичні проблеми людства і яка супроводжується протистоянням демократичних країн та країн з тоталітарними політичними режимами. При розв'язанні цих нагальних проблем ключовим питанням є вибір методологічного підходу стосовно можливої міри впливу свободи волі людини та гуманістичних цінностей, закладених у генетичному коді людини, на перебіг природно-історичних цивілізаційних процесів. Ефективною методологією для відповіді на зазначене питання є концепція А. Маслоу про суспільства з високою синергією та суспільства з низькою синергією.

Ця концепція була створена А. Маслоу на основі емпіричного дослідження первісних аборигенних доцивілізаційних суспільств, здійснених антропологією Р. Бенедикт у 1920-х роках. Опертя на емпіричні дані при дослідженні доцивілізаційних суспільств дозволяє зафіксувати, що при відсутності інституціоналізованої соціальної інженерії, суспільства з високою синергією і суспільства з низькою синергією утворюються в залежності від певних початкових умов.

У суспільстві з високою синергією (високим рівнем консолідованої продуктивної взаємодії між особами) боги доброзичливі, і якщо один із членів соціуму винайшов корисні для життя інновації й покращив власне матеріальне становище, то і всі інші члени соціуму покращують свій рівень життя. У суспільстві з низькою синергією (низьким рівнем продуктивної взаємодії між особами) боги вимогливі та жорстокі, і якщо один із членів соціуму покращив своє матеріальне становище, то це може бути лише за рахунок того, що у такій же мірі збідніли всі інші члени даного соціуму. Суспільства із високою синергією є високопродуктивними і його члени не заперечують проти того, щоб ділитися за еквівалентну плату своїми досягненнями (ноу хау) з іншими суспільствами, що прагнуть до покращення свого добробуту. Суспільства з низькою синергією є відносно малопродуктивними, у них відбувається значна поляризація на бідних та багатих членів, котра підтримується надмірним інституціоналізованим насиллям. Таке суспільство є неконкурентоспроможним порівняно з суспільством із високою синергією і спрямовує невдоволення власного населення на агресивні дії стосовно інших соціумів, що є причиною війн.

Введений А. Маслоу концепт суспільства з високою синергією за смыслом близький до концептів «відкритого суспільства» К. Попера та «мережевого суспільства» М. Кастельса. Проте ідея А. Маслоу полягає в тому, що у природно-історичному процесі і без зусиль рефлексивної соціальної інженерії можуть спонтанно виникати суспільства із високим рівнем консолідованої продуктивної взаємодії між особами. Якщо до цього залучити ще й застосування розвинутих

соціальних технологій, то кількість таких суспільств може зростати.

З погляду позитивної експериментальної науки концепти суспільств з високою синергією та суспільств з низькою синергією є ідеалізованими моделями, і у кожному соціальному організмі є певний сегмент суспільних відносин, де переважає високий рівень консолідованої продуктивної взаємодії між особами і сегмент суспільних відносин, де переважає низький рівень продуктивної взаємодії між особами. І від пропорції цих сегментів суспільство може характеризуватися як суспільство з високою чи низькою синергією.

Важливо відзначити, що принаймні від 1991 року, – часу «кінця історії» (Ф. Фукуяма), – до 24.02.2022 глобальне співтовариство в цілому розвивалося як суспільство з високою синергією, оскільки країни «третього світу» покращували свої соціальні показники (середня тривалість життя, рівень задоволення матеріальних потреб, рівень освіти тощо) у два рази швидше, ніж високорозвинені країни, починаючи від Індустріальної революції та наполеонівських війн (з 1820-х років) (С. Пінкер). Ці позитивні процеси сприяють підвищенню відчуття самоцінності пересічної особи, викликають у неї бажання індивідуального саморозвитку й самореалізації у мережевій горизонтальній взаємодії з іншими особами. Проте тоталітарні політичні режими з 24.02.2022 почали агресивну гарячу й гібридну війну проти демократичних країн, внаслідок цього сповільнилися позитивні глобальні тенденції щодо покращення якості життя у світі й запобігання екологічних, зокрема кліматичних, катастроф.

Авторитарні політичні режими є здебільшого суспільствами із низьким рівнем продуктивної взаємодії між особами, проте у сучасному глобалізованому світі вони шляхом промислового шпигунства запозичують у високорозвинених соціумів не лише технології, а й елементи виробничого та адміністративного менеджменту, що створює певні передумови для руху їх у сторону більшої демократії. Проте, головним у їх самозбереженні як авторитарних режимів є руйнування горизонтальних мережевих взаємодій пересічних осіб у низці сфер життєдіяльності суспільства, особливо у сфері політичній, щоб запобігти їх самоорганізації знизу. Економічна конкуренція, котра мала б сприяти зростанню якості життя громадян, витісняється тут боротьбою за місце у владній вертикалі, що насильницьким чином за допомогою негативної соціальної інженерії обмежує рівень свободи творчої взаємодії у суспільстві, робить економічну систему малопроductивною. Зростання соціальної напруги, насилля та агресії всередині авторитарного суспільства перетворює його на суспільство тоталітарне, що призводить до агресії, у тому числі й збройної, котра спрямовується назовні на інші країни.

Наразі у світі загострилося протистояння демократичних країн та країн із жорсткими тоталітарними політичними режимами. Останні намагаються захопити політичну ініціативу, зруйнувавши і відкинувши демократію та цінності іудео-християнської цивілізації, занурити світ у беззаконня глобального тоталітаризму, де свободі творчості й нормальному життю людини не буде місця. Щоб подолати подібні негативні тенденції суспільного розвитку, глобальне співтовариство в особі

високоцивілізованих країн має консолідуватися навколо ідеї збереження екології планети для виживання та вільного розвитку людства. Для цього світовій громадськості необхідно прийти до адекватного розуміння загрози тоталітаризму й виробити дієві механізми його подолання.

Одним із важливих ресурсів подолання низького рівня продуктивної взаємодії між особами у соціумі є творчий потенціал людини, що актуалізується в умовах зростання соціальних показників у сучасних суспільствах та рівня рефлексивності її свідомості в соціальних мережах. Якщо у «вісьвий час» (VIII-II ст. до н.е.) (К. Ясперс) відбувається інституалізація рефлексії у формах культури, а у добу Модерна та Індустріальної революції розвиток рефлексії приводить до виникнення ідентичності (Ф. Фукуяма) та гносеології із поділом на суб'єкт та об'єкт пізнання, то у процесі сучасної цивілізаційної трансформації відбувається формування механізмів подвійної рефлексії («подвійної герменевтики» (Е. Гідденс)), рефлексивного опосередкування самої рефлексії – саморегулюючої рефлексії. Завдяки подвійній рефлексії людина може ставати на точку зору іншої особи та має можливість долати зловмисну маніпуляцію її свідомістю. Завдяки інтелектуальним, комунікативним та іншим ресурсам сучасні спільноти громадян можуть створювати всередині себе високий рівень консолідованої продуктивної взаємодії між особами та поширювати ці практики на інші спільноти, що зменшуватиме ризики руйнівних війн.

Список використаних джерел

1. Benedict, Ruth. *Patterns of Culture*. Preface by Margaret Mead; foreword by Mary Catherine Bateson. Houghton Mifflin. 1989. 290 p.

2. Jaspers K. The Origin and Goal of History. Yale University Press. 1965. 294 p.
3. Maslow A. The Farther Reaches of Human. Nature Penguin Publishing Group, 1993. 432 p.
4. Пінкер С. Просвітництво сьогодні. Аргументи на користь розуму, науки та прогресу. Київ, Наш формат, 2019. – 560 с.
5. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості. – К.: Наш формат, 2020. – 192 с.

Тетяна МАДРИГА

доцентка кафедри політичних інститутів та процесів Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, (Україна, Івано-Франківськ)

ВОЛОНТЕРСТВО ЯК ПРИКЛАД КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ

Від початку першої фази російсько-української війни, яка розпочалася у 2014 році з незаконної анексії Криму та подальшої військової агресії на сході України спостерігається безпрецедентний сплеск громадянської активності, однією з форм прояву якої став волонтерський рух. Повномасштабне вторгнення росії в Україну стало своєрідним викликом для українського суспільства, активізувавши нову хвилю волонтерства в нашій державі. Посягання на територіальну цілісність української держави і її недоторканість самоорганізувало людей на захист державного суверенітету, заклавши фундамент міцності українського суспільства та перетворивши волонтерів на реальну, впливову силу у системі соціальної стійкості країни у протидії ворогу.

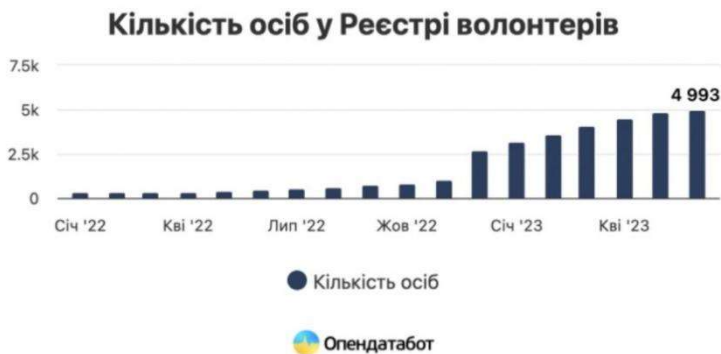
Повномасштабна війна російської федерації проти України продемонструвала небачений досі приклад консолідації суспільства та масове зростання волонтерських практик українців, охоплення ними практично усіх верств населення, включаючи дітей, і відповідно наявність у населення активної життєвої позиції, активних форм політичної участі, високого рівня довіри до інститутів громадянського суспільства тощо. З першого дня повномасштабної війни, маючи досвід допомоги і оснащення армії з 2014 року, наші громадяни знаючи, що перемогти зовнішнього агресора можна тільки мобілізувавши внутрішні сили, почали невтомно працювати кожен на своєму напрямку. Почуття невідомості і страху швидко змінилися бажанням діяти. Війна показала, що волонтерство не має віку, кордонів чи соціального становища і не залежить від сфери діяльності чи наявності досвіду організаційної роботи. Якщо у мирні часи волонтерство – це, перш за все, можливість ініціювати власні проєкти і впливати на те, що відбувається довкола, змінювати країну загалом, то під час війни – це запорука збереження державності. Якщо раніше було безліч тем, які роз'єднували, деконсолідували суспільство (ставлення до історичного минулого, мовне питання, зовнішньополітичні орієнтації, конфесійне питання), то в умовах воєнної російської агресії, яка становить небезпеку життєво важливим національним інтересам України, рівень консолідації та соціальної згуртованості істотно зріс. Також результати ряду соціологічних опитування свідчать про зникнення регіональних відмінностей між мешканцями України у сфері громадянської ідентичності. Переважна більшість респондентів ідентифікують себе першочергово як громадян України.

Волонтерський рух виявився прикладом потужного каталізатора консолідації суспільства, створивши спільну платформу для взаємодії і вирішення критичних проблем українського соціуму. Волонтерський рух об'єднав суспільство навколо спільних цілей і цінностей, створивши дієву структуру громадських організацій, груп людей, готових взяти на себе вирішення найбільш нагальних проблем держави. За даними рейтингу «World Giving Index», у 2010 році в Україні тільки 5% населення було залучено до волонтерської роботи. І за цим показником вона посідала лише 150 місце серед інших країн світу. Однак вже у 2022 році за результатами рейтингу «World Giving Index», Україна увійшла до десятки країн, які розвивають благодійність та продемонстрували одне з найвищих зростання WGI – всесвітнього індексу благодійності за останні роки (Charities Aid Foundation, 2022).

Волонтери разом із Збройними силами України залишаються лідерами народної довіри за підсумками Всеукраїнського опитування громадської думки, проведеного 29 листопада – 9 грудня 2023 року Київським міжнародним інститутом соціології (KMIC). З травня 2022 року до грудня 2023 року серед інституцій зберігається єдність у ставленні до Сил оборони України та волонтерів. Так, станом на грудень 2023 року 96 % українців довіряють ЗСУ (у травні 2022 року – 98%), а 84 % довіряють волонтерам (у травні 2022 року – 87%) [1].

Кількість зареєстрованих волонтерів за даними Реєстру волонтерів України від початку вторгнення путінських військ на територію України зросла у 8,4 рази. Реєстр волонтерів антитерористичної операції

було створено ще у 2014 р. і до повномасштабного вторгнення росії в Україну в ньому було лише 320 осіб. У рік повномасштабного вторгнення у Реєстрі волонтерів в Державній податковій службі (ДПС) зареєструвалися 2383 українця. Загалом на початок 2023 року ДПС нарахувала 2 699 волонтерів [2]. Станом на грудень 2023 року в Україні офіційно зареєстровано волонтерами 6734 осіб. Про це повідомляє Опендатабот з посиланням на дані Реєстру волонтерів. За даними Державної податкової служби, загалом від початку повномасштабної війни кількість офіційних волонтерів зросла у 21 раз [3]. Проте реальна кількість людей, що збирає кошти на власні картки та волонтерить, не повідомляючи про це державу, й з різних причин не набуває статусу волонтера, більша.

Про високий рівень згуртування суспільства на початку повномасштабного вторгнення свідчать і результати опитування, яке провела Соціологічна група «Рейтинг» (дослідження від 18 березня 2022 року), 77% опитаних вважають, що справи в Україні рухаються у правильному напрямку. Це – найвищий показник за всю історію замірів, стверджують експерти [4].

Проте, вже у лютому 2024 року ці показники суттєво змінилися. Вперше із березня 2022 р. негативна оцінка загального стану справ у країні переважає позитивну [5]. На думку 36% опитаних, справи в країні йдуть у правильному напрямку, натомість 45% вважають, що справи рухаються у неправильному напрямку. Ще 19% не змогли відповісти. Після піку позитивних настроїв протягом 2022-го, продовжується зниження оцінки стану справ в Україні. Тому важливо відслідковувати фактори, які впливають на зниження рівня оцінки громадянами загального стану справ у країні.

Волонтерство є найсильнішим проявом зміцнення громадянського суспільства та солідарності в ньому, фактором сприяння соціальній інтеграції та розвитку соціального капіталу держави, особливо у воєнний час. Конфлікти та війни змушують людей об'єднуватися для вирішення нагальних питань виживання та розвитку. На важливу роль внутрішньої єдності групи звертав увагу ще Г. Зіммель, який наголошував, що існування ворога – це обов'язковий елемент, необхідний для підтримки єдності членів групи. Консолідація суспільства неможлива без спільних цілей та інтересів. Інтегративна сила об'єднання проти чогось завжди потужніша силі інтеграції в ім'я чогось. Закріплення в свідомості українців реального образу ворога, який посягнув на територіальну цілісність їхньої держави як ніколи раніше консолідувало українське суспільство – волонтери, благодійні фонди, громадські організації та звичайні активні громадяни швидко самоорганізувались та об'єдналися і взялися розв'язувати безліч завдань, щоб підтримати армію та цивільне населення. В умовах повномасштабної війни росії проти України

зкладається новий тип українського суспільства з високим рівнем громадянської самосвідомості, громадської активності, що є основою зміцнення української держави та її цілісності.

Волонтери на сьогодні є тими «агентами змін», які продемонструвавши здатність вирішення надважких завдань, пов'язаних з виживанням української держави, закладають фундамент для подальших політичних і соціокультурних перетворень. Вони трансформують сенс громадянства і сприяють становленню сильного і гнучкого громадянського суспільства.

Волонтерство в умовах війни демонструє силу людської об'єднаності у вирішенні різноманітних проблем, пов'язаних із неспровокованим збройним нападом РФ на Україну. Волонтерський рух виступає інструментом об'єднання країни та розвитку громадянської свідомості. Проте, з масштабуванням волонтерського руху з'явилась і ціла низка викликів, котрі стосуються потреби подальшої адвокації волонтерської діяльності.

Список використаних джерел

1. Всеукраїнське опитування громадської думки «Омнібус» 29 листопада - 9 грудня 2023 року Київського міжнародного інституту соціології (KMIC). URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1335&page=1>
1. Кількість волонтерів в Україні зросла у вісім разів: скільки їх зараз у реєстрі. Слово і діло. Аналітичний портал. 20 лютого 2023 р. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/02/20/novyna/suspilstvo/kilkist-volonteriv-ukrayini-zroslo-visim-raziv-skilky-yix-zaraz-reyestri>
2. Лише близько 7 тисяч осіб в Україні офіційно зареєструвалися волонтерами. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/12/15/707741/>
3. П'яте загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (18 березня 2022). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyaty_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_18_marta_2022.html?fbclid=IwAR0E9Zxk5eIKTaVKUyMUtSkU-

OIt2xOrjpjLS5gsXTbpDGZcvQIV0iq0hI

4. Рейтинг моніторинг, 26-та хвиля: суспільно-політичні настрої населення (10-11 лютого 2024). URL:
5. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/rejting_monitoring_26-ta_hvilya_2024.html

Олександр МАЙСТРЕНКО,

аспірант спеціальності 033 Філософія
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі, (Україна, Переяслав)

Олена КРАВЧЕНКО,

кандидатка філософських наук, доцентка,
доцентка кафедри філософії і соціальної
антропології імені професора І.П.Стогнія
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі, (Україна, Переяслав)

СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ В УМОВАХ КОНСОЛІДАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Консолідація, як процес об'єднання, зміцнення та стабілізації певної структури чи системи, постає у контексті суспільства фактором єдності та спільності різних соціальних груп для досягнення загальної мети. Тому, суспільну консолідацію можна розуміти і як процес, і як результат цього процесу, адже «чим нація згуртованіша, тим менше конфліктів у суспільстві, тим упевненіше вона почувається на міжнародній арені, а державний організм повною мірою виконує функції щодо забезпечення основних прав і свобод своїх громадян» [4, с. 121]. В умовах війни консолідація сучасного українського суспільства є складним, але, в той же час, надзвичайно важливим завданням для збереження суверенітету, територіальної цілісності та

національної ідентичності країни, що вимагає розгляду багатоманітності соціокультурних факторів з урахуванням особливостей нашого історичного шляху і міжнародного досвіду.

Сучасні вчені зосереджують увагу на вивченні культурних, соціальних, економічних аспектів, проблемних питань діяльності різних державних структур України щодо стабільності політичної системи, етичних чинників трансформації суспільства, які б вели до консолідації, а не дезінтеграції соціуму. На думку науковців (С.Пирожков, Ю.Богуцький, Е.Лібанова, О.Майборода та ін.), «коли йдеться про консолідацію суспільства певної країни, передусім треба усвідомлювати її сенс, мету. Адже консолідація не може існувати заради себе самої. За умов демократії сенс суспільної консолідації країни є подвійним: 1) сприяти гідному життю і самореалізації громадян і 2) на цій основі актуалізувати роль країни як історичного і геополітичного суб'єкта. Будучи усвідомленими й включаючись у сферу практичного втілення, ці два сенси суспільної консолідації – внутрішній і зовнішній – стають її двома фундаментальними завданнями, які, своєю чергою, породжують внутрішню і зовнішню стратегії консолідації як політичні проекти» [6, с. 9].

Як зазначає М. Степико, міграційна криза та атомізація суспільства гостро поставили потребу консолідації суспільства навколо загальнонаціональних цінностей шляхом піднесення часткової групової ідентичності до ідентичності державної та загальнонаціональної [5, с. 4]. У межах метаантропології як методології успішної консолідації Н. Хамітов розробляє методологічну стратегією, яка заснована на

визнанні в індивідуальному й суспільному житті людини не лише буденних, а й граничних (межових) і вищих (позамежних) станів та якостей, в яких і розкриваються можливості людини. «Буденне буття людини формується волею до самозбереження й продовження роду, граничне – з одного боку, – волею до влади, з іншого, – волею до пізнання і творчості, метаграничне – волею до любові, свободи і толерантності», – стверджує філософ [7, с. 18].

Таким чином, процес зміни соціокультурних факторів на основі довіри, солідарності та самоцінності особи дозволяє пришвидшити перехід в якісно нову стадію суспільного розвитку. А за умов консолідації суспільство може розвиватися лише тоді, коли всі його члени відчують себе частинами цілісного цілого, мають однакові права і рівний доступ до можливостей та ресурсів. При цьому правила і норми, які забезпечують співробітництво і співіснування великих груп, довіру людей один до одного, завжди співвідносяться із справедливістю. Саме справедливість як категорія моральної, правової, економічної і політичної свідомості утримує суспільство від руйнації, забезпечує соціальний мир і гармонізує інтереси різних верств населення через визнання легітимності існуючого порядку.

У тлумачному словнику сучасної української мови поняття «справедливість» визначається як об'єктивне, неупереджене ставлення до кого-, чого-небудь; як людські стосунки, дії, вчинки, які відповідають морально-етичним і правовим нормам [1]. Категоріальний статус справедливості пов'язується переважно з рівнем моральності соціальних відносин та є регулятором особистісної поведінки як до себе, так і

по відношенню як до інших людей. Справедливість як етична категорія – це загальне співвідношення цінностей і конкретний розподіл їх між суб'єктами, визначає міру, співрозмірність, відповідність між правами та обов'язками людей, заслугами і їх визнанням, злочинними діями й покаранням [2, с. 54]. Утім, як зазначає В.Левкулич, ієрархія змістових і функціональних акцентів справедливості коливається в широкому діапазоні залежно від історичного досвіду соціуму, його соціокультурних особливостей, цивілізаційного статусу і багатьох інших факторів [3, с. 14]. Тому, розуміння поняття «справедливість» не є однаковим для різних верств населення, змінюється з часом та має різне нормативно-регламентне навантаження.

У політологічній думці концептуальні ідеї соціальної справедливості містить праця Дж. Ролза «Теорія справедливості» (1971). Спираючись на просвітительські ідеї суспільного договору, автор обґрунтовує два аспекти поняття справедливості. Перший пов'язується з поняттям рівності в наданні прав громадянам; другий – зі «справедливістю» існування соціально-економічної нерівності. Дж. Ролз вважає, що принципами соціальної справедливості можуть бути тільки ті, які приймуть вільні та раціональні індивіди як основу свого об'єднання у суспільство в умовах «вихідного становища» [8].

Соціальна справедливість виступає ключовим принципом і є загальновизнаною цінністю сучасного демократичного суспільства, що закріплена в документах світової спільноти і законодавством України. Утвердження соціальної справедливості передбачає формування серед населення обґрунтованих

її критеріїв – з одного боку, і знаходження адекватних відповідей на суспільні запити – з другого. Ігнорування як однієї, так і другої складової не просто протидіє консолідації суспільства, а ставить будь-яку державу на межу розколу і знищення [6, с. 305].

Таким чином варто виокремити ключові аспекти соціальної справедливості в умовах консолідації сучасного українського суспільства:

1. Рівність перед законом і доступ до правосуддя – важливо, щоб усі громадяни мали однаковий доступ до судової системи та правового захисту. Це сприяє відчуттю справедливості та довіри до інституцій.
2. Соціальна підтримка і захист – важливо забезпечити соціальні гарантії найуразливішим категоріям населення (діти, літні люди, люди з інвалідністю тощо). Це може включати соціальні програми, медичне забезпечення та підтримку для безробітних.
3. Економічна рівність та можливості – важливо створити умови, щоб кожна людина мала можливість заробляти достатньо для життя та розвитку. Це може включати рівний доступ до освіти, професійної підготовки та ринку праці.
4. Рівноправ'я та відкритість – важливо, щоб усі громадяни мали можливість висловлювати свої погляди та думки без страху перед переслідуванням або дискримінацією. Це сприяє підтримці різноманітності інтересів та переконань в суспільстві.

Отже, збереження єдності та солідарності є ключовими для успішного подолання викликів, що стоять перед Україною. Визначальною є консолідація

українського народу навколо демократичних цінностей та європейського вектора подальшого розвитку. Забезпечення соціальної справедливості в умовах консолідації суспільства вимагає спільних зусиль всіх його членів, урядових та неурядових організацій, щоб гарантувати стабільність, розвиток та процвітання як держави, так і кожної людини.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник (ВТС) сучасної української мови. URL: <https://1531.slovaronline.com/166525>
2. Кравченко О.П. Етика й естетика: навчальний посібник: у 2 ч. Ч.1: Етика (за кредитно-модульною системою організації навчання). Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2012. 152 с.
3. Левкулич В.В. Справедливість як соціокультурний феномен : монографія. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 480 с.
4. Поліщук Ю. Суспільна консолідація як важливий фактор цивілізаційного вибору України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України*. 2018. Вип. 2. С.120-133.
5. Степико М.Т. Українська ідентичність у глобалізованому світі: монографія. Харків : Майдан. 2020. 258 с.
6. Україна: шлях до консолідації суспільства: національна доповідь / ред. кол.: С. І. Пирожков, Ю.П. Богуцький, Е. М. Лібанова, О. М. Майборода та ін. ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ : НАН України, 2017. 336 с.
7. Хамітов Н.В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 5-е видання, виправлене і доповнене. Київ : КНТ, 2023. 405 с.
8. Rawls J. A Theory of Justice. Oxford : Oxford University Press, 1971. 538 p.

Володимир МУЛЯР,

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри суспільних наук
Поліського національного університету,
(Україна, Житомир)

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ КОНФЛІКТ КОЧОВИКА І АНТЕЇСТА

Про те, що росія веде екзистенційну війну проти України, знавцям історії росії, її національної, великодержавної агресивної ідентичності відомо давно. Цей висновок яскраво підтверджується російсько-українськими відносинами, які впродовж історії завжди були, м'яко кажучи, складними. Вже в березні 1169 року, коли москви фактично ще не існувало, Володимиро-Суздальський князь Андрій Боголюбський, якого росіяни величаво презентують у якості першого великороса, що вийшов на арену історії, захопив і вщент зруйнував Київ, показавши цим глибоку внутрішню суть завойовника-руйнівника, а не завойовника-творця. Відтоді протягом багатьох віків історія московитсько-українських відносин постійно відтворювала ментальну сутність московитів-росіян, головна і остаточна ціль яких полягала в тому, щоб знищити українців як націю, її самобутність, не залишити від неї жодного сліду в історії і, таким чином, позбутися свідка і справжнього носія історії Русі. А відтак стверджувати себе єдиними спадкоємцями Давньої Русі як у національному, так і у державницькому смислах. Новітня російсько-українська війна – чергова спроба московитів досягнути головної цілі. І якщо протягом століть кремлівські правителі приховували свої справжні наміри щодо долі

українців, то зараз вони про своє одвічне бажання знищити українську націю заявляють відкрито. Саме цей факт дає підстави розглядати новітню війну росії проти України як останню у досягненні агресивних амбіцій росіян, а тому екзистенційну за своїм характером, про що автор цієї статті писав відразу після повномасштабного вторгнення (Муляр, 2022: 324-329).

Варто нагадати про те, що кожен народ, кожна нація формується під впливом багатьох факторів. Якщо ж останні типологізувати, то з упевненістю можна виділяти два з них: природні чинники і соціальні, суспільні. Саме вони глибинно впливають на те, як народ чи нація буде функціонувати як єдине ціле, як спільнота, що характеризується низкою ознак, які дають право характеризувати цю спільноту нацією чи народом. І саме вказані чинники формують духовно-світоглядні, морально-етичні та мисленнєві особливості народу чи нації, які виділяють їх серед інших спільностей людей. А відтак і покладають відповідні способи господарювання, стилі економічного і політико-правового розвитку тощо. В органічній єдності вказані особливості і складають глибинну суть кожного народу чи нації, їх своєрідне єство, ідентичність, екзистенцію.

Природний, географічний фактор, як відомо ще з часів видатного француза Ш.-Л. Монтеск'є, є надзвичайно важливим у формуванні ментальності, ідентичності будь-якого народу, нації, етнічної спільноти, а нерідко відіграє чи не вирішальну роль в історії народу. Приклади цьому знаходимо в історії багатьох народів світу. Так, деякі народи ми називаємо «морськими», бо їхня життєдіяльність безпосередньо пов'язана з навколишніми водними ресурсами, які і

дають цим народам життєдайну силу. Інші народи є так званими «гірськими», оскільки саме гори створюють той навколишній для людей світ, без якого вони себе не уявляють, адже є органічною частиною цього світу. Аналогічним чином можна мислити про «степовиків», «лісовиків» тощо. Тут важливо підсумувати, що душа народу, його єство, самість, ментальність, врешті екзистенційність безпосереднім чином впливають в тому числі з того природного середовища, в якому цей народ проживає свою історію.

Не менш важливим є і соціальний чинник у формуванні ідентичності народу. Те, як народ живе, яка його суспільна історія, які використовує способи господарювання, технологічну базу, культивує світоглядно-духовні принципи співжиття людей тощо – ці умови нарівні з природними є джерельною базою становлення і функціонування його душі, ментальних рис, врешті його ідентичності та екзистенційного буття.

Розглянемо тепер глибинні основи буття московитів-росіян та українців. Духовно-світоглядні основи ментальності, ідентичності московитів-росіян склалися під впливом як природних, так і соціальних факторів. Головною особливістю перших з них була повна відсутність об'єктивних умов для землеробства завдяки величезній лісистості територій, про що писав ще Гійом де Рубрук, посланець французького короля Луї IX, відвідавши Золоту Орду в 1253–1255 рр. «На півночі, – цитує його О. Палій, – величезні ліси, в яких живуть два людські роди, а саме: моксель, які не мають ніякого закону, чисті язичники. Міст вони не мають, а живуть в маленьких хатках у лісах» (Палій, 2021: 11). Щось подібне писав і англійський філософ Роджер Бекон у своїй книзі «Великий твір»: «Більш віддалений

від півночі народ, що живе відразу за річкою Танаїс (Дон), зветься моксель, він підпорядковується татарам. І вони – язичники, які живуть зовсім без закону, міст у них немає, але є хатини в лісах» (Палій, 2021: 12). Такий спосіб життя («лісовиків») об'єктивно зумовлював розвивати навички, які більшою мірою пов'язані з полюванням, мисливством: уміння робити засідки, культивувати швидкість реакції, твердість руки, хитрість, кмітливість, одночасно силу, жорстокість, егоїзм тощо.

Однак ще більший, а, можливо, і вирішальний вплив на формування московитів-росіян справив соціальний фактор, зокрема майже трьохсотлітнє панування Золотої Орди в землях Залісся. Це панування принесло з собою не тільки жорстку, а фактично деспотичну за своїм характером адміністративну систему управління, якої росіяни не можуть позбутися до сьогодні. Важливим є те, що так звані татаро-монголи прищепили заліським племенам світогляд кочовика – суб'єкта історії, який постійно переміщається територіями, котрі потрібні зазвичай для степових племен. Звідси такі ментальні риси кочовика, як внутрішня потреба в нових територіях, вольовий, агресивний характер, жорстокість. Адже для захоплення нових територій потрібні були воля, сміливість, уміння воювати і постійне вдосконалення засобів і способів убивства. Ось чому об'єктивно монголи-кочівники не формували у своїй ментальності ідею землі, батьківщини. Тому що такими для них виступили ті території, які вони завойовували. Однак самі ці території постійно мінялися, а значить і змінювалась батьківщина (Муляр, 2022: 324-329). Таким чином, отримавши у спадок ментальність кочовика, московити-

росіяни протягом століть культивували в собі соціальну пам'ять завойовника, підкорювача все нових територій, які не ставали предметом життєвої цінності, однак були предметом систематичного спустошення і руйнування. Московити-росіяни стали завойовниками не задля розбудови і процвітання нових територій, а стали завойовниками задля їх завоювання. Дуже рельєфно цю особливість екзистенційного буття московитів-росіян описав французький журналіст і мандрівник XIX століття маркіз де Кюстін в замітках «Росія в 1839 році». «Росіяни, – зазначав він, – вважають, що їхня доля – творити насильства... Росіянин заподіює зло, щоб винагородити себе за утиски, яких зазнає сам» (Палій, 2021: 353). І ще: «З такого суспільного устрою виникає настільки потужна лихоманка заздрості, настільки нездоланий свербіж честолюбства, що російський народ має втратити здатність до всього, крім завоювання світу... Така держава живе тільки перемогами і здобутками... Я не бачу іншої винагороди за нещастя народитися за такого режиму, крім мрійливої гордості та надії панувати над іншими... Росіянин думає і живе як солдат!.. Як солдат-завойовник» (Палій, 2021: 354-355). Однак, це такий завойовник-агресор, який ніяким чином не цінує того, що завоював, бо в ньому сидить кочівник, для якого постійне придбання територій є просто способом самоствердження та ілюзорної величі. І саме ці уродливі риси російської ідентичності проявляються в ході новітньої російсько-української війни.

Українська нація у своєму формуванні також мала два суттєві чинники: природний і соціальний. Однак, на відміну від московитів-росіян, для яких соціальний чинник, зокрема багатовікове поневолення Ордою, став

вирішальним, українці великою мірою сформувалися під впливом природного фактору. Волею долі наш народ отримав у володіння дуже родючу землю, не обробляти і не отримувати від якої усі необхідні блага було просто неможливо. Це суттєве джерело життєдіяльності українців доповнює гарний клімат, безмежні водні, степові, лісові простори, які дають можливість проживати комфортне життя усім, хто населяв і населяє цю землю. В сукупності саме вказані та інші важливі чинники народили українця-антеїста – суб'єкта історичного розвитку, який невіддільний від Матінки-землі, бо своїм єством вріс в неї і знаходить в ній свою життєдайну силу. Саме така земля і народжує землеробську націю, яка понад усе цінує землю як невичерпне джерело своєї життєдіяльності і блага. Антеїзм – корінна, екзистенційна ознака українського народу. Вона проявляється віками в діяльності українців, де б вони не проживали: в Україні, в Америці, в Австралії, в Канаді – знакових «хлібних» країнах. З іншого боку, українець-антеїст обороняє свою землю, бо добре розуміє, що земля є першою і головною основою, без якої він не уявляє власне життя. Можливо, саме тому українська Матінка-земля народила козаччину – особливу рису українців, які у будь-який момент готові захищати свою землю і померти за неї. Тому не дивно, що повномасштабне вторгнення російських військ в Україну зустріло такий відчайдушний опір українців.

Новітня російсько-українська війна має багато екзистенційних вимірів: геополітичний, територіальний, ресурсний, людиномірний тощо. Одним з них є вимір однієї з ключових ознак московитів-росіян і однієї з ключових ознак українців.

Це вимір кочовика і антеїста. Ось чому ця війна мною кваліфікується як екзистенційний конфлікт кочовика і антеїста. Кульмінаційний у відносинах московитів-росіян і українців.

Список використаних джерел

1. Муляр, В. (2022). Російсько-українська війна: фіналізація конфлікту ментальностей. *100-річчя Поліського національного університету: здобутки, реалії, перспективи: збірник праць учасників Міжнародної науково-практичної конференції* (с. 324-329). 1 листопада, 2022, Житомир, Україна: Поліський національний університет.
2. Палій, О. (упор.) (2021). *Збагнути Росію. Свідчення очевидців: від Геродота до Кюстіна*. (400 с.). (вид. 2-ге). Київ: А – БА – БА – ГА – ЛА – МА – ГА.

Максим ОВЧАРУК,

здобувач ступеня доктора філософії
Науково-дослідного інституту
країнознавства. (Україна, Київ)

ІДЕНТИФІКАЦІЯ МІЛІТАРНИХ ВПЛИВІВ НА ПРОЦЕС СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ

1. Вплив мілітарних факторів на формування політичної нації є беззаперечним. Воєнні дії мають жорсткий та фундаментальний вплив на національну ідентичність, підсилюючи почуття належності власного народу та зміцнюючи національну свідомість населення. Крім того, воєнні конфлікти мають суттєвий вплив на політичну самосвідомість нації, стимулюючи бажання захисту власних інтересів, прав, свобод та сприяння формуванню патріотичного настрою серед громадян. Одним із ключових факторів

політичного об'єднання нації є військові конфлікти, які мобілізують населення та об'єднують людей навколо спільної мети та цілей. [1] (Симоненко, 2024) [2] (Злишков, 2023)

- Роль військових дій у формуванні національної ідентичності.

Військові дії мають важливу роль у формуванні національної ідентичності. Під час воєнних конфліктів нація відчуває загрозу своєму існуванню, що стимулює її об'єднатись навколо спільних ідей та цілей збереження, виживання. Військові дії спонукають людей переглянути власну систему цінностей. Професійна майстерність та мужність українських добровольців, військових їх здатність принести в жертву найбільшу цінність власне життя, формує відчуття приналежності бажання пишатись нацією. Це сприяє зміцненню національної ідентичності та формуванню почуття належності до спільноти, українського народу.

- Вплив воєнних подій на політичну свідомість нації.

Воєнні події мають значний вплив на політичну свідомість нації. Конфлікти та бойові дії породжують необхідність прийняття важливих політичних рішень та формулювання національних стратегій. Військові події можуть змінювати погляди та переконання населення, спонукаючи до активної участі у політичному процесі та посилення патріотичного настрою. Більшість громадян усвідомлюють необхідність захищати власну країну, що сприяє формуванню певних цінностей та переконань у політичній свідомості нації.

- Військові конфлікти, як фактор політичного об'єднання.

Військові конфлікти мають суттєвий вплив на політичне об'єднання нації. Під час воєнних дій, національна безпека і інтереси країни стають пріоритетом для всього громадянського суспільства. Люди з різних соціальних, етнічних та політичних груп об'єднуються в боротьбі за спільну мету – захист власної нації. Війна стимулює національну свідомість та відкриває шляхи до політичного діалогу та гуртування. У таких важливих моментах нація відчуває себе одним єдиним неподільним цілим, що сприяє створенню сильної політичної спільноти.

2. Воєнні структури та їх вплив на політичний розвиток.

- Роль військових організацій у формуванні політичних інститутів.

Військові організації грають важливу роль у формуванні політичних інститутів в країні. Вони забезпечують захист та безпеку нації, виконують завдання у сфері оборони та забезпечення внутрішньої стабільності. Військові організації є одними з ключових чинників у визначенні політичного ландшафту України, впливають на формування законодавчих та політичних інститутів. Вони забезпечують здатність держави захищати свою територіальну цілісність, проводити миротворчі місії, а також впроваджувати стабільність у проведенні політичних реформ та змін політичних систем.

- Мілітаризовані організації, як джерело політичного впливу.

Мілітаризовані організації виступають, як окремі суб'єкти, що мають вплив на формування політичних процесів. Вони можуть мати власні політичні думки, цінності та ідеології. Військові організації, такі як армія,

флот та повітряні сили, мають свої власних лідерів думок, структури та ієрархію, що дає їм можливість впливати на політичні процеси у країні. Вони можуть активно брати участь у прийнятті рішень, щодо оборони, зовнішньої політики та внутрішньої безпеки, що дозволяє їм впливати на політичні інститути.

Список використаних джерел

1. Симоненко, А. Ю. (2024). Кінематографічний імідж України і українців в період російсько-української війни. knutkt.edu.ua
2. Зливков, В. Л. (2023). Психологічні та соціокультурні аспекти формування мілітарної ідентичності українців. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 5(2), 1-7. naps.gov.ua

Юрій ОМЕЛЬЧЕНКО,

кандидат філософських наук, доцент
кафедри філософії та релігієзнавства
Київського столичного університету
імені Б.Грінченка, (Україна, Київ)

ЗНИЩЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В РОСІЇ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЇЇ ПЕРЕТВОРЕННЯ НА МІЛІТАРИСТСЬКУ ДЕРЖАВУ

Актуальність даної теми лежить у двох площинах. Перша: у визначенні сучасного стану громадянського суспільства в Росії, точніше, відповіді на питання, чи існує воно там узагалі. Друга площина: які зміни у свідомості населення Росії спричинила тривала політика мілітаризації та пропаганди війни, тобто, чи здатне воно до самосійного усвідомленого повороту у бік розбудови громадянського суспільства та його інституцій.

Як відомо, у науковому дискурсі немає однозначного дефініювання поняття «громадянське суспільство». Переважно автори дефініцій характеризують громадянське суспільство як систему суспільних інтересів (економічних, соціальних, культурних тощо), що виражає різноманітні цінності, інтереси й потреби його членів (1, 32). За умови такого широкого вживання терміну ознаки громадянського суспільства можна побачити і в авторитарних державах з елементами тоталітаризму, що суперечить самій суті ідеї громадянства як простору непримусової людської асоціації. Тому до характеристики російського суспільства доцільно застосовувати інший підхід: оскільки підвалиною ідеї громадянства є розуміння його як спілкування вільних та рівних особистостей, наділених певним обсягом прав та обов'язків, функціонування громадянського суспільства у сучасних тоталітарних режимах неможливе (4, 260).

Політичний режим Путіна доклав значних зусиль для знищення паростків громадянського суспільства в Росії, особливо активно займався цим в останні десятиліття. Російський правозахисник, голова громадської організації «За права людини» Л. Пономарьов зазначає, що «внаслідок політики Кремля повністю руйнується діалог між населенням та владою. Загалом можна з повною підставою сказати, що агресивна війна проти України та скоєння там жахливих злочинів сприяє становленню фашистського режиму в країні, який лише набирає сили з кожним роком» (3).

Відсутність в Росії громадянського суспільства також підтверджує криза емпатії не тільки до «чужих», але й до «своїх». Емпатія є одним із ключових елементів громадянськості. У Росії прояви такої реакції

суспільства на загарбницьку війну були під час Чеченських воєн, зокрема, з боку солдатських матерів. Протягом повномасштабного вторгнення Росії в Україну рівень антивоєнної активності знижується порівняно з 2022 роком, коли спостерігався тимчасовий сплеск. Головна причина – страх політичних репресій. Зараз у Росії існують лише поодинокі антивоєнні ініціативи (6).

Замість асоціації вільних і рівних індивідів у нинішній Росії сформувався ерзац громадянськості. Його можна визначити як мілітаристську солідарність фашистського зразка. За визначенням Т. Снайдера, «війна проти України – це не лише повернення до традиційного фашистського поля бою, а й повернення до традиційної фашистської мови та практик» (4). І далі: «Сьогоднішня Росія відповідає більшості критеріїв, які зазвичай застосовують вчені. Є культ навколо єдиного лідера Володимира Путіна. Є культ мертвих, організований довкола Другої світової війни. І є міф про минулий золотий вік імперської величі, який має бути відновлений війною через зцілювальне насильство – вбивчою війною проти України» (5).

Мілітаризація російського суспільства, накачування імперіалістською пропагандистською риторикою, мова ворожнечі перетворили населення Росії на те, що У. Еко у своїй концепції ур-фашизму іронічно називав «народом-монолітом»: «Коли громадяни втрачають можливість делегувати, вони перестають діяти. Їх лише іноді запрошують відіграти роль народу» (2).

У. Еко наголошує, що фашистські уряди приречені програвати війни, бо за своєю природою не здатні об'єктивно оцінювати силу противника. З цим важко не

погодитися. Але у ситуації з нинішньою Росією ситуація інакша і більш небезпечна. Б. Муссоліні, А. Гітлер та інші вожді сто років тому йшли до влади озброївшись фашистською ідеологією, а в Росії фашизація використовується як інструмент для остаточного демонтажу у цій державі утверджених у цивілізованому світі цінностей громадянського суспільства. У цьому процесі влада Путіна майже не зустрічає опору всередині держави, тому фашизація тільки наростатиме.

З огляду на ці ризики хибною виглядає політична стратегія очікування демократичних змін у Росії в разі погіршення внутрішньої соціально-економічної ситуації під дією санкцій та зростаючих витрат на війну. У країні, де громадянське суспільство знищене, годі чекати революційних змін. Ця стратегія має бути замінена більш прагматичною, включати в себе максимальний зовнішній тиск шляхом застосування всіх можливих механізмів міжнародного права. Як то міжнародний трибунал над військово-політичною верхівкою Росії, початок якого затягується через бюрократичні процедури. Ще один елемент прагматичної стратегії – ухвалення швидких політичних рішень щодо інтеграції до європейських та євроатлантичних структур країн-кандидатів (у тому числі України) задля обмеження геополітичного впливу Москви та її не чисельних союзників.

Список використаних джерел

1. Власенко О. М. (2018). Проблема громадянських цінностей особистості в контексті зарубіжних концепцій громадянського суспільства. Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. Педагогічні науки. Випуск 3 (94). 32-36. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VZhDUP_2018_3_8.pdf.

2. Липовецький С. (2022). Рашизм як одне з облич фашизму. 14 ознак фашизму від Умберто Еко, які можна застосувати до сучасної Росії
3. Росія: влада проти громадянського суспільства (2022). Голос Америки. URL: <https://www.golosameriki.com/a/human-rights-in-2022/6896143.html>.
4. Рябов С. С. (2002). До проблеми визначення поняття «громадянське суспільство». Наукові записки. Том 20, Спеціальний випуск. 258-261. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/32c91bc1-0a32-4bb8-8a7b-e66f93b80827/content>.
5. Снайдер Т. (2022). Росія – це фашистська держава. Якщо Україна не переможе, нас очікують десятиліття темряви. Тексти. URL: https://texty.org.ua/fragments/106742/rosiya-ce-fashystska-derzhava-yaksho-ukrayina-ne-peremozhe-nas-ochikuye-desyatylittya-temryav-ytimoti-snajder/?src=read_next&from=106752.
6. Чи є ще у Росії громадянське суспільство? Воно є. (2024). Німецька хвиля. URL: <https://www.dw.com/ru/est-li-ese-v-rossii-grazhdanskoe-obsestvo-ono-est/a-68097304>.

Наталія САВЕЛЮК,

докторка психологічних наук, професорка,
професорка кафедри психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка,
(Україна, Тернопіль)

КОНЦЕПТ «ВІЙНА» У СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ

Актуальність. Ядерна семантика поняття «війна» втілена у законах, словниках, спеціалізованих підручниках, посібниках, статтях, соціальній рекламі тощо; вона відкрито чи латентно ретранслюється через офіційні джерела і засоби масової інформації; «мається на увазі» у виступах політиків, економістів, юристів, релігійних та інших діячів. А проте у повсякденній свідомості українців, зважаючи на трагічні події останніх років, зазначений концепт, вочевидь,

трансформується значно швидше, ніж ми всі це встигаємо належно осмислювати та вербалізувати. Висловлене стосується, між іншим, і українських психологів, для клієнтів котрих активні військові дії стали тривалим чинником травматизації чи, щонайменше, хронічним стресором. Тому емпіричні дослідження асоціативних полів концепту «війна» є значущими з різних аспектів: не лише теоретичних, а і практичних.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування ядерної семантики та емпіричне вивчення спектру асоціативних полів зазначеного концепту в свідомості українців із різних регіонів в умовах російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» за ред. В. Бусела знаходимо наступні 2 базові дефініції: «1. Війна – це організована збройна боротьба між державами, суспільними класами тощо» та «2. Стан ворожнечі між ким-небудь; суперечка, сварка з кимсь; боротьба» (Бусел, 2005 : 186). Причому друга дефініція розглядається як така, яка має переносне значення. Отже, пряма ядерна семантика концепту «війна» включає в себе доволі різнопланові та значною мірою узагальнені поняття «боротьба», «зброя», «держава», «суспільство», «організація», тоді як непряма – асоційовані з негативними психологічними станами та конфліктними міжсуб'єктними стосунками «ворожнечу», «суперечку», «сварку».

Як зазначає Г. Яворська, зв'язок понять «битва, війна» та «спір, суперечка» є давнім і не випадковим: давньогрецька назва війни *polemos* (від якої походить слово «полеміка») поєднувала у своєму значенні як

збройні, так і словесні баталії. Вчена аналізує та інтерпретує актуальні когнітивні (метафоричні) схеми, пов'язані з репрезентацією війни назагал та поширені в українському соціумі зокрема: «Війна – це руйнівна стихія (стихийне лихо)», «Війна – це епідемія смертельної хвороби», «Війна – це подорож» та «Війна – це пекло (потойбічний світ)». Дослідниця, між іншим, наголошує, що «та або інша назва, точніше, факт вибору того або іншого словесного позначення, не просто відбиває, а структурує й організує, тобто концептуалізує способи розуміння дійсності та ставлення людини до певних подій» (Яворська, 2016:15).

У зв'язку з вищезазначеним, стисло розглянемо приклади офіційного сприйняття і трактування «війни» в українському соціумі за останнє десятиліття. Так, А. Червінчук, аналізуючи цей концепт у національному інформаційному просторі (на матеріалі популярних видань «День» і «Дзеркало тижня» за 2017 рік), доходить висновку, що в той період поняття війни (на Сході України) здебільшого підмінялося термінами, які не відповідали її справжній сутності («агресія», «конфлікт», «тероризм», «антитерористична операція») (Червінчук, 2017).

Здебільшого «війна» в офіційному українському дискурсі озвучувалася і продовжує озвучуватися як «воєнний (військовий) конфлікт». У цьому контексті, аналізуючи феномен «боротьби інформаційних концептів», Г. Ковальський слушно наголошує, що використання неадекватної термінології спричинює неправильне розуміння істинних проблем тими людьми, котрі мали би їх ефективно розв'язувати, та, відповідно, провокує неефективні військові, політичні, юридичні,

економічні методи реагування (Ковальський, 2016 : 276).

За результатами психолінгвістичного експерименту, проведеного С. Мартінек і В. Мітьковим на вибірці українських респондентів з 2012 по 2021 роки, було виокремлено найчастотнішу натовді первинну реакцію на слово-стимул «війна» – «смерть» (28 із загальної кількості 202 «перших асоціацій»). Серед відносно більш поширених вербальних реакцій варто також згадати «горе» (8) і «мир» (6). Найчастотнішу з них, на нашу думку, можна розглядати як складову глобального екзистенціального дискурсу людства, другу за поширеністю – як втілення індивідуального травматичного досвіду, третю – як вербалізацію патерналістських прагнень та/чи вірувань (Український асоціативний словник, 2021).

Наше емпіричне дослідження проводилося наприкінці весни – на початку літа 2023 року. Опис вибірки: загальна кількість респондентів – 126 осіб зі східних, центральних, північних і західних (неокупованих) областей України, серед котрих 70 жінок і 56 чоловіків, віком від 17 до 64 років, із різним соціальним статусом (здобувачі вищої освіти, працівники в різних сферах зайнятості та тимчасово безробітні). Метод дослідження: класичний асоціативний експеримент із застосуванням гугл-форми (дистанційно).

Разом отримано 263 вербальні асоціації. При подальшому контент-аналізі вони поділені на 13 семантичних груп (у дужках наведено кількість понять у тому чи іншому складі / відсотки від загальної кількості асоціацій та від їх кількості у певній семантичній групі): **1) «Негативні емоції та**

почуття» (89 / 33,85%): «страх, тривога, жах» (35 / 39,33%), «біль, страждання, горе» (32 / 35,96%), «злість, гнів, лють» (10 / 11,24%), «сум, журба, пригніченість» (9 / 10,11%) та одиничні (3,36%) – «нестерпність», «стрес», «капець»; 2) «Смерть та її чинники» (58 / 22,06%): «смерть, вбивства» (40 / 68,97%), «боротьба, битва» (6 / 10,34%), «насильство» (5 / 8,62%) «вибухи» (4 / 6,90%) та одиничні (5,17%) – «катастрофа», «напад», «голод»; 3) «Руйнування і втрати» (43 / 16,35%): «руйнування, розруха» (17 / 39,5 %), «втрата, втрати» (14 / 32,56%), «кров» (6 / 13,95%), «занепад, деградація» (2 / 4,65%), «розлука» (2 / 4,65%), «немає будинку» (2 / 4,65%); 4) «Мілітарні асоціації» (18 / 6,84%): «Воїн, військові» (3 / 16,67%), «зброя» (4 / 22,22%), «бої» (2 / 11,11%) та одиничні (50%) – «герой», «мобілізація», «форма», «побратими», «танки», «окоп», «розвідка», «полон», «кайдани»; 5) «Нейтральні абстрактні асоціації» (15 / 5,70%): «зміни» (2 / 13,33%), «час» (2 / 13,33%), «відчуття» (2 / 13,33%), «дії» (2 / 13,33%) та одиничні (46,68%) – «переживання», «виживання», «політика», «перемовини», «стратегія», «тваринні інстинкти», «невизначеність», «іспит»; 6) «Негативні абстрактні асоціації» (10 / 3,80%): «зло» (2 / 20%), «безглуздя» (2 / 20%) та одиничні (60%) – «беззаконня», «несправедливість», «нерозуміння», «ворог», «жертви», «безсилля»; 7) «Соціальні асоціації» (8 / 3,04%): «люди» (2 / 25%) та одиничні (75%) – «суспільство», «свідомість», «слова», «єднання», «близькі», «міста»; 8) «Позитивні абстрактні асоціації» (7 / 2,66%): «велич, сила» (4 / 57,14%) та одиничні (42,86%) – «перемога», «мир», «душа»; 9) «Країна-агресор» (7 / 2,66%): «росія, путін»; 10) «Минуле» (3 / 1,14%): «дитинство», «було», «минуле»; 11) «Майбутнє» (2 /

0,76%): «буде», «завтра»; 12) «Метафоричні асоціації» (2 / 0,76%): «прірва», «темрява»; 13) «Україна» (1 / 0,38%).

Порівняємо тепер результати у субвибірках, виокремлених у дослідженні за критерієм «Без зміни місця проживання / Внутрішньо переміщені особи»:

Таблиця 1

Вербальні реакції респондентів (українців без зміни місця проживання та внутрішньо переміщених громадян) на слово-стимул «війна»

Українці без зміни місця проживання (Група вербальних реакцій / Базова лексема)	Внутрішньо переміщені громадяни (Група вербальних реакцій / Базова лексема)
I. «Негативні емоції та почуття» (52 / 35,85%) / «Страх, тривога, жак» (22 / 42,31%)	I. «Негативні емоції та почуття» (37 / 31,36%) / «Біль, горе, страждання» (13 / 35,14%)
II. «Смерть та її чинники» (35 / 24,14%) / «Смерть, вбивства» (23 / 65,71%)	II. «Смерть та її чинники» (23 / 19,49%) / «Смерть, покійники» (17 / 73,91%)
III. «Руйнування і втрати» (25 / 17,24%) / «Руйнування, розруха» (12 / 48%)	III. «Руйнування і втрати» (18 / 15,25%) / «Втрата, втрати» (7 / 38,89%)
IV. «Мілітарні асоціації» (9 / 6,21%) / Всі одиничні асоціації	V. «Мілітарні асоціації» (9 / 7,63%) / «Зброя» (3 / 33,33%)
VIII. «Нейтральні абст. асоціації» (5 / 3,45%) / «Невизначеність, зміни» (2 / 40%)	IV. «Нейтральні абст. асоціації» (10 / 8,47%) / «Дії» (2 / 20%)
VII. «Негативні абст. асоціації» (3 / 2,07%) / Всі одиничні асоціації	VI. «Негативні абст. асоціації» (7 / 5,93%) / Всі одиничні асоціації
VI. «Соціальні асоціації» (5 / 3,45%) / Всі одиничні асоціації	VIII. «Соціальні асоціації» (3 / 2,54%) / Всі одиничні асоціації
V. «Позитивні абст. асоціації» (7 / 4,83%) / «Велич, сила» (4 / 57,14%)	«Позитивні абстрактні асоціації» (0)
X. «Країна-агресор» (2 / 1,38%) / «росія»	VII. «Країна-агресор» (5 / 4,24%) / «росія, путін»
«Минуле» (0)	IX. «Минуле» (3 (2,54%)) / Всі одиничні асоціації
«Майбутнє» (0)	X. «Майбутнє» (2 / 1,69%)
IX. «Метафоричні асоціації» (2 / 1,38%) / Всі одиничні реакції	«Метафоричні асоціації» (0)
«Україна» (0)	XI. «Україна» (1 / 0,86%)

Таким чином, констатуємо відмінності за асоціативними полями концепту «війна» між умовно виокремленими в дослідженні двома субвибірками. Зокрема, якщо у складі кількісно домінантної назагал для всієї вибірки семантичної групи «Негативні емоції та почуття» у підгрупі «непереміщених українців» переважає більш невизначена, дифузна «тривога» (як сигнал реальної або прогнозованої небезпеки), то у «внутрішньо переміщених» – це не просто стресові, а і травмівні «біль» та «горе».

Висновки. Таким чином, за період від початку «АТО», потім – «ООС» і ще далі – повномасштабної військової агресії росії проти України, концепт «війна» у сенсотвірних вимірах буремних подій новітньої історії зазнав і продовжує зазнавати чимало конотаційних трансформацій. Так, від переважаючих семантичних зв'язків зі «смертю» як екзистенціальною складовою усвідомлення хоч і насильницького (в умовах війни), проте неминучого завершення земного буття будь-якої людини, крізь офіційні соціальні дискурси «конфлікту», «агресії» та «тероризму», «війна» для українців набула істотного персоніфікованого трагізму у формах конкретних, «тут-і-тепер» діючих негативних афектів «тривоги», «болю», «горя». Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у масштабуванні вибірки та додаванні інших (вікових, гендерних, професійних) компаративних аспектів.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) (2005) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К. Ірпінь: ВТФ «Перун». 1728 с.
2. Ковальський Г.С. (2016). Конфлікт VS війна: боротьба інформаційних концептів. *Гілея: науковий вісник*. Вип. 113. С. 274–277.

3. Український асоціативний словник / Мартінек С., Мітьков В. (2021). Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів: ПАІС, Т. III: Від стимулу до реакції. 544 с.
4. Червінчук А. (2017). Концепт «війна» в українському інформаційному просторі. *Діалог: медіа студії*. № 23. С. 90–98.
5. Яворська Г.М. (2016). Концепт «війна»: семантика і прагматика. *Стратегічні пріоритети. Серія: Філософія*. № 1. С. 14–23.

Ірина СКРИПАК

аспірантка Центру гуманітарної освіти
НАН України, (Україна, Київ)

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЯК СПОСІБ ЗАПОБІГАННЯ АНТРОПОЛОГІЧНОМУ ВІДЧУЖЕННЮ БІЖЕНЦІВ І УНЕМОЖЛИВЛЕННЮ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ: ДОСВІД ЛЮКСЕМБУРГУ І ЄС

На початку ХХІ століття людство зазнало значних соціальних та екзистенційних викликів: пандемія коронавірусу і всесвітній карантин як безпрецедентна в сучасній історії масова примусова ізоляція людей, стрімка цифровізація і розвиток штучного інтелекту, а також повномасштабна війна в Україні як виклик сучасному правовому суспільству та демократії і найбільша за останні сто років міграційна криза. Внаслідок цих викликів посилюється антропологічне та культурне відчуження сучасної людини, поглиблюється її внутрішня самотність та формуються такі деструктивні наслідки, як депресивні стани та тривожні розлади тощо. Водночас у сучасному суспільстві формуються нові форми консолідації та лідерства, прояви пасіонарності: волонтерські організації та громадянські об'єднання, міжнародні колаборації,

міжкультурні платформи, благодійні асоціації тощо. В основі конструктивних процесів полягають інтеграційні принципи, які буде розглянуто нижче.

Згідно з теорією еволюції англійського науковця і філософа Герберта Спенсера, інтеграція полягає в основі біологічної еволюції. За Г. Спенсером, еволюція є ні що інше, як «інтеграція матерії, котра супроводжується розсіюванням руху, що переводить матерію невизначеної та не зв'язаної однорідності у певну, зв'язну різнорідність» [1]. Система досягає впорядкованості, певного Космосу, але оскільки природня впорядкованість не може бути постійною, через деякий час відбуваються зворотні процеси дезінтеграції. Таким чином, еволюція складається з послідовності інтеграції та дезінтеграції. Цей принцип проявляється не лише в біології, але й в соціумі та державотворенні.

Феномен Європейського Союзу. Класичним прикладом успішної інтеграції, а також «старожилом» і одночасно «піонером» з інтеграційних процесів є Європейський Союз, який, народившись як суто західноєвропейське явище, на початку ХХІ ст. вже претендує на загальноєвропейський масштаб. Його унікальність в тому, що під егідою «спільного європейського дому» зібралися представники різних націй зі своїми традиціями, культурою, менталітетом. Досі є питання щодо характеру, сутності та рушійних механізмів інтеграційних процесів, але беззаперечно те, що європейська інтеграція просувалася завдяки звууженню конфліктного поля держав-членів ЄС, які поступово змушені були делегувати європейським інститутам частину свого національного суверенітету. Під час вирішення суперечностей між країнами-

членами ЄС фігурував людський чинник, тобто особистісні риси політиків, що представляли державу в Європейському Співтоваристві і на міжнародній арені. Дослідження взаємин країн ЄС крізь призму поглядів їхніх політичних лідерів допомагає краще зрозуміти сутність проблем, внутрішні мотиви схвалення рішень, а також шляхи подолання кризових ситуацій [2].

Батько-засновник Євросоюзу та автор ідеї Об'єднаної Європи – уродженець Люксембургу Роберт Шуман. Він запропонував такий союз, що унеможливить війну між країнами Західної Європи. Аби зробити війну економічно недоцільною, у 1951 році був укладений індустріальний союз Франції, Німеччини і Люксембургу – «Європейська спільнота з вугілля та сталі», що розподіляла між собою преференції на виготовлення і продаж сталі. У 1957 році до цієї ініціативи долучилися Бельгія, Нідерланди та Італія та утворили «Європейську економічну спільноту». Також саме у Люксембурзі в 1985 році була підписана «Шенгенська угода» про відкриті кордони у межах Євросоюзу, яка набула чинності в 1995 році. Містечко Шенген, яке знаходиться на кордоні трьох держав – Люксембургу, Франції та Німеччини – із населенням всього 500 осіб дало ім'я Шенгенській зоні, простору без кордонів, що успішно реалізується понині, упродовж майже 30 років [3].

Мультикультурність як приклад консолідації суспільства. Люксембург є прикладом культурної інтеграції для всієї Європи, тому що тут проживають представники 170 національностей при загальній кількості населення 634,5 тис. людей, а кількість емігрантів складала в 2021 році майже половину населення країни – 49,3% [4]. При цьому рівень

культурної інтеграції у суспільстві доволі високий за рахунок визнання у суспільстві різних мов і культур. Зокрема, у країні три державні мови: люксембурзька, французька та німецька, а також широко розповсюджена англійська, особливо у бізнес-середовищі. Навчання у початковій школі відбувається усіма мовами, а саме всі предмети вивчаються в підготовчих класах люксембурзькою, у першому-другому класі – німецькою, у третьому-четвертому – французькою тощо. Таким чином, кожен громадянин вільно володіє 3-4 мовами, а емігранти та люди зі змішаних емігрантських родин – 5-6 мовами. Для сприяння культурній інтеграції у суспільстві працює система «культур-пас», що дає змогу відвідувати будь-які культурні заходи та заклади або безкоштовно, або за символічною ціною в півтора євро. Також у країні кожного року проводять фестивалі культур та міграції, де представники різних національностей презентують свою кухню, продукти, промислові товари, витвори мистецтва, традиції тощо. Також, із 2022 року кожен емігрант отримав право голосу на місцевих виборах. Така державна політика сприяє залученню емігрантів, які почуваються гідно, мають змогу розвиватися та бути повноправною частиною суспільства без необхідності акультурації та примусової асиміляції.

Інтеграція як спосіб збереження ідентичності. Можна провести історичні паралелі між Україною і Люксембургом, адже останній також втрачав незалежність на 400 років, із 1438 до 1839 рр. і за цей час був розділений, а його частини належали Іспанії, Нідерландам, Франції та Пруссії. Також Люксембург, як і Україна, був окупований Німеччиною під час Другої світової війни. Незважаючи на це люксембуржці

зберігають досі свою культурну та національну ідентичність, люксембурзьку мову та традиції. У Конституції Люксембургу зазначене основне гасло: «Ми хочемо залишатися тими, ким ми є», яке також розміщене на муніципальних будівлях міст країни.

Прикладом успішної культурної співпраці стало спільне написання та виконання пісні українськими та люксембурзькими артистами: *Fir zesumme staark ze sinn* (люкс. «Разом бути сильнішими») [5], а також спільний запис музичного альбому різдвяних пісень українською, французькою та люксембурзькою мовами [6]. Ці проекти були здійснені зусиллями меценатів, волонтерів та благодійних організацій, отже для їх реалізації потрібно бути відкритим до співпраці та культурного обміну, мати волю до творчості та співтворчості, «що піднімають особистість над волею до влади», а також реалізувати «метаграницний вимір людського буття, в якому долається необмежена воля до влади, що породжує деструктивне суперництво, і стверджується воля до співтворчості» [7], згідно з метаантропологією українського філософа Назіпа Хамітова.

Міграційна криза. Актуальним прикладом сучасної інтеграції є міграційна криза внаслідок війни в Україні, яка створила прецедент культурної асиміляції та інтеграції українських біженців і вимушених переселенців. Зокрема, українська спільнота намагається зберегти свою ідентичність і не вдаватися до крайніх форм асиміляції та інтеграції, як-от акультурація та амальгація, тобто втрата власної культури та ідентичності. Це вимагає від українців прояву волі, необхідності відстоювати свої цінності заради збереження власної унікальності та культури,

традицій. При цьому консолідація українців навколо власної культури та традицій допомагатиме інтеграції всієї спільноти як в окремій країні, так і в усьому Євросоюзі. Отже, українська культура вимагає уваги та визнання в Україні та за її межами, адже сьогодні наша культурна ідентичність є ознакою суб'єктності нашої держави та власної національної гідності.

Висновки. Таким чином, Україна може розглянути позитивний досвід Люксембургу для воєнної та повоєнної реінтеграції та консолідації суспільства. З одного боку, має бути постійна підтримка української культури та традицій, мови тощо. З іншого боку, важливо ініціювати та розвивати вивчення іноземних мов для інтеграції українців в ЄС та громадян Західної Європи, які прийдуть на розбудову України після закінчення війни. Також важливо розглянути створення нових економічних та політичних союзів, які можуть укріпити геополітичний вплив України та забезпечити її підтримку міжнародною спільнотою, яка базується на спільних інтересах миру та добробуту.

Список використаних джерел

1. Spenser Herbert, *First Principles*. – London: Sutton Press, 2015. – 656 с.
2. Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. – К: Києво-Могилянська академія, 2011, 396 с.
3. Consolidated version of the Treaty on European Union. – Official Journal of the European Union/ C 326/17, 2012. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF
4. Composition of migratory background. URL: <https://statistiques.public.lu/en/recensement/arriere-plan-migratoire.html#:~:text=According%20to%20the%202021%20Luxembourg%20census%2C%20the%20foreign-born,of%20nationality%2C%2047.2%25%20of%20the%20population%20i s%20non-Luxembourgish.>

5. Fir zesumme staark ze sinn – a solidarity song for Ukraine.
URL:<https://youtu.be/CzKS4mAI-Cg?si=IKbmPRT4FwShDYI8>
6. Noel entre amis. Belle bandura & Co.
URL:<https://www.youtube.com/watch?v=w-YbW2p5BTw&list=PLa4t8iXAtXXdWWqXJHWNagrH-AgNIyMbH>
7. Хамітов Н.В., Крилова С.А. Людина і культура: словник. Філософська антропологія, філософія культури, культурологія. К.: КНТ, 2022, 295 с.

Сергій ТЕРЕПИЩИЙ,

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри соціальної філософії,
філософії освіти та освітньої політики
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова, (Україна,
Київ)

ДЕМОКРАТИЧНІ ЦІННОСТІ В ОСВІТНЬОМУ КОНТЕКСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ІНТЕГРАЦІЮ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ У ПОЛЬСЬКИХ ШКОЛАХ

Анотація. Потік українських мігрантів до Польщі з лютого 2022 року виявився викликом і можливістю для освітніх установ. Ця стаття спрямована на актуалізацію дослідження інтеграції демократичних цінностей у польську освітню систему для забезпечення культурного розуміння, громадянської активності та соціальної інтеграції дітей, які приїхали після початку повномасштабної війни. Аналізуються такі концепції, як громадянство, свобода, та інші важливі аспекти освіти. Стаття визначає потребу в емпіричних дослідженнях для дальшої перевірки теоретичних основ, враховуючи унікальний соціокультурний контекст польських шкіл.

Ключові слова: демократичні цінності, освіта, українські діти та молодь, польські школи, соціальна інтеграція, культурне взаєморозуміння, свобода.

З припливом українців до Польщі після 24 лютого 2022 року, політичний та культурний ландшафт країни зазнав значних змін [3]. Польські школи, як соціальні мікрокосми, відіграють ключову роль у відображенні та формуванні суспільних цінностей. Постає питання як освітній процес може сприяти розумінню та впровадженню демократичних цінностей у контексті мультикультурного суспільства. Освіта має величезний потенціал як інструмент соціалізації та інтеграції. Важливість дослідження полягає в тому, щоб дослідити, як демократичні цінності можуть стати мостом між культурними різницями та сприяти соціальній гармонії та взаєморозумінню.

У статті «Living in Limbo: Displaced Ukrainians in Poland» детально аналізуються виклики та можливості, які виникають в результаті масової міграції українців до Польщі після вторгнення Росії в Україну у 2022 році. Дослідження охоплює широкий спектр аспектів, включаючи демографічні характеристики мігрантів, політичні реакції польського уряду, соціальні та економічні виклики, з якими стикаються українці в Польщі. Важливість цього аналізу полягає у зосередженні на динамічних змінах у політиці інтеграції та їх впливі на життя українських біженців, що змушені жити в невизначеності [1]. Стаття підкреслює значення адаптивних політичних механізмів, що дозволяють ефективно реагувати на непередбачувані кризи, такі як великий приплив біженців. Аналіз включає обговорення законодавчих змін, спрямованих на полегшення інтеграції українців через доступ до роботи, освіти та соціальних послуг. Також розглядається роль місцевих громад та неурядових організацій у підтримці мігрантів, що є критично важливим для їх соціальної адаптації та

економічної інтеграції [1]. Окрема увага дослідниками приділяється аналізу економічного впливу міграції на польську економіку, особливо з огляду на трудовий ринок та підприємницьку діяльність. Розглядаються як можливості, так і виклики, пов'язані з інтеграцією мігрантів у робочу силу, включаючи зміни у попиті на певні види праці та необхідність додаткової підготовки та освіти для біженців [1].

У звіті UNICEF відзначають значний вплив війни на психічне здоров'я українських біженок-матерів у Польщі, вказується, що значна більшість (понад 60%) українських біженок-матерів у Польщі переживають високі або надзвичайно високі рівні психологічного дистресу [2]. Це підкреслює величезний психосоціальний вплив конфлікту в Україні. Адже більше половини опитаних матерів розглядали можливість отримання або вже зверталися за психологічною допомогою з моменту свого прибуття в Польщу. Це відображає критичну потребу в психологічній підтримці серед біженок.

Дослідження визначає кілька джерел стресу серед матерів, включаючи невизначеність щодо майбутнього, турботу про родину і друзів у зонах конфлікту або в інших місцях, а також практичні проблеми, такі як фінансова нестабільність, житло, зайнятість, мовні бар'єри, доступ до охорони здоров'я та догляду за дітьми. Всі ці фактори сприяють загальному високому рівню дистресу. У відповідь на ці результати, UNICEF ініціював загальнонаціональну онлайн-кампанію в Польщі, спрямовану на українських матерів. Ця кампанія надає інформацію про доступну психологічну підтримку та стратегії впоратись з проблемами, маючи на меті допомогти цим матерям ефективно управляти своїми потребами у психічному здоров'ї [2].

У цьому контексті варто підкреслити важливість інтеграції демократичних цінностей у польську освітню систему, особливо в контексті необхідності адаптації українських дітей, які були змушені покинути свою батьківщину через війну. Адаптація цих цінностей має велике значення не тільки для забезпечення культурного розуміння і громадянської активності, але й для зміцнення соціальної інтеграції в новому суспільному середовищі. Розуміння та прийняття громадянства та свободи можуть сприяти формуванню більш стійких та інклюзивних шкільних спільнот. Науковці та освітні практики мають дослідити, як саме демократичні принципи можуть бути втілені в освітній процес, зокрема, як вони можуть допомогти українським дітям адаптуватися та досягти успіху в польських школах. Цей процес включає в себе не тільки навчання мови та історії країни прийому, але й виховання розуміння прав і обов'язків, що є невід'ємною частиною життя в демократичному суспільстві.

Освітня система повинна розглядати і втілювати інтеграційні стратегії, які включають розробку спеціалізованих навчальних планів та програм, спрямованих на полегшення культурної адаптації та соціалізації. Важливим аспектом є створення інклюзивного навчального середовища, яке підтримує різноманітність та промовляє культурну толерантність і взаємоповагу серед учнів.

Аналіз концепцій громадянства, свободи та інших важливих аспектів освіти може виявити значний вплив цих ідеалів на формування особистості у контексті сучасних освітніх систем. Ці поняття відіграють ключову роль у розвитку індивідуальної свідомості та

соціальної відповідальності, особливо в мультикультурних середовищах, які є актуальними для багатьох країн сьогодні.

Громадянство в освітньому контексті часто розглядається як формування громадянських компетенцій, що включають знання про права і обов'язки громадян, розуміння політичних і соціальних структур суспільства, а також розвиток навичок активної участі в громадському житті. Освіта, яка спрямована на розвиток громадянства, підтримує не тільки індивідуальне зростання, але й сприяє формуванню відповідальної, згуртованої спільноти. В умовах міграційних процесів, навчання громадянства може допомогти інтегрувати індивідів з різних культурних та етнічних груп, використовуючи освіту як місток між різними ідентичностями.

Свобода в освіті охоплює право на вільне висловлення думок, доступ до інформації та можливість обирати напрямки навчання. Це також стосується автономії освітніх установ у виборі методів навчання та курикулумів. Свобода у навчанні дозволяє учням розвивати критичне мислення, самостійність у прийнятті рішень та креативність. Важливо, щоб освітні системи підтримували ці аспекти, створюючи безпечне та стимулююче середовище для всіх учнів, незалежно від їхнього походження.

Інші важливі аспекти освіти включають рівність, інклюзивність, інтеграцію та інноваційність. Рівність в освіті забезпечує, що всі учні мають рівний доступ до якісних освітніх ресурсів та можливостей. Інклюзивність стосується інтеграції учнів з різними потребами та здібностями в загальний освітній процес, забезпечуючи адаптацію навчальних матеріалів та

методів. Інтеграція в освіті важлива для розвитку соціальної гармонії, зокрема через культурне розуміння та прийняття різноманітності. Інноваційність у освіті підтримує впровадження новітніх технологій та методик навчання, які можуть покращити навчальний процес та зробити його більш ефективним.

Аналіз цих концепцій демонструє, як важливо розглядати освіту не просто як процес передачі знань, а як засіб формування свідомих, відповідальних і креативних громадян, здатних до конструктивної взаємодії в широкому соціокультурному контексті.

З погляду філософії освіти, обговорення таких концепцій, як громадянство, свобода, рівність, інклюзивність та інноваційність, вказує на глибоке переосмислення ролі освіти у формуванні сучасного суспільства [3]. Освіта виходить за межі засвоєння знань, перетворюючись на могутній інструмент соціалізації, культурної адаптації та особистісного розвитку. Навчання громадянських цінностей і свободи сприяє розвитку відповідальних громадян, котрі здатні активно і свідомо участувати в житті демократичного суспільства.

Висновки:

1. Навчання громадянства має стати ключовим елементом освітньої програми, забезпечуючи учням знання та навички, необхідні для розуміння та участі в суспільному житті. Це особливо важливо в умовах війни, де освічені громадяни можуть не лише внести значний вклад у стабільність та розвиток демократичних інститутів, але й наблизити перемогу.

2. Впровадження принципів свободи у навчанні є невід’ємною частиною формування відкритого і толерантного суспільства в період повоєнної відбудови. Свобода вибору, вираження думки та доступу до інформації мають бути гарантовані всім учасникам освітнього процесу, стимулюючи критичне мислення та інноваційні підходи до навчання.
3. Освіта має бути доступною і рівноправною для всіх членів суспільства, особливо ветеранів. Це включає адаптацію освітніх програм до потреб різних соціальних, культурних та фізичних груп. Інклюзивність сприяє соціальній справедливості та гармонії, зменшуючи соціальні бар’єри та сприяючи взаємоповазі.
4. Підтримка інновацій у навчанні та освітніх методах є критично важливою для адаптації освітньої системи до швидко змінних умов сучасного світу. Впровадження нових технологій та педагогічних стратегій може підвищити ефективність освітнього процесу і забезпечити випускникам необхідні компетенції для успіху в житті.

Філософія освіти акцентує на необхідності постійного переосмислення та оновлення освітніх ідеалів і практик, адаптуючи їх до потреб сучасного різноманітного і динамічного суспільства. Ці концепції формують фундамент, на якому можна побудувати освітній простір, який виховує глобально свідомих, соціально відповідальних і активних громадян, здатних ефективно діяти та адаптуватися в умовах невизначеності, породженої війною.

Список використаних джерел

1. Tamar Jacoby (2022) Living in Limbo: Displaced Ukrainians in Poland Migration, <https://www.migrationpolicy.org/article/living-limbo-displaced-ukrainians-poland>
2. Survey reveals war's 'immense' mental health toll on Ukrainian refugee mothers in Poland (2023), <https://news.un.org/en/story/2023/05/1136857>
3. Federowicz, M., & Terepyshchyi, S. (2023). Wartości demokratyczne w edukacji: analiza sytuacji ukraińskich dzieci i młodzieży w polskich szkołach po lutym 2022 r. Studia Warmińskie, 60, 45-60.

Ольга ХОМЕНКО

аспірантка спеціальності 033 Філософія
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі, (Україна, Переяслав)

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ НА ПРОЦЕС КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Процес державотворення знаходиться в прямій залежності від формування національної ідентичності, зміцнення демократичних інститутів, економічного, соціального, культурного розвитку держави, а його успішність залежить від ступеня консолідації народу.

Низка наукових робіт присвячена дослідженню понять «політична еліта» та «консолідація», ролі політичних еліт в процесі державотворення, процесу внутрішньої консолідації політичних еліт та їх впливу на консолідацію суспільства, зокрема, стосовно згаданого напрямку викладені роботи Кельмана М., Козьми В., Палазової Т., Пашкової О., Поліщука Ю., Постоловської О., Рубан А.

У своїй роботі Поліщук Ю. наголошує на важливості консолідації українського суспільства як

одного з головних факторів розбудови та зміцнення державності, формування української політичної нації як головної мети сучасної національної політики.

Відповідно, досить слушною видається пропозиція Пашкової О., яка зазначає про необхідність напрацювання теоретико-методологічних засад щодо соціально-політичної консолідації суспільства.

Виділяють два важливих підходи щодо трактування поняття «політичної еліти» – функціональний та ціннісний. Ключовою ознакою функціонального підходу до визначення політичної еліти є соціальний статус особи, її місце та роль у владно-управлінських структурах. Згідно ціннісного підходу важливою ознакою визначається не статус та вага впливу через наділені владні повноваження, а аристократизм, заслуги у різних сферах діяльності, моральні та особистісні якості (Кельман, Кристиняк, 2020).

Розглянувши розробку поняття «політичної еліти» як наукової категорії в зарубіжній та вітчизняній літературі, зокрема, Палазова Т. узагальнює, що політична еліта – це внутрішньо консолідована соціальна спільнота, яка є суб'єктом підготовки найважливіших стратегічних рішень у сфері політики і яка володіє необхідним для цього ресурсним потенціалом (Палазова, 2011: 27).

Стосовно визначення поняття «консолідація» (пізньолат. *consolidatio*) слід зазначити, що етимологічно цей термін означає процес укріплення, об'єднання, згуртування (Поліщук, 2017).

Консолідація є мультипредметною, адже так чи інакше процеси консолідації відбуваються у різних сферах суспільної діяльності, зокрема політичній,

економічній, науковій, культурній та багатьох інших, а тому і давати визначення поняттю «консолідація» та розкривати його особливості слід з огляду на специфіку правовідносин у яких вона відбувається.

Багатогранність феномену «суспільної консолідації» виявляється в наявності різних її видів (політична, національна, демократична, соціальна, етнічна, територіальна, суспільна, еліти, громадська тощо) (Поліщук, 2017).

Петухова О. розглядає консолідацію у системі державного управління як різновид об'єднавчих процесів за умов досягнення суспільного консенсусу, що формується та утверджується засобами державного управління соціумом (Петухова, 2015: 130).

Рубан А. у своїй статті обґрунтовує, що національна консолідація є станом суспільства, що не може виникнути спонтанно, а є результатом дії певних факторів, серед них все більшу роль відіграють свідомі та організовані зусилля політичних акторів, особливо політичних еліт (Рубан, 2023).

Стосовно ролі політичних еліт та їх впливу на процес консолідації суспільства висловлювались у свої роботах чимало науковців, і слід відмітити, що у кожній праці була відмічена теза про те, що роль політичних еліт є значною, і вплив, який ці еліти чинять, є вирішальним на шляху до того, якою міцною виявиться консолідація суспільства та що буде її результатом.

Роль еліти, зокрема еліти політичної, у будь-якому суспільстві є домінуючою через те, що саме вона є виразником провідних ідей, актором суспільних змін, суб'єктом, що впливає на всі сфери життя держави, незалежно від політичного устрою та режиму (Палазова, 2011: 3).

Аналізуючи консолідуючу роль політичної еліти у перехідному суспільстві, Равлик І. саме її вважає ключовим суб'єктом формування консенсусу у суспільстві: «Політичній еліті належить провідна роль у формуванні національної ідеї, визначенні суспільних інтересів, стратегії внутрішнього та зовнішнього розвитку держави» (Равлик, 2011).

Саме політична еліта в період трансформації є одним із головних акторів на суспільній сцені, оскільки за таких умов, як правило, не працюють базові суспільні інститути, і процес демократизації часто залежить саме від якості та мотивів дій політичної еліти (Постоловська, 2018).

Створення ефективних політичних інститутів громадянського суспільства перебуває в певній залежності від процесу формування та функціонування сучасної української політичної еліти (Козьма, 2011).

Якщо узагальнювати на найвищому рівні, то слід погодитися з Поліщук Ю., що результатом консолідації є створення умов для зміцнення суверенітету та незалежності держави (Поліщук, 2017: 164).

Як слушно зазначає Козьма В., еліти, відіграючи визначну роль в ініціюванні і розвитку процесів, що сприяють інтеграції, можуть також багато зробити в ініціюванні процесу суспільної дезінтеграції.

«Розкол суспільства буде поглиблюватися, а протиріччя будуть концентруватись всередині владних структур, позбавляючи їх дієздатності і роблячи заручниками боротьби політичних груп. Подолання такої кризи потребує створення механізму прийняття рішень, що базуються насамперед на згоді в суспільстві.» – пише в своїй статті автор.

Деякі політики вважають, що і соціальна стратифікація суспільства, і виникаюча на цій основі дезінтеграція по суті є результатом винятково цілеспрямованої діяльності політиків (Козьма, 2011).

Низка дослідників вважає, що «характерними особливостями сучасного українського суспільства є домінування деконсолідаційних тенденцій над консолідаційними та розбалансованість ціннісно-нормативної системи» а факт відсутності сформульованої національної ідеї як масово шанованих в суспільстві цінностей, норм і пріоритетів поглиблює цей процес» (Поліщук, 2017).

В суспільстві, де різні політичні сили та прошарки населення керуються досить полярними ціннісними настановами, неминуче виникають суспільно-політичні проблеми. Негативно на процес консолідації суспільства безумовно впливає і факт відсутності масово шанованих в суспільстві цінностей, норм та пріоритетів, разом з тим український соціум ще не визначився в головному: наскільки покладатися в організації життя на державу (Пашкова, 2012).

Постоловська О. до рис, що уповільнюють процес консолідації відносить домінування групових інтересів над громадськими, брак політичної відповідальності та політичної волі, прагматизм та одномірність, низький рівень моральності (Постоловська, 2018).

На думку Козьми В. існує декілька досить ефективно діючих механізмів консолідації. До таких, передусім, потрібно зарахувати механізм спільних інтересів, спільної ідеології, культури, а також адміністративні технології (Козьма, 2011).

Низка науковців визначає національну ідею як духовний чинник, що має потужний консолідуючий

потенціал та може позитивно вплинути на процес згуртування українського народу.

Адже суспільна консолідація в державі досягається завдяки взаємним інтересам та взаємодії в правовому полі її носіїв: влади, еліти, громадськості. Спільне прийняття рішення в рамках групи допомагає на різних етапах знаходити шляхи побудови правової держави, вести між собою переговори на рівні партнерства (Поліщук, 2017).

Консолідація, будучи однією з характеристик взаємодії різних соціальних суб'єктів і політичних акторів, є одним зі шляхів досягнення соціальної згоди в суспільстві, що особливо важливо для суспільства трансформаційного, яким є сьогодні Україна. А своєрідну точку відліку в цьому процесі має покласти концепція національної ідеї, сприйнята більшістю громадян України. Сукупність найважливіших цінностей і норм поведінки громадян є однією з основних складових консолідації суспільства (Пашкова, 2012).

Рубан А. консолідуючим фактором визначає національне самовизначення та народні ідеали. Для консолідації держави достатньо чіткого відчуття приналежності до політичної спільноти та відповідальності за її долю, яка, у свою чергу, має ґрунтуватися на принципах соціальної справедливості, рівності перед законом, захисту прав і свобод людини (Рубан, 2023).

Для того щоб зберегти політичні здобутки та спрогнозувати майбутнє, необхідна свідoma робота в напрямку соціально-політичної консолідації українського суспільства як на рівні держави, так і на рівні суспільства (Пашкова, 2012).

Підсумовую усе вищезазначене, не можна не погодитись із Козьмою В., який відмічає, що на шляху до консолідації суспільства досить раціональним видається вибір політичними елітами способу та методів, які опиралась би на критичний тип мислення, терпимість до інакодумців та плюралізм думок (Козьма, 2011).

Одним з надважливих завдань, що має стояти перед політичними елітами слід визначити, на нашу думку, пошук суспільної згоди.

Конструктивний підхід у прийнятті рішень має бути складовою стратегії і тактики правлячої політичної еліти, адже процес українського державотворення не є можливим без належного рівня єдності.

Вплив політичних еліт без перебільшення є визначальним чинником, що впливає на консолідацію українського суспільства. Політична еліта формує національну ідею, підтримує державні інституції, сприяє політичному діалогу та формує національну єдність.

Список використаних джерел

1. Кельман М., Кристиняк М. (2020). Роль еліт у побудові сучасної держави та основні теоретичні засади щодо удосконалення процесу їхньої діяльності. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2020. Т. 7, № 1. С. 43 – 47. URL: <http://doi.org/10.23939/law2020.25.043>.
2. Козьма В. (2011). Вплив політичної еліти на процес консолідації демократії. Український науковий журнал «Освіта регіону: політологія психологія комунікації». 2011. Вип. № 4. С. 177. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/641>.
3. Палазова Т. (2011). Особливості становлення політичної еліти на пострадянському просторі: порівняльний аналіз: дис. канд. політ. наук : 23.00.02 / Палазова Тетяна Михайлівна ; Держ. закл. «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського». Одеса. 2011 – 203 арк. – Бібліогр.: арк. 181-203.
4. Пашкова О. (2012). Соціально-політичні фактори консолідації українського суспільства. Наукові записки Інституту політичних і

- етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2012. Вип. № 5. С. 62-71. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/pashkova_sotsialno.pdf
5. Петухова О. (2015). Консолідація: сутність і види // Інвестиції: практика та досвід. 2015. Вип. № 3. С. 130.
 6. Поліщук Ю. (2017). Поняття «суспільна консолідація» у вітчизняному політологічному дискурсі. Наукові записки. Вип. № 5-6 (91-92). 2017. С. 158-171. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/polishchuk_poniattia.pdf.
 7. Постоловська О. (2018). До проблеми консолідації політичної еліти в сучасній Україні. 2018. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/35958/Postolovska%20O.pdf?sequence=1>.
 8. Равлик І. (2011). Консолідуюча роль, політичної еліти у перехідному суспільстві. – Гідея: науковий вісник : збірник наукових праць. Київ. 2011. Вип. № 48. С. 549-553.
 9. Рубан А. (2023). Консолідація українського суспільства як вагомий чинник зміцнення державного суверенітету в умовах російсько-української війни. Актуальні проблеми політики. 2023. Вип. № 71. С. 42-48 URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/71_2023/6.pdf.

Наталія ЮХИМЕНКО,

кандидатка філософських наук, доцентка, доцентка кафедри філософії і соціальної антропології імені професора І.П.Стогнія Університету Григорія Сковороди в Переяславі, (м.Переяслав, Україна).

Олена МАКОВСЬКА,

кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри філософії та культурології Київського національного університету технологій та дизайну, (м. Київ, Україна).

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ РИЗИКИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Збройні конфлікти і війни постійно супроводжують людство і мають характер перманентної світової проблеми. Історія засвідчила, що саме вони були найбільш значущими факторами зародження та зникнення держав і цивілізацій, зміни історичних епох. Вчені-історики підраховували, що за більш ніж чотири тисячоліття цивілізованого людства лише близько трьохсот років були без війни, а на ті чотири тисячі років припало майже 14,5 тисяч великих і локальних війн, під час яких загинули та померли від різних причин, пов'язаних із ними, приблизно 4 млрд. осіб. Утім, найбільш вражаючими є наслідки війни та збройних конфліктів після винайдення та розробки зброї масового знищення.

Сучасний світ надзвичайно взаємопов'язаний. Конфлікти, що здаються локальними, швидко розповсюджуються через економічні зв'язки, міграційні потоки, інформаційні простори та геополітичні альянси. Те, що відбувається в Україні, безпосередньо впливає на

ціни на пальне в США, на продовольчу безпеку в Африці чи на політичну стабільність у Європі.

То ж які цивілізаційні ризики актуалізувала російсько-українська війна?

Насамперед це **руйнування міжнародного порядку та права**. Війна підриває засадничі принципи міжнародного права та системи колективної безпеки, встановленої після Другої світової війни. Це створює прецедент для подальших агресій та хаосу у світі.

В Україні рф може використовувати будь-яку нагоду формувати на теренах України чи доправляти як воєнні диверсійні та розвідувальні групи, так і, маючи агентів у наукових спільнотах, контролювати та організовувати відтік науково-технічної інформації, займатись кібер-злочинами, влаштовувати кібератаки з метою отримання різного роду інформації. Також вагомими є загрози деформування й антидержавницького виховання людського ресурсу України з метою відокремлення громадянина від держави, національних історії, цінностей, ідей, традицій тощо. Можливе негативне застосування інформаційних технологій. Ключовою проблемою є якість і зміст пропонованого населенню контенту (як дітям, так і дорослим); разом з тим в Україні найбільш популярним усе ще залишається російськомовний контент.

Також актуальною є **загроза ядерній безпеці**. Наявність ядерної зброї в Росії та її використання для шантажу підвищує ризик ядерної ескалації. Окупація Росією Запорізької АЕС також створює величезну техногенну та екологічну загрозу для всього континенту.

Ще однією загрозою є **продовольча та енергетична криза**. Війна порушила світові ланцюги

постачань, що призвело до зростання цін на енергоносії та продовольство. Це може спричинити голод та соціальні заворушення у найменш захищених країнах.

Четверта загроза – **зростання авторитаризму та ревізйонізму**. Російська агресія є проявом ревізйоністських амбіцій, що заперечують суверенітет інших держав та прагнуть відновити імперії. Це заохочує авторитарні режими по всьому світу та загрожує демократичним цінностям.

Масштабна міграційна криза є ще однією загрозою зовнішньої політики та цивілізаційного порядку. Мільйони українців були змушені залишити свої домівки, що створило найбільшу міграційну кризу в Європі з часів Другої світової війни. Це створює навантаження на соціальні системи та може спричинити напругу в країнах, що приймають біженців. Тут же актуалізується і питання нелегальної міграції. Для України важливо вирахувати і усунути прогалини у кримінальному законодавстві. Визначити законодавчі заходи щодо використання транспортних засобів. Заактодавством України не врегульовано питання депортації незаконних мігрантів. Необхідно формувати інституційні механізми протидії експлуатації мігрантів (адекватна статистика і обліку міграції, виконання наукових досліджень з цих питань тощо).

Екологічні катастрофи. Бойові дії призводять до масштабного забруднення довкілля, руйнування екосистем, пожеж та знищення природних ресурсів. Довгострокові наслідки для екології будуть відчутні десятиліттями і потребуватимуть довгострокових вкладень у відновлення екосистем.

Поляризація та розкол суспільств. Війна поглиблює ідеологічні розбіжності та може призвести

до подальшої поляризації суспільств як всередині країн, так і на міжнародному рівні, ускладнюючи співпрацю та діалог.

Дегуманізація та руйнування моральних цінностей. Звірства, вчинені під час війни, пропаганда ненависті та дезінформація призводять до дегуманізації противника, що руйнує етичні норми та цінності, засновані на повазі до людського життя.

Усі ці ризики підкреслюють, що російсько-українська війна є не просто локальним конфліктом, а подією, яка має потенціал фундаментально змінити світовий порядок та вплинути на майбутнє цивілізації.

Список використаних джерел

1. Ададуров, В. (2023). Російсько-українська війна через призму теорії цивілізацій. *Український історичний огляд*, (2), 155–175.
2. Антонюк В.П., Миценко І.М. Війна в Україні як глобальний цивілізаційний конфлікт: причини та наслідки для економіки та людського розвитку. *Економіка і організація управління*, Вип. 3 (47), 2022. С. 4-17.
3. Бабка В. Російсько-український конфлікт цивілізаційні та меморіальні аспекти. *Наукові записки*. Вип. 1 (75). С. 104-114.

Для нотаток

КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ І ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ: СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Збірник наукових праць

К 68 Консолідація українського суспільства в умовах війни і повоєнного відновлення: соціально-антропологічні аспекти: зб. наук. праць. Переяслав (Київська обл.): Домбровська Я.М., 2025. 144 с. ISBN 978-617-8562-20-5

*Комп'ютерна верстка: Домбровська Я.
Дизайн обкладинки: Вовкодав А.*

Формат 60X84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.

Наклад 100. Зам. № 11/25 Ум. друк. арк. 5.

Виготовник: ФОП Домбровська Я. М.,

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 6366 від 22.08.2018 р.

08055, Київська обл., Макаріївський р-он, с. Вільне,

вул. Чапаєва, 16а, e-mail: devis519@ukr.net
